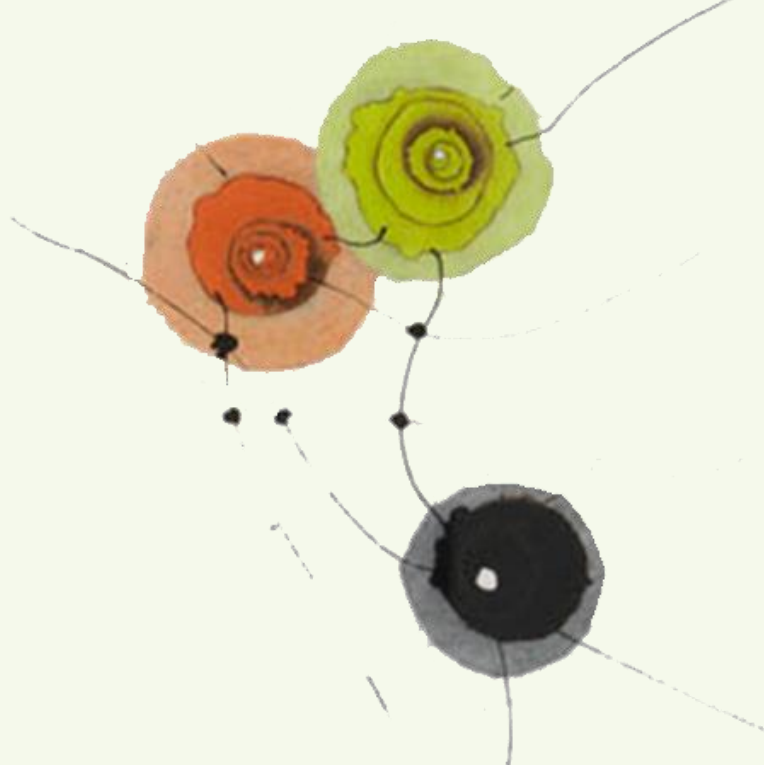

The background of the cover is a complex network diagram. It consists of numerous small black dots (nodes) connected by thin, dark grey lines (edges). The nodes are scattered across the page, with a higher density in the lower-left and upper-right quadrants. Many of these nodes are surrounded by a circular, multi-layered pattern of colors, resembling a flower or a cell. The colors used include red, orange, yellow, green, blue, purple, pink, brown, and black. The overall effect is that of a dynamic, interconnected system.

ZINGEVING ALS ORIËNTATIEPROCES

Sylvie Kubber
Utrecht, april 2019

Sylvie de Kubber
Zingeving als oriëntatieproces

Een empirisch onderzoek naar verschuivingen
in oriëntatie op het 'goede' door behandeling
van personen met een persoonlijkheidsstoornis

Masterthesis Humanistiek
Universiteit voor Humanistiek
Utrecht, april 2019

SYLVIE DE KUBBER

Studentnummer: 1001566
sylviedekubber@hotmail.com

BEGELEIDER:

Prof. dr. Arjan Braam
Bijzonder hoogleraar Psychiatrie en Levensbeschouwing

MEELEZER:

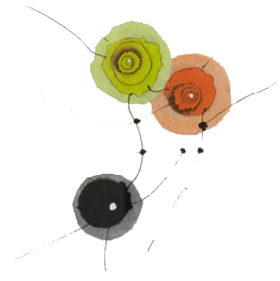
Dr. Carmen Schuhmann
Universitair docent Praktische Humanistiek

EXTERNE BEGELEIDER:

Drs. Angélien Steen
Psychiater en psychotherapeut

EXAMINATOR:

Dr. Wander van der Vaart
Universitair hoofddocent Onderzoeksmethodologie

'NOW WE SEE THAT THE SENSE OF THE GOOD HAS TO BE
WOVEN INTO MY UNDERSTANDING
OF MY LIFE AS AN UNFOLDING STORY.'

Charles Taylor, *Sources of the Self*, p.47

VOORWOORD

Arnhem 1991. Ik werd geboren in een mooi wit herenhuis aan de Kastanjelaan. Mijn ouders Frans en Ietje en mijn zus Laura heetten mij liefdevol welkom in hun midden. Als kind was ik vrij talig. Eén van mijn eerste zinnen was: *'De kat neemt een groot deel van de bank in beslag'*.

Zo kan mijn levensverhaal beginnen. De levensverhalen die ik heb mogen onderzoeken voor deze scriptie beginnen vaak op een soortgelijke manier: je wordt ergens geboren, er is een familie, je ontdekt wie je bent en wie je wilt zijn.

Het talige is nog steeds belangrijk voor mij. Zoeken naar taal voor wat ons ten diepste drijft, is een belangrijke motivatie binnen mijn studie geweest. Dit is ook een drijfveer binnen mijn huidige werk als geestelijk verzorger in de psychiatrie. Deze scriptie is een poging om taal te vinden voor zingeving, via oriëntatie op het 'goede' in navolging van Charles Taylor.

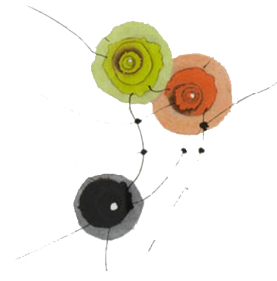
Op deze plek wil ik graag een aantal mensen bedanken die mij gedurende het schrijven van de masterthesis hebben begeleid en gesteund. Arjan Braam ben ik dankbaar voor zijn bemoedigende, vrolijke en scherpe begeleiding gedurende het hele proces. Carmen Schuhmann ben ik dankbaar voor haar betrokkenheid, haar passie voor de materie en haar vertrouwen in mijn proces. Angeliën Steen ben ik dankbaar voor de toegang tot de verhalen, het meedenken en de inzicht in haar rijke behandelmethodes. Sanne Graste ben ik dankbaar voor de uitnodiging bij het levensverhalen-project en haar bedachtzame suggesties die me op weg hebben geholpen. De respondenten ben ik dankbaar voor hun vertrouwen en hun openheid in het beschikbaar stellen van de levensverhalen.

Familie en vrienden dank ik voor hun niet aflatende steun. Mijn vader en Anne ben ik dankbaar voor meelesen en het aanscherpen van de taal. Elza en Pepe ben ik dankbaar voor de vormgeving. Inge en Lot ben ik dankbaar voor de *peptalks*. Nik ben ik dankbaar voor zijn liefdevolle steun en geduld.

Voor u ligt de masterthesis 'Zingeving als oriëntatieproces, een empirisch onderzoek naar verschuivingen in oriëntatie op het 'goede' door behandeling van personen met een persoonlijkheidsstoornis'. Deze scriptie is uitgevoerd als afstudeeropdracht voor de masteropleiding Humanistiek aan de Universiteit voor Humanistiek.

Sylvie de Kubber

April 2019

SAMENVATTING

Volgens Charles Taylor (1989) is de oriëntatie in de morele ruimte de meest kenmerkende eigenschap van het menselijk bestaan. De oriëntatie op het 'goede' bepaalt hoe we ons levensverhaal vormgeven. Levensverhalen zijn een articulatie van waardeoordelen en overtuigingen over dat wat het leven zin en inhoud geeft. Voor personen met een persoonlijkheidsstoornis kan zingeving een complex en kwetsbaar thema vormen.

Het doel is te onderzoeken in hoeverre en hoe personen met de diagnose persoonlijkheidsstoornis zich oriënteren op visies van het 'goede' voor en na psychotherapeutische behandeling. De respondenten schrijven tweemaal hun levensverhaal op, voor én na de behandeling ($n=19$). De verhalen zijn onderzocht volgens de holistische contentanalyse (Lieblich, 1991).

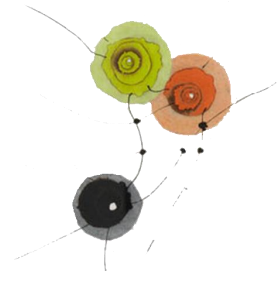
De bevindingen laten zien dat de oriëntatie op het 'goede' in het tweede verhaal op verschillende manieren is verschoven. Op sommige thema's neemt de oriëntatie op het 'goede' toe, op andere thema's komt het gebrek aan het 'goede' meer naar voren. De ouders representeren in het tweede verhaal minder het 'goede' en andere betekenisvolle anderen zijn dit meer gaan doen. Er wordt meer inzicht beschreven in de redenen van gebrek aan waardering voor zichzelf. Er wordt vaker gesproken over schaamte, schuld en spijt en er is meer ruimte voor kwetsbaarheid. Sommige bronnen van *zinvol leven* worden in het tweede verhaal niet meer genoemd. Tevens wordt het gebrek aan *zinvol leven* sterker beschreven. Bij sommige respondenten is de hoop die is geuit in het eerste verhaal in het tweede verhaal ingelost.

Deze verschuivingen lijken goed te passen bij therapeutische doelstellingen zoals: bevorderen van zelfreflectie, zelfcompassie (acceptatie van kwetsbaarheid), bevorderen van autonomie (los raken van ouders) en verbondenheid met anderen. Dat sommige gebreken aan het 'goede' meer worden beschreven kan voortkomen uit de bekwaamheid die de respondenten ontwikkelen in reflecteren. Ze leren beter zien wanneer het 'goede' niet lukt. Het wegvallen van bepaalde bronnen van *zinvol leven* en de toename van beschrijvingen schuld en schaamte zijn opmerkelijk. Dit biedt eventueel mogelijkheden voor verbetering van de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) door het bieden van meer aandacht op deze thema's in vormen van existentiële begeleiding. Hier schuilt een mogelijke complementaire rol van de geestelijke verzorger in de behandeling.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord.....	4
Samenvatting.....	5
1 PROBLEEMSTELLING	8
1.2 Doelstellingen.....	12
1.3 Vraagstelling.....	13
2. THEORETISCH KADER	14
2.1 Taylor en oriëntatie op het 'goede'	14
2.2 Oriëntatie op het 'goede' als zingeving.....	19
2.3 De narratieve benadering.....	23
2.4 GGZ, behandeling en persoonlijkheidsstoornissen.....	25
3. METHODE	29
3.1 Onderzoeksdesign en epistemologische opvattingen.....	29
3.2 Populatie, behandeling en data verzameling.....	31
3.3 Analysemethode	34
3.4 Ethische overwegingen.....	38
4. BEVINDINGEN	39
4.1 Resultaten thema 1: Respect voor de ander	40
4.2 Resultaten thema 2: Waardering en erkenning voor het zelf	48
4.3 Resultaten thema 3: Perspectief op zinvol leven	57
4.4. Resultaten: Het verhaal als geheel	68
5 CONCLUSIE & DISCUSSIE	72
5.1 Beantwoording onderzoeksvragen.....	72
5.2 Concept oriëntatie op het 'goede' als bruikbaar voor empirisch onderzoek ...	77
5.3 De resultaten in het licht van de overige theorie	78
5.4 De resultaten als bevestigend voor de therapeutische doeleinden.....	79
5.5 Mogelijkheden voor vervolgonderzoek	80
5.6 De resultaten als onderbouwing voor geestelijk raadswerk.....	81
Literatuur	82
Bijlage 1	85

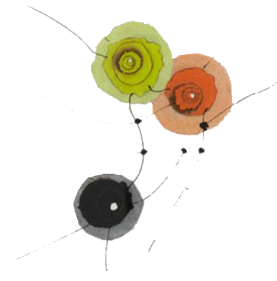

1

PROBLEEMSTELLING

Volgens Charles Taylor (1989) is de oriëntatie in de morele ruimte de meest kenmerkende eigenschap van het menselijk bestaan. 'Oriëntatie' staat als metafoor voor het proces van het geven van betekenis en zin aan het leven. De 'morele ruimte' geldt als metafoor voor de existentiële vragen die ons doen zoeken, bewegen, vinden en (her)oriënteren. Het is volgens Taylor van belang dat het 'goede' daarin geloofwaardige perspectieven biedt om ons tot te richten. Om ons leven als zinvol te ervaren hebben we visies van het 'goede' nodig die daarin als geloofwaardige oriëntatiekaders fungeren. Er wordt gesproken van 'the believability of cherished visions of the good' (Schuhmann & Van der Geugten, 2017, p.533). Deze 'cherished visions' betreffen visies op wat iemand ziet als een zinvol, waardig en goed leven.

Een zinvol bestaan is geen vanzelfsprekend streven. In het bijzonder wanneer er sprake is van psychopathologie en persoonlijkheidspathologie blijkt dat het ervaren van zin problematischer wordt (Steger, 2012). Bij een persoonlijkheidsstoornis is er sprake van een persisterende verstoring van de organiserende en integratieve aspecten van de persoonlijkheid (Livesley, 2003). Mensen met een persoonlijkheidsstoornis hebben over het algemeen een lagere kwaliteit van leven door minder sociaal contact en een mindere mate van zelfverwerkelijking. Deze groep staat kwetsbaar in het vermogen tot zingeving. Naar schatting van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) voldoet 4,5% tot 13,5% van de bevolking aan de criteria van minstens één persoonlijkheidsstoornis. Ongeveer 60% van de psychiatrische patiënten heeft één of meerdere persoonlijkheidsstoornissen. Hulpverleners binnen de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) proberen door verschillende behandelingen te helpen.

Dat lukt. Therapie is bewezen effectief in het helpen van personen met een persoonlijkheidsstoornis: de klachten nemen af (Perry, et al., 1999). Er zijn tevens aanwijzingen voor (kwantitatief) bewezen herstel van zingeving door therapie (Debats, 1996). Hoe zingeving inhoudelijk verschuift bij respondenten met een persoonlijkheidsstoornis is tot dusver niet via de conceptualisering van zingeving als oriëntatie op het 'goede' onderzocht. Er wordt binnen het huidige onderzoek gesproken over zingeving in termen van oriëntatie op het 'goede' als expliciet en impliciet aanwezig in alles wat we doen (Laitinen, 2002). De diagnose van een persoonlijkheidsstoornis is met de oriëntatie op het 'goede' te vergelijken als een integraal aanwezig aantal aspecten van de persoonlijkheid. Het effect van therapie op de persoonlijkheidsstoornis en op herstel van zingeving roept de volgende vraag op: hoe herstelt de zingeving inhoudelijk, gedefinieerd in termen van oriëntatie op het (ultiem) 'goede'?

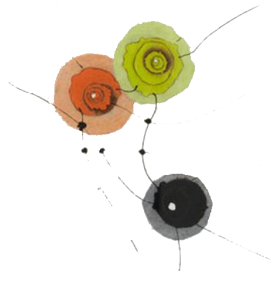
De psychiater *Livesley* is een van de meest bekende deskundigen op het gebied van persoonlijkheidsproblematiek: zijn model ligt conceptueel ten grondslag aan het alternatieve model van de DSM-5 (opgenomen in de sectie III)¹. Herstel van zingeving is een uiteindelijk effect van vele psychotherapeutische interventies (Frank & Frank, 1993). Dit herstel is met name psychologisch, empirisch en kwantitatief onderzocht (Steger, 2006). Onderzoek naar inhoudelijk herstel van zingeving bij persoonlijkheidsproblematiek kan hierop een aanvulling bieden.

Onze levensverhalen bieden ons samenhang (verklaring, continuïteit en richting), verbinden ons met onze omgeving of zetten ons juist af tegen onze omgeving, bieden mogelijkheden voor identificatie en vormen de basis voor ons handelen (Bohlmeijer et al., 2007). In *Sources of the Self* (Taylor, 1989) wordt beschreven hoe het eigen narratief een bron is voor het zelf: 'we grasp our lives in a narrative' (idem, p.47). De mens wordt door Charles Taylor geschetst als 'een zichzelf interpreterend dier', de gerichtheid op zelfinterpretatie veronderstelt de articulatie van waardeoordelen en overtuigingen over wat het menselijke leven zin en inhoud geeft. De visies op het 'goede' zijn persistent aanwezig in het levensverhaal: 'we see that this sense of the good has to be woven into my understanding of my life as an unfolding story.' (idem, p.47).

In de taal - en daarmee in de verhalen over onszelf - duiden we wat we als het 'goede' zien. Taal is vanuit het postmoderne denken een spel van macht, waarheid en normativiteit (Currie, 1998). Vanuit zulk denken wordt zichtbaar dat bepaalde narratieven meer geaccepteerd zijn dan anderen, er is sprake van 'dominante discoursen' (Bamberg, 2006). McAdams (2012) betoogt bijvoorbeeld dat een coherent levensverhaal zingevend is. Dit sluit aan bij de traditionele verhaalopvatting van het coherent verhaal met een duidelijk herkenbaar begin, midden en plot. Er zijn ook levensverhalen die sterk kunnen afwijken van de traditionele

¹ Samen met het Five Factor model (Costa & McCrae 1992).

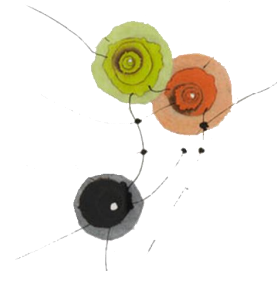
verhaalopvatting in vorm en in inhoud. Hier wordt wel gesproken van de 'kleine verhalenbenadering' (Sools en Schumann, 2011). In tegenstelling tot 'grote verhalen' kunnen 'kleine verhalen' gefragmenteerd, verward, onsamenhangend en 'onaf' zijn. De psychiater Petry schrijft dat er in de GGZ vaak sprake is van 'ongelooflijk kleine verhalen' (2011, p.56). Het huidige onderzoek vertrekt vanuit het idee dat er ook binnen zulke verhalen een morele duiding van visies op het 'goede' bestaat.

Het levensverhaal is een doorgaand proces, '*an unfolding story*' (Taylor, p.47). Het levensverhaal is een permanente (re)constructie van het zelf (Bohlmeijer et al., 2007). Wanneer we onze verhalen op een ander moment tegen een ander persoon of in een andere context vertellen zullen we een andere betekenis geven aan levensgebeurtenissen. De interpretatie verschilt wanneer er tijd verstreken is: '*We are different people (...) and our own present situation is much another country*' (Andrews, 2013, p.11). Welk 'ander land' betreden de respondenten door de behandeling?

Angelien Steen (2018) verricht onderzoek aan de Universiteit voor Humanistiek naar persoonlijkheidsstoornissen en zingeving. De data uit het onderzoek van Steen bieden mogelijkheden voor het huidige onderzoek. Er zijn – naast andere dataverzamelmethode - per persoon twee levensverhalen verzameld. Eenmaal bij de intake en eenmaal wanneer de persoon de behandeling afrondt, of van een klinische naar een dag-klinische fase gaat.

De respondenten van dit onderzoek hebben een intensieve multimethodische (dag)klinische groepsdynamische psychotherapie ondergaan bij een afdeling voor psychotherapeutische behandeling voor persoonlijkheidsproblematiek. Er bestaan daarin twee verschillende behandelingen, de dagklinische en de klinische. De dagklinische behandeling duurt negen tot twaalf maanden. De klinische behandeling duurt twaalf maanden met aansluitend een dagklinische behandeling van drie maanden. Beide met de mogelijkheid tot een aansluitende ééndaagse nabehandeling. De behandeling is gericht op mensen tussen de achttien en vijftig jaar. De behandeling wordt zo nodig ondersteund met medicatie.

Het huidige onderzoek kiest als vertrekpunt voor zingeving de oriëntatie op het 'goede' volgens Charles Taylor. Taylor (1987) spreekt in termen van 'oriëntaties op visies van het ultiem goede' waar het gaat om een doorgaand proces van het trachten te integreren van het ultiem 'goede' in het leven. Daarbij worden die visies op het 'goede' gezien als onvermijdelijke referentiekaders aanwezig in ieders leven (Taylor, 1987). Het gaat om een stelsel aan opvattingen en normen met betrekking tot hoe men hoort (samen) te leven, als een oriëntatie op het soort van leven dat de moeite waard is geleefd te worden (Mooren, 2011). Er is daarbij sprake van een hiërarchie in visies op het 'goede': sommige visies op het 'goede' worden hoger gewaardeerd dan anderen. Taylor betoogt in *Sources of the Self* dat we allemaal

ervaringen kennen waarbij we ontwricht zijn van het 'goede': als we ons verloren, verdoemd, gedesillusioneerd, betekenisloos of leeg voelen (Taylor, 1988, p.300). Personen die een beroep doen op de GGZ kunnen we zien als mensen die zich ontwricht ('*out of joint*') voelen van het 'goede' (Christopher, 2006). Binnen zo'n ervaring hebben we volgens Taylor altijd een idee van hoe het zou zijn om '*back on track*' te zijn, we blijven ons verhouden tot het 'goede'. Daarom betreft de oriëntatie met betrekking tot het 'goede' niet alleen de referentiekaders van waaruit iemand leeft, maar ook waar men zich ten opzichte daarvan bevindt (Taylor, 1987, p.87).

Taylor maakt een onderscheid tussen drie inhoudelijke aspecten waar onze morele oriëntatie zich op kan richten. Het gaat om drie assen waarlangs ons morele denken kan verlopen. De eerste betreft *respect voor de ander*. In de brede zin is dit de moraliteit waarbij het gaat om respect en verplichtingen naar de medemens. De tweede as betreft de *erkenning en waardering voor het zelf*. In hoeverre het zelf wordt gezien als iets wat waardig is en erkenning verdient. De derde gaat over de manier waarop het eigen leven wordt vormgegeven, het *streven naar een zinvol leven*. Het gaat om de '*understandings of what makes a full life*' (idem, p.14). Het 'goede' is bepalend voor wat wordt verstaan onder een zinvol leven.

'Now we see that the sense of the good has to be woven
into my understanding of my life as an unfolding story' (Taylor, p.47)

De oriëntatie op het 'goede' raakt verweven met het inzicht van het leven als een zich ontvouwend verhaal. De respondenten schrijven wellicht iets anders op vóór de behandeling dan ná de behandeling. In deze scriptie wordt bekeken hoe zingeving verschuift, vanuit de visies op het 'goede' zoals beschreven door Taylor.

1.2 DOELSTELLINGEN

Wetenschappelijke relevantie

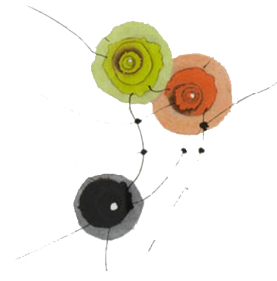
Er is relatief weinig bekend over de wijze waarop persoonlijkheidsstoornissen en zingeving samenhangen. Er bestaat (zover bekend bij de auteur) tevens geen empirisch onderzoek vanuit Taylors conceptualisering van zingeving als morele oriëntatie naar verschuivingen binnen levensverhalen van respondenten met een persoonlijkheidsstoornis. Onderzoek naar zingeving binnen de GGZ is relevant omdat vandaag de dag het concept zingeving in toenemende mate aandacht krijgt én verdient binnen de GGZ, als tegenhanger voor de vaak dominante instrumentele benadering van de geestelijke gezondheid. Een verdere uitwerking van 'visions of the good' zoals geformuleerd door Taylor als methode van (narratieve) analyse kan handreikingen bieden voor onderzoek in de toekomst naar dit concept als definitie van zingeving.

Kennisdoel

Het doel is om in kaart te brengen in hoeverre en hoe personen met een persoonlijkheidsstoornis zich (her)oriënteren op visies van het 'goede'. Daarmee kan het onderzoek ook kennis opleveren over processen van geestelijke weerbaarheid, in het bijzonder bij mensen met een persoonlijkheidsstoornis. Het doel is tevens om te onderzoeken hoe zingeving in levensverhalen kan worden geanalyseerd met behulp van Taylors theorie rond visies op het 'goede'.

Maatschappelijke relevantie

De relevantie op maatschappelijk niveau schuilt in de betekenis die de bovenstaande inzichten kunnen hebben op de praktijk van hulpverleners binnen de GGZ en in het onderzoeksveld. Inzicht in verschuivingen in zingevingsthematiek gedurende de behandeling bij persoonlijkheidsstoornissen maakt dat hulpverleners beter processen van zingeving kunnen ondersteunen. Het analyseren van zingeving aan de hand van visies op het 'goede' kan aanknopingspunten bieden om hier in de toekomst meer aandacht voor te bieden in de GGZ.

1.3 VRAAGSTELLING

HOOFDVRAAG:

Zijn er verschuivingen in oriëntaties op het 'goede' (visions of the good) tussen het eerste en het tweede levensverhaal, zoals opgetekend door personen met een persoonlijkheidsstoornis, voor en na een intensieve, psychotherapeutische behandeling - en zo ja, welke?

DEELVRAAG 1:

Verschuiven er visies op het 'goede' omtrent *respect voor de ander* in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal - en zo ja, hoe?

DEELVRAAG 2:

Verschuiven er visies op het 'goede' omtrent *waardering en erkenning voor het zelf* in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal - en zo ja, hoe?

DEELVRAAG 3:

Verschuiven er visies op het 'goede' omtrent *zinvol leven* in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal - en zo ja, hoe?

2.

THEORETISCH KADER

Dit onderzoek gaat over levensverhalen van respondenten met een persoonlijkheidsstoornis. Er is onderzocht hoe 'visions of the good', beschreven als het 'goede', verschuiven tussen het verhaal voorafgaand aan de behandeling en het verhaal na de behandeling. Enkele theoretische overwegingen zijn hierbij van belang. Ten eerste komt het concept volgens Charles Taylor van 'visions of the good' aan bod. Vervolgens wordt dit geduid als zingevingsconcept, hierna komt de narratieve benadering aan bod. Dan wordt gekeken naar de context waarbinnen dit onderzoek plaatsvindt: de psychiatrie en de diagnose persoonlijkheidsstoornissen in het bijzonder.

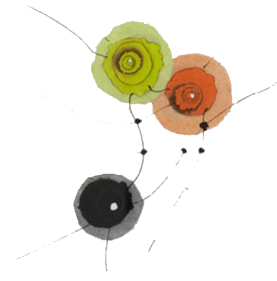
Finding our orientation in moral space entails
managing to make sense of our lives spiritually.

(Taylor 1989, p. 18).

2.1 TAYLOR EN ORIËNTATIE OP HET 'GOEDE'

De filosoof Charles Taylor overdenkt het moderne zelf. In zijn werken staan thema's als authenticiteit, politieke erkenning en religie centraal. De rode draad vormt de vraag hoe men zinvol kan leven in de moderne tijd. In zijn werken *A Secular Age* (1989) en *Sources of the Self* (1989) beschrijft Taylor de veranderende mens- en wereldbeelden en de implicaties daarvan. In *Sources of the Self* gaat Taylor dieper in op het complexe en nauwe verband tussen de individuele identiteit en moraliteit.

Door het proces van secularisering vallen traditionele morele kaders weg. Daardoor is er volgens Taylor sprake van een identiteitscrisis, een acute vorm van desoriëntatie (idem, p.70). Identiteit is verbonden aan oriëntatie: *'to know who you are is to be oriented in moral space'*

(idem, p.28). Referentiekaders vormen een horizon waardoor we weten waar we staan, wie we zijn en wat de betekenis van dingen voor ons is.² Het spreken in termen van oriëntatie en horizonten gaat uit van een ruimtelijke metafoor, die volgens Taylor meer is dan zijn persoonlijke voorkeur: *'there are signs that the link with the spatial orientation lies deep in the human psyche'* (idem, p.28).

Het spreken in termen van oriëntatie impliceert dat we ons in een ruimte bevinden op een bepaalde plaats. Het kan ons volgens Taylor op twee manieren aan oriëntatie ontbreken: enerzijds gebrek aan kennis over 'de kaart' en anderzijds gebrek aan kennis over onze positie op 'de kaart' (idem, p.41). Met betrekking tot oriëntatie op het 'goede' is er een tweeledige betekenis:

1. We kunnen enerzijds weten waar onze referentiekaders, onze oriëntaties op het 'goede', uit bestaan, dat is hoe 'de kaart' er uit ziet. Wat is het 'goede'?
2. Dat we anderzijds weten waar we ons op 'de kaart' bevinden, *'a sense of where we stand in relation to this'* (idem, p.42). Is het 'goede' geïntegreerd of buiten bereik?

De kaart en onze plaats op de kaart zijn dynamisch en constant in beweging volgens Taylor: *'Our place relative to the good [...] is constantly challenged by the new events of our lives, as well as constantly under potential revision'* (idem, p. 47). Dit komt omdat er geen uiteindelijk statisch antwoord (meer) mogelijk is waar we de rest van ons leven van uit kunnen gaan: *'we live in a world in which there is no ultimately believable framework that guides us through moral space'* (idem, p.17).

In tegenreactie op naturalistische of universalistische posities, die ervan uitgaan dat er neutrale, onafhankelijke of ultieme standpunten ingenomen kunnen worden, beschrijft Taylor de morele oriëntatie als *'inescapable'* (idem, p.3). Volgens Taylor is er geen neutraal standpunt buiten de mens om mogelijk, omdat standpunten immers altijd door een mens worden ingenomen. De referentiekaders waar we vanuit leven zijn onvermijdelijk aanwezig, hoewel ze niet altijd te expliciteren zijn. Ze zijn dus niet te neutraliseren of weg te denken. Taylor wijst ons erop dat met het weg vallen van traditionele kaders een veelheid van referentiekaders mogelijk is. We blijven niet met lege handen achter. Men zou kunnen spreken van versplintering van visies op het 'goede'. We komen in aanraking met *'myriad traditions of the good'* (Gergen, 2009, p.358).

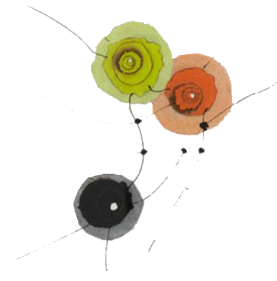
² Wanneer hier gesproken wordt van een 'wij', wordt er uit gegaan 'wij' als de mens in de moderne tijd. Er wordt aangesloten op het taalgebruik van Charles Taylor, die dit eenzelfde manier doet: *'a sense of where we stand in relation to this'* (idem, p.42).

Deze veelheid van (mogelijke) morele oriëntaties komt mede doordat we de ruimte per definitie delen met anderen. Door processen van secularisering en modernisering zijn we ons bewust van de grote verscheidenheid aan mogelijke culturele opvattingen. 'One is a self only among other selves. A self can never be described without reference to those who surround it' (Taylor, 1989, p.35). Daarmee zijn onze morele oriëntaties nooit puur van onszelf alleen, daarmee overstijgen ze ons als individu.

Taylor maakt een onderscheid tussen drie inhoudelijke aspecten waar onze morele oriëntatie zich op richt, zoals aangegeven in de inleiding. Het gaat om drie assen waarlangs ons morele denken kan verlopen. De eerste betreft *respect voor de ander*. In de brede zin is dit de moraliteit waarbij het gaat om hoe het menselijk leven gerespecteerd dient te worden, dit krijgt invulling via bepaalde verplichtingen en verboden. De tweede as betreft de *waardering en erkenning voor het zelf*. Dit gaat over (on)macht en de positie die een persoon heeft ten opzichte van anderen, gevormd vanaf zijn of haar vroegste herinnering; 'The very way we walk, move, gesture, speak, is shaped from the earliest moments by our awareness that we appear for others, that we stand in public space, and that this space is potentially one of respect or contempt, of pride or shame' (idem, p.15). De derde as gaat over de manier waarop dat eigen leven wordt vormgegeven: *het streven naar een zinvol leven*. Het gaat om de 'understandings of what makes a full life' (idem, p.14). Het gaat om de eigen invulling van een zinvol leven dat de moeite waard is om geleefd te worden, welk 'goede' nastrevenswaardig is in het leven. Samengevat zijn de drie assen: *respect voor de ander, waardering en erkenning voor het zelf en streven naar zinvol leven*. De manier waarop invulling wordt gegeven aan de assen verschilt per persoon en per cultuur.

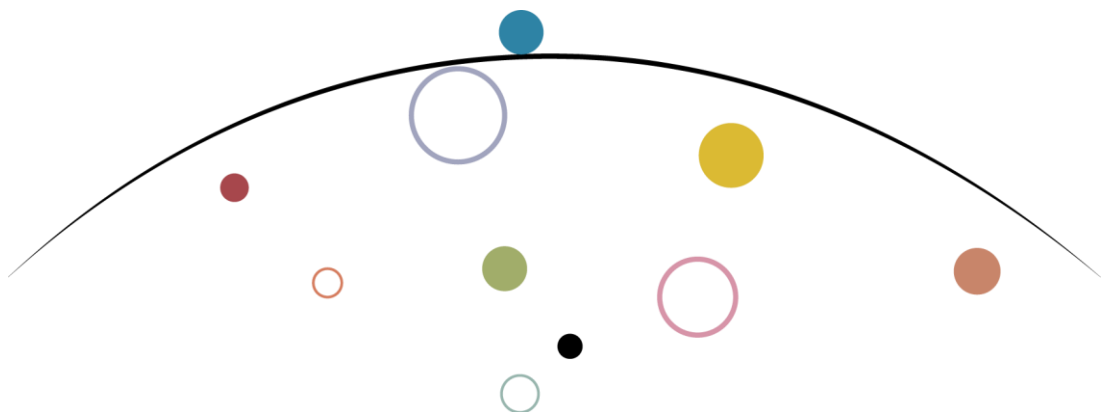
De drie assen gaan over de inhoudelijke bepaling van het 'goede'. De inhoudelijke bepaling van het 'goede' kunnen we beschouwen als de bepaling van de topografie van de eerder genoemde 'kaart'. De punten op de kaart die het 'goede' vormen, zijn de referentiekaders die inhoudelijke antwoorden geven op morele vragen. De positie van het zelf op de 'kaart' betekent waar men zich bevindt ten opzichte van het 'goede'. Daarbij spreekt Taylor in termen van 'believability', in hoeverre iemand het 'goede' als geloofwaardig blijft zien (idem, p.17). Die geloofwaardigheid heeft een tweezijdige rol (Schuhmann & van der Geugten, 2017). Het 'goede' moet ten eerste op een bepaalde manier begrijpelijk en realistisch zijn in het algemeen. Ten tweede moet het 'goede' een bepaalde manier van bereikbaarheid hebben binnen het eigen leven. Bereikbaarheid gaat over de mate waarop het 'goede' valt te integreren in het eigen leven (Schuhmann & van der Geugten, 2017, p.526).

Naast de bereikbaarheid of de geloofwaardigheid kunnen we bij het 'goede' ook spreken van een bepaalde prioritering. Tussen het ene 'goede' en het andere 'goede' kan een verschil bestaan in hoeverre het 'goede' daadwerkelijk van belang is. Taylor spreekt bij uiteindelijk belang van het ultiem 'goede', of van '*hypergoods*', of van '*strong evaluations*'. Het 'goede' dat *uiteindelijk* van belang is. Dit ultiem 'goede' is vaak eerder onbewust dan bewust, vaak eerder ongearticuleerd dan gearticuleerd. Het is daarom de vraag of er sprake zal zijn van een ultiem 'goede' in de levensverhalen van de respondenten.

Ten behoeve van het huidige onderzoek is een visualisatie gemaakt van de oriëntatie op het 'goede' (zie figuur 1). Er is een horizon te zien (de zwarte gebogen lijn) en er is een 'zelf' geplaatst op de kaart (de zwarte punt). De ingekleurde bollen symboliseren verschillende visies op het 'goede' van het zelf. De bollen zonder invulling staan voor andere personen. De visies op het 'goede' kunnen dichtbij staan of verder weg, dat betekent dat ze binnen bereik zijn of buiten bereik kunnen zijn voor het zelf. Tevens verschillen ze in grootte, dit betekent de mate van belang dat het 'goede' heeft voor het zelf. Als de bal groter is weergegeven betekent dit dat het 'goede' meer van belang is voor de persoon. De plaats van het 'goede' op de kaart staat voor de mate waarop het 'goede' wordt gezien als ultiem 'goede'. Wanneer de bol aan de horizon staat (hoger in de afbeelding), of zelfs boven de horizon, wordt het 'goede' in meerdere mate gezien als transcendent, ultiem of *hypergood*. Als de bol lager staat betekent het dat het minder wordt gezien als ultiem 'goede'. Tussen de bollen, tussen de visies op het 'goede' bestaan relaties die hier niet zijn gevisualiseerd. Zo kan een 'ander' dichtbij een visie op het 'goede' staan, dit betekent dat het 'goede' samenhangt met de ander, bijvoorbeeld wordt bereikt via de ander. Een ander kan ook in de weg staat tot het 'goede', het zicht belemmeren, op het 'goede'.

Figuur 1:
Visualisatie van oriëntatie op het 'goede' in navolging van Taylor

De manier waarop de moderne mens ontdekt wat zijn visies op het 'goede' zijn, gebeurt volgens Taylor binnen 'webs of interlocution', de netwerken waarbinnen iemand gesprekken voert (Taylor, 1989, p.36). De gesprekken die worden gevoerd binnen het sociale netwerk vormen de plek waar gearticuleerd wordt wat van belang is in het leven. Daarmee wordt duidelijk dat de visies op het 'goede' niet ergens individueel tot stand komen, maar in relatie en in gesprek tot wording (blijven) komen. In het articuleren valt het ontdekken van het 'goede' leven samen met het uitvinden ervan:

We find the sense of life through articulating it. And moderns have become acutely aware of how much sense being there for us depends on our own powers of expression. Discovering here depends on, is interwoven with, inventing. Finding a sense to life depends on framing meaningful expressions which are adequate

(Taylor, 1989, p.18).

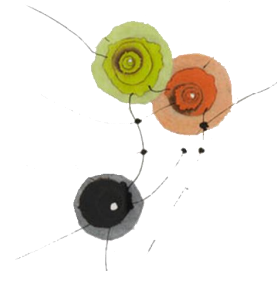
Hier wordt zingeving en articulatie met elkaar in verband gebracht, wat van belang is voor dit onderzoek. Enerzijds is het van belang voor de narratieve benadering van het onderzoek: het opschrijven of vertellen van het levensverhaal is een vorm van expressie. Anderzijds is het van belang voor de 'netwerken van gesprek' waarin de respondenten zich begeven: de visies op het 'goede' komen voort uit de 'netwerken van gesprek' waar de respondent zich in begeeft. In de periode tussen het eerste levensverhaal en tweede levensverhaal verkeert de respondent in specifieke 'netwerken van gesprek', namelijk de gesprekken binnen de therapeutische setting.

Moraliteit wordt in de klassieke zin vaak begrepen via enkel de eerste as (respectvol omgaan met anderen). Belangrijk is de notie van Taylor van 'morele visies van het goede' als zingevingconcept. Hij duidt moraliteit daarmee als een breder concept dat ook betrekking heeft op het zelf en een zinvol leven.

In fact, I want to consider a gamut of views a bit broader than what is normally described as the 'moral'. In addition to our notions and reactions on such issues as justice and the respect of other people's life, well-being, and dignity, I want also to look at our sense of what underlies our own dignity, or questions about what makes our lives meaningful or fulfilling. These might be classed as moral questions on some broad definition. [...]

They concern [...] what makes life worth living

(Taylor, 1989, p.4).

De betekenis van visies op het 'goede' is uitgewerkt in het bovenstaande. Duidelijk is geworden dat dit concept is verbonden met het referentiekader, dat het een ruimtelijke metafoor is en dat visies op het 'goede' onvermijdelijk oftewel 'inescapable' zijn. We kunnen spreken over enerzijds de inhoud van het 'goede' en anderzijds over onze positie ten opzichte ervan. Er zijn drie assen die deze inhoud bepalen: *respect voor de ander, erkenning en waardigheid voor de eigen persoon en streven naar zinvol leven*. Ze moeten een geloofwaardig perspectief bieden op het 'goede' leven en kunnen via articulatie tot uiting én tot wording komen. Tenslotte betreft het een concept dat een bredere betekenis heeft dan spreken in termen van moraliteit zoals gewoonlijk wordt gedaan.

2.2 ORIËNTATIE OP HET 'GOEDE' ALS ZINGEVING

*My point is that the goods which define our spiritual orientation are the ones
by which we will measure the worth of our lives; the two issues that are
indissolubly linked because they relate to the same core*

(Taylor, 1989, p.42).

Het streven naar het 'goede' is een transcendente notie. Het is een contact zoeken met iets dat ons overstijgt. Taylor spreekt dan ook veel in termen van '*spirituality*', '*the higher*' en '*making sense*'.

Murdoch (1970) spreekt over het streven naar het 'goede' als transcendent. Streven naar het 'goede' betekent volgens haar het overstijgen van het ego. Het streven naar iets dat groter is dan het zelf. Dit streven betekent ook een beweging richting de realiteit, een poging iets goeds in de wereld te bewerkstelligen. Tegelijkertijd is het streven naar het 'goede' transcendent in de zin dat het 'goede' altijd buiten bereik blijft (Schuhmann & Daamen, 2018, p.410). Een andere manier van spreken over een punt dat altijd buiten bereik blijft en het 'goede' symboliseert, is het te duiden als een utopie. Mooren (2011) legt aan de hand van het idee van de utopie uit hoe morele oriëntatie kan werken. De utopie kan gelden als metafoor voor het ultiem 'goede' waar we op de een of andere manier naar streven, en waarvan we willen geloven en hopen dat het (deels) te integreren is in ons leven. Het 'goede' moet geloofwaardig zijn en komt tegelijkertijd tot stand door verbeeldingskracht. Dit vormt een spanningsboog die Murdoch beschrijft in enerzijds de beweging richting de realiteit en anderzijds de transcendentie van het 'goede', het buiten bereik blijven. Tussen bereikbaarheid en onbereikbaarheid leeft de verbeeldingskracht.

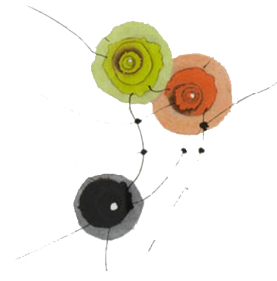

Baumeister (1991) gaat ervan uit dat er vier soorten van betekenis zijn waar mensen behoefte aan hebben, hij spreekt in termen van 'needs for meaning'. Deze zijn:

1. Doelgerichtheid, het gevoel dat het leven een doel heeft (*purpose*).
2. Morele rechtvaardiging, dat het moreel te rechtvaardigen is hoe je leeft en hebt geleefd (*moral justification*).
3. Eigenwaarde, een beeld van je zelf als waardevol (*selfworth*)
4. Competentie, het hebben van invloed en controle (*efficacy, perceived control*).

Derx (2011) formuleert een verdere uitwerking van Baumeister via zeven zingevingbehoefte: doelgerichtheid (1), morele rechtvaardigheid (2), eigenwaarde (3), competentie (4), begrijpelijkheid (5), verbondenheid (6) en transcendentie (7).

Wanneer we de visie op het 'goede' zien in het licht van deze zeven zingevingbehoefte kunnen we dat als volgt uitdenken (zie tabel 1). *Doelgerichtheid* (1), de oriëntatie op het 'goede' biedt een doel om voor te leven. *Morele rechtvaardiging* (2) wordt door Taylor beschreven als eerste en als tweede dimensie van het 'goede'. Daarbij gaat het om hoe rechtvaardigheid een rol speelt in termen van waardig behandeld worden door anderen en anderen respectvol behandelen. De *eigenwaarde* (3) en de *competentie* (4) worden ontleend aan de mate waarop het lukt dat uitiem 'goede' te integreren in het leven. In het licht van dat 'goede' wordt de wereld dan ook *begrepen* (5). De oriëntatie op het 'goede' impliceert een visie op hoe de realiteit bestaat en hoe deze functioneert of zou moeten functioneren. De mate waarin contact en nabijheid worden ervaren met het 'goede', is te duiden in termen van *verbondenheid* (6). Dat wordt hier breder getrokken dan alleen contact met andere mensen. Daarin wordt de uitspraak van Baumeister gevolgd: *connection is meaning* (Baumeister, 1991). De oriëntatie op het 'goede' wordt in Taylors en Murdochs termen begrepen als iets wat ons overstijgt. Het 'goede' is in die zin een *transcendente* notie (7).

Tabel 1.
Weergave van aansluiting drie assen Taylor (1989)
en zingeving behoeftes Derx (2011)

VISIES OP HET 'GOEDE'		
Driedeling volgens Taylor (1989)		Verband met zingeving behoeftes van Derx (2011)
1	Respect voor de ander	Verbinding, morele rechtvaardigheid
2	Waardering en erkenning	Eigenwaarde, competentie, morele rechtvaardigheid
3	Zinvol leven	Doelgerichtheid, transcendentie, begrijpelijkheid

Het concept van visies op het 'goede' valt niet samen met de zingeving behoeftes van doelgerichtheid. Zoals Frankl (1978 [1946]) beschrijft is een (groter) doel in het leven hebben een sterke kracht die ons op de been houdt, ook al verkeren we in de meest barre situaties, zoals hij beschrijft vanuit zijn ervaringen in concentratiekampen. Daarbij beschrijft Frankl hoe het doel niet enkel geluk kan zijn: het moet iets zijn dat groter is dan onszelf, dat ons overstijgt, dat buiten ons ligt.

Visies op het 'goede' zijn vormen morele duiding van hoe de werkelijkheid zou kunnen of moeten zijn. Moraliteit gaat meestal in de brede zin over wat als correct of wenselijk wordt gezien. Gilligan (1987) bestudeerde morele ontwikkeling door individuen te vragen over hun ervaringen met moreel conflict of morele keuzes. Ze maakte hierbij een indeling van twee soorten morele stemmen of oriëntaties. Bij de eerste gaat het om kwesties van rechtvaardigheid (*justice*), die gaan over (on)gelijkheid, onderdrukking, wederkerigheid, (on)partijdigheid, en de uitkomst van conflicten. Bij de tweede gaat het om kwesties van zorg (*care*), die gaan over (ont)hechting, verlaten, verantwoordelijkheid en relaties. Er wordt hier een inhoudelijke invulling gegeven aan waar visies op het 'goede' over kunnen gaan en waardoor ze spaak kunnen lopen. Bij het spreken in termen van bereikbaarheid van het 'goede' kan het mogelijk zijn dat het 'goede' buiten bereik of binnen bereik komt te liggen door de door Gilligan (1987) genoemde aspecten. Zo kan het 'goede' gecompliceerd worden, indien er sprake is van ongelijkheid, onderdrukking, partijdigheid, onthechting, verlaten. Het 'goede' kan dichterbij komen door wederkerigheid, hechting, en 'goede' relaties.

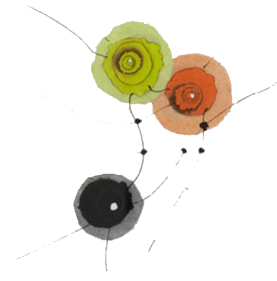

Eén van de oorzaken van persoonlijkheidsstoornissen betreft problemen en moeilijke ervaringen in de vroege jeugd, waardoor er minder sprake is van veilige hechting. De door Gilligan genoemde aspecten vormen zulke problemen, zoals traumatische ervaringen van verlaten. Dit soort ervaringen kunnen deel uitmaken van de levensverhalen van de respondenten. Het is mogelijk dat zulke ervaringen hebben bijgedragen aan gecompliceerde visies op het 'goede'.

De drie assen van visies op het 'goede' zijn door Taylor beperkt uitgewerkt en worden binnen dit onderzoek ter operationalisatie verder ingevuld vanuit Z-A motieven (1995). Deze zijn uitgedacht door Hubert Hermans, Nederlands psycholoog en emeritus hoogleraar in de persoonlijkheidsleer. Volgens Taylor is de oriëntatie in de morele ruimte nauw verweven met de eigen identiteit en het levensverhaal. Hermans (1995) werkt deze samenhang tussen identiteit en narratieven uit binnen de zelfconfrontatiemethode. Dit is een vorm van persoonlijkheidsonderzoek binnen de narratieve psychologie. Er is binnen deze methode overlap te vinden met de drie assen van morele oriëntatie. De theorie van Hermans (1995) wordt binnen dit onderzoek gezien als aanvulling op Taylor.

Volgens Hermans is er binnen de verhalen over ons zelf sprake van twee soorten motieven: zelf- (Z) en ander- (A) motieven. De zelf-motieven kenmerken zich door zelfbevestiging, autonomie, zelfstandigheid en succes, deze laten zich zien in de vorm van zelfvertrouwen, kracht van het zelf en trots. De Z-motieven tonen zich in autonomie en bekwaamheid om met situaties om te gaan (Hermans, 1995, p.39). De ander-motieven kenmerken zich door verbondenheid, overgave, (verlangen naar) contact met anderen en tonen zich in zorg, liefde en tederheid. Deze A-motieven tonen zich in het nabij voelen en verlangen naar een ander. Beide motieven kunnen negatief of positief worden geëvalueerd. Er wordt gesproken van een positief affect wanneer het motief verschijnt in termen van plezier, geluk en innerlijke kalmte (Hermans, 1995, p.40). Er wordt gesproken van een negatief affect wanneer het motief verschijnt in termen van zorgen, ongeluk en teleurstelling (idem).

In de eerste en de tweede as van oriëntatie op het 'goede' (Taylor, 1989) zijn Z-A motieven te herkennen (Hermans, 1995). De eerste as, *respect voor de ander*, kan begrepen worden in termen van A-motieven, deze gaan over de ander en in hoeverre deze als het 'goede' gezien wordt. De tweede as, *waardering en erkenning voor het zelf*, kan begrepen worden in termen van Z-motieven, deze gaan over het zelf en in hoeverre deze als 'goede' gezien wordt. Het positieve en negatieve affect kan worden verstaan in termen van oriëntatie en desoriëntatie op het 'goede'. Dit wordt verder uitgewerkt in de methode.

Er wordt hier wisselend gesproken over visies op het 'goede' en oriëntatie op het 'goede'. Visies op het 'goede' worden hier geïnterpreteerd als 'de kaart'. Het geheel van verschillende visies op het 'goede' welke strevenswaardig zijn en daarmee bepalend voor de identiteit. De oriëntatie op het 'goede' betekent het geheel van verhoudingen ertoe. Is het 'goede' voor iemand bereikbaar, buiten zicht, ver weg of juist nabij?

Het woord, het 'goede' wordt in dagelijks taalgebruik op veel verschillende manieren gebruikt. Het gebruik van het woord 'goede' ten behoeve van dit onderzoek is neologistisch van aard. Het woord wordt op een andere, van het dagelijkse taalgebruik afwijkende, manier gehanteerd. Het 'goede' wordt in navolging van de betekenis die Taylor er aan geeft gehanteerd om te onderzoeken wat van belang is voor de respondenten. Daarbij wordt het 'goede' telkens tussen aanhalingstekens geplaatst om het te onderscheiden van een dagelijkse interpretatie van het woord.

2.3 DE NARRATIEVE BENADERING

Dit onderzoek maakt gebruik van levensverhalen. Daarmee sluit het onderzoek aan bij een lange traditie van onderzoek naar verhalen: de narratieve benadering. Hoewel verhalen bij wijze van spreken zo lang bestaan als de mens is het narratieve onderzoeksveld een vrij nieuw terrein. Sinds de tweede helft van de twintigste eeuw is er sprake van een 'narrative turn' of 'narratieve wende' die valt te herkennen in allerlei disciplines van de sociale- en geesteswetenschappen (Andrews & Tamboukou, 2008). Er is nu sprake van een breed, interdisciplinair en divers onderzoeksveld.

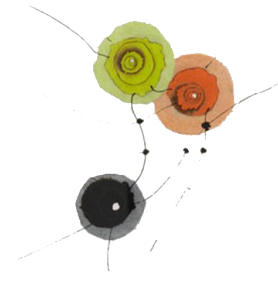
Taylor noemt de mens een 'zichzelf interpreterend dier' (1989). Daarbij is het verhaal van groot belang: '*we grasp our lives in narrative*' (p.47, 1989). We krijgen grip op ons leven door het interpreteren van (onze) verhalen. Hierin sluit Taylor aan bij de hermeneutische traditie die zeer bepalend is voor het narratieve onderzoeksveld. Deze traditie is de interpretatieleer en vertrekt vanuit het standpunt dat alle kennis tot stand komt door interpretatie. Zo laten verhalen een interpretatie zien van de mens en van de wereld om hen heen. Dilthey (1976) is een vroege vertegenwoordiger van deze traditie. Hij stelt dat interpretatie bij uitstek de kennisverwerving bepaalt binnen de geesteswetenschappen. Gadamer (1989) neemt een nog grondiger hermeneutisch standpunt in door te stellen dat *alle* kennis standplaatsgebonden is en daardoor altijd een kwestie van interpretatie. Ons referentiekader speelt altijd een rol en is niet uit te zetten. '*We are always situated in a horizon of understanding*' (Gadamer, 1989, p.282). En '*The horizon is the range of visions that includes everything that can be seen from a particular vantage point*' (Gadamer, 1989, p.301). Bij visies op het 'goede' kunnen we denken aan een horizon die bepaalt hoe we het leven interpreteren en hoe we ons voortbewegen in die wereld. Visies op het 'goede' vormen dan oriëntatiepunten die er voor zorgen dat we weten waarheen

en waartoe we willen leven. Het levensverhaal is een permanente (re)constructie van het zelf (Bohlmeijer et al., 2007).

Ricœur is een bepalend denker voor het hermeneutische, narratieve terrein. Hij heeft uitgewerkt hoe verhalen een essentiële rol spelen bij processen van identiteitsconstructie (1992). De mens begrijpt en vormt zijn identiteit middels verhalen. Binnen zijn theorie maakt hij een onderscheid tussen twee soorten persoonsbepalingen: 'idem' en 'ipse'. 'Idem' is daarbij het meer vaststaande en constante aspect van de mens in zijn verhaal en zijn verleden. De 'ipse' als identiteitsvorm is hetgeen waar iemand 'voor staat'. Daarin toont iemand zich niet zozeer als hetgeen iemand feitelijk is, maar des te meer in hoe iemand *wil zijn* in moreel opzicht. Dit betreft het antwoorden en verantwoorden tegenover de ander, dit is het zelfreflectieve en veranderlijke aspect (Herman et al., 2005). Ricoeur spreekt in navolging van Gadamer (1989) in termen van 'horizonten van betekenis'. Dit zijn plotstructuren tegen de achtergrond die het mogelijk maken dat we onze verhalen begrijpen en vertellen als een geheel (Ricoeur, 1986, p.122). Via het moreel *willen* van de 'ipse' kunnen we de dynamiek van visies van het 'goede' begrijpen. Het ruimtelijke aspect van de identiteit (ipse) tegenover het meer statische aspect van de identiteit (idem) is de visie op het 'goede' waar iemand zelfreflectief en in termen van verandering over kan denken. *Wie wil ik zijn en waar wil ik naartoe (ipse) ten opzichte van wie ben ik en waar sta ik reeds (idem)?*

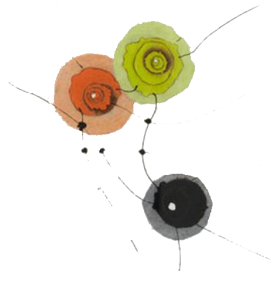
Binnen narratieve analyse, in veel onderzoek binnen de geesteswetenschappen en de psychologie wordt gesproken van 'agency'. Agency betreft in hoeverre iemand kan worden wie hij wil zijn, onafhankelijk keuzes kan maken en zijn leven naar zijn eigen hand kan zetten. Tappan (2010) benoemt dat het goed zou zijn om in plaats van agency te denken in termen van 'auteurschap'. Vanuit het narratieve interpretatieve denkkader zouden we ons zelf kunnen zien als de constante makers van ons levensverhaal. Tappan beargumenteert dat agency een te individualistisch concept is, te zeer gericht op maakbaarheid. Ons verhaal is namelijk ingebed in een socio-culturele context waarin andere stemmen, talen en discoursen doorklinken en vormend en bepalend zijn voor het verhaal. Spreken in termen van auteurschap zou maken dat we meer ruimte bieden voor het dialogische, relationele aspect van het levensverhaal, het wordt een verhaal waar anderen in voorkomen en in mee bepalen, terwijl er ook ruimte blijft voor de autoriteit en verantwoordelijkheid die iemand zelf heeft: *'our ultimate act of authorship results in the text we can call ourself'* (Holquist, 1990, p.67).

2.4 GGZ, BEHANDELING EN PERSOONLIJKHEIDSTOORNISSEN

Dit onderzoek gaat over de (verschuivende) visies op het 'goede' van respondenten met de diagnose persoonlijkheidsstoornis, die hiervoor behandeld zijn. Er wordt gekeken naar een verschuiving in visies op het 'goede' vóór en ná de behandeling. Hier wordt verder ingegaan op de psychiatrie. Binnen de GGZ krijgen mensen met psychische problemen hulp. Psychische problemen worden binnen de GGZ behandeld door middel van gesprekken, zoals vormen van psychotherapie, (dag-)klinische opname, medicatie en ambulante zorg. Richting gevend voor de wijze waarop deze hulp wordt vormgegeven zijn 'evidence based medicine' (EBM) en de Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM). Bij EBM wordt de keuze voor behandeling expliciet en consciëntieus gebaseerd op het meest actuele wetenschappelijke onderzoek. Door systematisch onderzoek wordt met name de effectiviteit van behandelingen onderzocht. De DSM is het handboek voor classificatie van psychiatrische stoornissen. De DSM is van groot belang door het bieden van een wereldwijde standaardtaal, niet alleen voor therapeuten, maar ook voor de zorgverzekering, onderzoek, onderwijs en meer. De DSM en EBM bieden samen een discours voor standaardisering, objectivering en beheersbaarheid van de GGZ. Binnen dit biomedische perspectief is er echter weinig ruimte voor existentiële en morele thema's (Van der Wal & Jacobs, 1992).

Nochtans is er sprake van existentiële en morele thematiek in therapie, ondanks 'de mythe van een neutrale, waardevrije, therapie' (Glas, 2002). Hier komen we terug bij de *'inescapable visions of the good'* zoals Taylor deze formuleert. Harry Kunneman (2015) sluit hier bij aan door te spreken van normatieve professionaliteit: professioneel handelen gebeurt vanuit een waardegeladen referentiekader. Morele dilemma's tonen zich op de werkvloer en de manier waarop hier mee wordt omgegaan toont dat professionals werken vanuit hun eigen idee over het 'goede'. Op organisatie- en maatschappelijk niveau worden ook waarden uitgedragen. De protocollen voor indeling in gezond of ongezond zijn te beschouwen als een moreel oordeel. Iemand weer gezond maken via therapie kan worden gezien als morele educatie (Stewart-Sticking, 2008).

Christopher (2005) beargumenteert dat elke 'school' binnen de psychotherapie werkt vanuit de eigen *moral visions*, en daarmee niet neutraal is. Hij betoogt dat de psychiatrie voornamelijk vanuit de opvattingen van de westerse cultuur vertrekt waarin waarden als autonomie en individualisme hoog in het vaandel staan. Deze zijn dan ook richtinggevend voor de therapeutische interventie en beoogde resultaten. Dit zou tekort kunnen doen aan minderheden:

A strong probability exists that we will distort and misinterpret the
experiences of ethnic minorities, women, and those from non-Western
cultures if we fail to realize that all of our counseling theories and concepts
presuppose moral visions

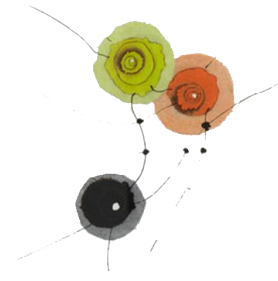
(Christopher, 2005, p.191).

De *moral visions* van therapeuten zelf spelen ook mee in hun werk (Christopher, 2005). Het zou kunnen dat deze *moral visions* doorklinken in de behandeling en in het tweede levensverhaal van de respondenten.

Deze *moral visions* blijven niet impliciet. Bij GGZ-instelling Zwaluw & Enk wordt expliciet gewerkt vanuit een geheel van vastgelegde visies en doelstellingen. De therapeutische relaties zijn uitgangspunt voor en middel tot verandering. Technieken en behandeling zijn dienend aan deze relatie. Onderzoek wijst uit dat een goede behandelrelatie zal uitmonden in een goed behandelresultaat, vooral bij langdurige behandeling (Colijn, 2011). Deze relatie wordt bij Zwaluw & Enk onder andere aangegaan op basis van het gedachtegoed van de *client-centered therapy* van Carl Rogers (1961). Daarbij staat een houding centraal die zich kenmerkt door empathie, onvoorwaardelijke acceptatie en congruentie.

De gemeenschap waarbinnen de behandeling plaatsvindt wordt gezien als het therapeutische medium bij uitstek (Van der Linden, 1979). Bij Zwaluw & Enk wordt een geïntegreerd behandelprogramma aangeboden bestaande uit psychodynamische, ervaringsgerichtge, cognitieve, gedragsmatige en systemische benaderingen. De stoornis wordt gezien als een wisselwerking met de omgeving en niet als een individueel probleem.

De groep werkt therapeutisch, zoals uitgewerkt door Irvin Yalom (2005). Elke groep biedt volgens Yalom een weerspiegeling van de wereld, als een microkosmos. Therapeutische factoren in groepstherapie zijn: bieden van hoop, verlenen van steun, herkenning bij anderen, bevorderen van onzelfzuchtigheid, correctieve emotionele ervaringen, persoonlijke ontwikkeling, genezing, leerervaringen, acceptatie en catharsis (Yalom, 2005, p.21). Op de praktische vormgeving van de behandeling wordt verder ingegaan in de methode.

De respondenten zijn gediagnostiseerd met een persoonlijkheidsstoornis. Bij een persoonlijkheidsstoornis is er sprake van een persisterende verstoring van de organiserende en integratieve aspecten van de persoonlijkheid (Livesley, 2003). Er is sprake van starre patronen in omgang met het zelf en anderen. De algemene criteria voor een persoonlijkheidsstoornis (zoals beschreven in de DSM-V) bestaan uit een zestal criteria die als volgt luiden:

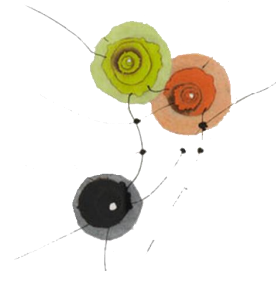
- a. Een duurzaam patroon van innerlijke ervaringen en gedragingen dat duidelijk afwijkt van wat binnen de cultuur van de respondent wordt verwacht. Dit patroon komt op twee (of meer) van de volgende terreinen tot uiting:
 1. Cognities (manieren van waarnemen en interpreteren van zichzelf, andere mensen en gebeurtenissen)
 2. Affectiviteit (de variëteit, intensiteit, labiliteit en adequaatheid van emotionele reacties)
 3. Interpersoonlijk functioneren
 4. Impulsbeheersing
- b. Het duurzame patroon is inflexibel en komt tot uiting in een breed scala van persoonlijke en sociale situaties.
- c. Het duurzame patroon veroorzaakt klinisch significante lijdensdruk of beperkingen in het sociale of beroepsmatige functioneren of in het functioneren op andere belangrijke terreinen.
- d. Het patroon is stabiel en van lange duur, en het begin ervan kan worden herleid tot op zijn laatst de adolescentie of de jongvolwassen leeftijd.
- e. Het duurzame patroon kan niet beter worden verklaard als een uiting of gevolg van een andere psychische stoornis.
- f. Het duurzame patroon kan niet worden toegeschreven aan de fysiologische effecten van een middel (een drug of medicatie) of aan een somatische aandoening (zoals een schedeltrauma).

Binnen de diagnose persoonlijkheidsstoornis wordt onderscheid gemaakt in een drietal clusters: cluster A, cluster B, en cluster C. Binnen dit onderzoek wordt dit onderscheid niet als van belang gezien en wordt er enkel gesproken van de diagnose persoonlijkheidsstoornis. De respondenten zijn gediagnosticeerd volgens een eerdere editie van het DSM: DSM-IV TR, de bovenstaande informatie komt uit de DSM-V. De bovenstaande gegevens zijn echter hetzelfde gebleven in de DSM-V als in de DSM-IV TR.

Mensen met een persoonlijkheidsstoornis hebben over het algemeen een lagere kwaliteit van leven door minder sociaal contact en een mindere mate van zelfverwerkelijking. Er is niet één eenduidige oorzaak aan te wijzen van persoonlijkheidsstoornissen. Het gaat om een ingewikkeld samenspel van biologische, psychische en sociale factoren. Er is sprake van twee factoren die bepalend kunnen zijn: aanleg en omgeving. Bij aanleg gaat het om karaktereigenschappen die iemand bij zijn of haar geboorte al mee kan krijgen, zoals verlegen zijn. Bij omgevingsfactoren kan het gaan om negatieve ervaringen en problemen in de jeugd. De maatschappij en de cultuur kunnen versterkend werken voor de stoornis.

Door negatieve ervaringen in de jeugd kan het zijn dat de visies op het 'goede' onder druk komen te staan. Enerzijds door geschonden vertrouwen of zelfs trauma's in de vroege ontwikkeling kan de visie op wat het 'goede' is getroebleerd raken. Dit betekent dat het 'goede' dat bepalend is voor de vormgeving van 'de kaart' geproblematiseerd raakt. Een voorbeeld hiervan is wanneer het 'goede' al te zeer onrealistisch is, en daardoor telkens buiten bereik blijft. Anderzijds kan bij een beperkt vermogen tot veilige hechting en moeilijkheden in relatie tot het zelf en de ander leiden tot telkens gefrustreerde pogingen om het 'goede' te integreren in het leven. Hierdoor kan het zijn dat bij respondenten het 'goede' buiten bereik blijft. Dit betekent dat de positie op de 'kaart' problematisch is, telkens te ver weg van het 'goede'. Dit kan er voor zorgen dat er nieuwe compenserende visies op het 'goede' worden gezocht.

3.

METHODE

3.1 ONDERZOEKSDESIGN EN EPISTEMOLOGISCHE OPVATTINGEN

Dit onderzoek is narratief van aard. Het gaat om de levensverhalen van de respondenten. De narratieve onderzoeksbenadering probeert door middel van narratief materiaal, zoals interviews en persoonlijke documenten, een dieper begrip te krijgen van een bepaald fenomeen of een bepaalde persoonlijkheid (Lieblich, Tuval-Mashiach & Zilber, 1998). Het eigene van narratief onderzoek schuilt volgens Visse (2014) in drie kenmerken. Het eerste kenmerk is dat het verhaal van de respondent centraal staat. Het tweede kenmerk is dat er vanuit de onderzoeker specifieke opvattingen bestaan over de relatie tussen de onderzoeker en respondent, hierbij speelt de hermeneutische competentie en zelfbewustzijn van de onderzoeker een belangrijke rol. Het derde kenmerk is dat narratief onderzoek zich richt op particuliere kennis die lokaal en tijd- en context gebonden is. Er worden singuliere ervaringen bestudeerd.

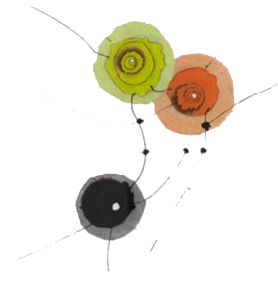
Dit onderzoek vertrekt aldus vanuit een narratieve opvatting van de werkelijkheid. De mens begrijpt zijn eigen leven door verhalen (Taylor, 1989). Hierdoor spelen verhalen een belangrijke rol in de identiteitsvorming. In persoonlijke verhalen gaat het om het subjectieve perspectief van het individu, om de persoonlijke opvattingen geworteld in tijd, plaats en persoonlijke ervaring (Riessman, 1993, p.5). Daarin wordt identiteit dus niet als een vaststaand gegeven gezien maar als een doorgaand proces. Menselijke interpretatie van ervaringen is bepalend voor de manier waarop de wereld wordt beleefd. Daarmee vertrekt het onderzoek vanuit een hermeneutische opvatting. Kennis is altijd een interpretatie van de werkelijkheid. Zo ook binnen het huidige onderzoek, zowel de levensverhalen als de analyse zijn interpretaties vanuit een specifiek referentiekader.

Bij deze hermeneutische invalshoek past een sociaal-constructivistische visie op de werkelijkheid, waarbij ervan uitgegaan wordt dat mensen actief vormgeven aan hun leven en aan de wereld. Mensen construeren zelf hun geleefde werkelijkheid door interpretatie, altijd vanuit hun eigen sociale inbedding. Dit geeft de mogelijkheid om aan te tonen dat er altijd verschillende interpretaties mogelijk zijn. Immers, elke interpretatie is 'partieel, gesitueerd en belichaamd' (Evers, 2015, p. 11).

Dit onderzoek is kwalitatief van aard. Kwalitatief onderzoek is geschikt is voor exploratief onderzoek waarin gezocht wordt naar welke betekeniswereld schuilgaat achter bijvoorbeeld gevoelens, gedragingen en ervaringen (Maso & Smaling 1998, p. 11). De dataverzameling bij kwalitatief onderzoek verloopt vrij open en flexibel en al te strakke voorstructurering wordt vermeden. Deze wijze van onderzoek biedt ruimte voor onvoorziene en ongeplande verschijnselen en gebeurtenissen. Typisch aan kwalitatief onderzoek is dat het gaat om alledaagse betekenisgeving en alledaagse betekenisrelaties tussen verschijnselen.

Dit onderzoek maakt gebruik van de data van een onderzoekstraject aan de Universiteit voor Humanistiek van de psychiater en onderzoeker Angélien Steen (2018). Haar onderzoek heeft als thematiek persoonlijkheidsstoornissen en zingeving en bevat de volgende vraag: *What meaning in life issues are present or missing in the life narratives of patients with personality disorders and how do these issues change and emerge during treatment?* De methode van de huidige deelvraag bestaat uit een analyse van (verandering van) narratieve identiteit als zingevingskader aan de hand van aan het begin van de behandeling geschreven en aan het eind opnieuw geschreven levensverhalen.

3.2 POPULATIE, BEHANDELING EN DATA VERZAMELING

Het laten opschrijven van het levensverhaal – bij aanvang van de behandeling en achteraf - is een reeds gehanteerde methode in de behandeling van respondenten met een persoonlijkheidsstoornis bij GGZ-Centraal, waar Steen werkzaam is. De verhalen die worden geanalyseerd binnen dit onderzoek maken deel uit van het behandelingsproces. Uitzonderlijk in dit geval is dat de respondenten middels een *informed consent* formulier hebben ingestemd dat hun verhalen worden gebruikt voor wetenschappelijk onderzoek. De opdracht die respondenten meekregen, was een levensbeschrijving te maken in ongeveer vier pagina's, liefst in getypte vorm. De toelichting bij de opdracht is te vinden in de bijlage (1).

De wijze waarop de respondenten werden geselecteerd voor dit onderzoek volgt de selectieprocedure van Steen. Er wordt gebruik gemaakt van dezelfde data. De respondenten namen deel vanwege behandeling voor de diagnose persoonlijkheidsstoornis. Daarmee vallen ze binnen een specifieke leeftijdsgroep die daar behandeld wordt (achttien tot dertig jaar oud). Bij GGZ-centraal locatie Zwaluw & Enk hebben de respondenten een intensieve, specialistische groepstherapie genoten op een afdeling voor klinische, psychotherapeutische behandeling voor persoonlijkheidsproblematiek. De respondenten zijn gedurende negen tot twaalf maanden (dagklinisch) of vijftien maanden (twaalf maanden klinisch en drie maanden dag-klinisch) behandeld. De cliënten zijn drie tot vijf dagen per week opgenomen en de behandeling wordt zo nodig ondersteund met medicatie. Het betreft cliënten die voor hun persoonlijkheidsstoornis al eerder in behandeling zijn geweest maar daar nog onvoldoende baat bij hebben gehad en daarom hebben gekozen voor een intensiever traject.

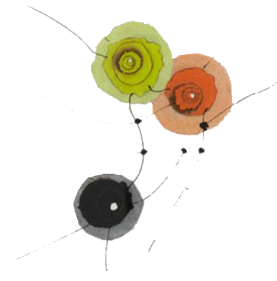
De behandeling bij Zwaluw & Enk heeft als kern de behandelrelatie en groepstherapie, zoals uitgewerkt in het theoretisch kader. Er worden verschillende behandelingsmethodes - altijd in afstemming met de patiënt – opgenomen in de behandeling. Dit vormt een geïntegreerde behandeling zoals aanbevolen door Livesley et al. in *Integrated Treatment For Personality Disorder* (2016). De behandelvormen die worden opgenomen in het behandelplan zijn sociotherapie, vaktherapie, systeemtherapie, grote groepstherapie, groepspsychotherapie en klinisch leefmilieu. Op indicatie wordt ook Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR) en farmacotherapie in het behandelplan opgenomen. Daarnaast zijn er verschillende modules te volgen: running therapie, sociale vaardigheidstraining, Vaardigheidstraining EmotieRegulatieStoornis (VERS), training voor ADHD en aandachtgerichte training ³. Doelstellingen van de behandeling zijn:

•••
³ Voor beschrijving van deze behandelingsmethodes, raadpleeg GGZstandaarden.nl

- Herstel, leren omgaan gaan met blijvende kwetsbaarheden of vermindering van de persoonlijkheidsproblemen
- Verbetering van sociaal-emotioneel, beroepsmatig en intermenselijk functioneren en participatie aan de samenleving
- Persoonlijke ontwikkeling en zelfontplooiing, bevorderen zelfkennis en zelfreflectie
- Verbeteren van kwaliteit van leven
- Vermindering van intergenerationale overdracht van psychische problemen

Voor de werving van respondenten is een informatiebijeenkomst gehouden door Steen over haar onderzoek naar de cliënten die op dat moment waren opgenomen. Er is bij die bijeenkomst toestemming gevraagd om levensverhalen te gebruiken voor het onderzoek. Daar hebben op dat moment een paar respondenten op gereageerd. Dit waren nog onvoldoende respondenten voor de beantwoording van de onderzoeksvraag van Steen. Om meer respondenten te kunnen verzamelen is er hierna steeds bij het inleveren van het tweede verhaal aan de cliënt gevraagd of de verhalen ingezet mochten worden voor het onderzoek, mondeling en vervolgens via *informed consent*. In het totaal hebben 37 respondenten daarop toegezegd. Daarvan hebben ten tijde van schrijven negentien respondenten volledig geantwoord door twee verhalen in te leveren en toestemming gegeven. Er zijn achttien respondenten met een onvolledige respons: deze worden buiten beschouwing gelaten. Van de negentien respondenten van wie de twee levensverhalen onderzocht kunnen worden zijn er vier man en vijftien vrouw. Dit is representatief voor de gebruikelijke man-vrouwverdeling van deze doelgroep. De jongste respondent is achttien jaar en de oudste dertig jaar, de gemiddelde leeftijd is drieëntwintig jaar.

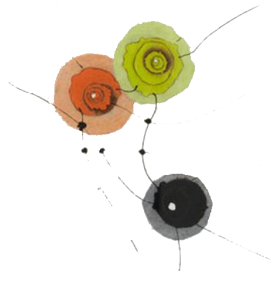

Schematische weergave van de demografische gegevens van de respondenten in de onderstaande tabel:

Tabel 2:
Kenmerken van de steekproefgegevens respondenten

NR.	NR.	GESLACHT	LEEFTIJD	OPLEIDING	DIAGNOSE
1	3	Vrouw	18-20	HBO n.a.	Borderline PS en depressieve stoornis
2	5	Man	28-30	prop. HBO	Dwangmatige PS en recidiverende depressieve stoornis
3	6	Man	22-24	HBO n.a.	Narcistische PHS en somatoforme stoornis en matige depressieve stoornis
4	7	Man	22-24	MTS	Borderline PS, afhankelijkheid van verschillende middelen in vroege remissie, recidiverende depressieve stoornis in gedeeltelijke remissie
5	8	Vrouw	28-30	HBO MWD Diploma	PS NAO en dysthymie
6	9	Vrouw	26-28	HBO diploma	Borderline PS
7	10	Man	22-24	WO prop.	Ontwijkende PS en recidiverende depressieve stoornis, gedeeltelijke in remissie
8	14	Vrouw	22-24	Prop. WO	Persoonlijkheidsstoornis NAO, dysthymie, eetstoornis NAO
9	15	Vrouw	22-24	VMBO	Borderline PS, stoornis in alcohol gebruik, ADHD gecombineerde type
10	16	Vrouw	18-20	MBO n.a.	Borderline en ontwijkende PS, ADD en recidiverende depressieve stoornis
11	17	Vrouw	18-20	WO n.a.	PS NAO
12	19	Vrouw	22-24	MBO 3	Ontwijkende, Obsessief-compulsieve en Borderline PS, ongedifferentieerde somatoforme stoornis, eetstoornis NAO
13	20	Vrouw	24-26	VMBO	Ontwijkende PS en pijnstoornis
14	21	Man	24-26	HBO n.a.	Ontwijkende PS
15	22	Vrouw	28-30	MBO, niv. 4	Persoonlijkheidsstoornis NAO, specifieke fobie
16	25	Man	20-22	VMBO kader	Borderline PS en PS NAO, alcoholafhankelijkheid, depressieve stoornis matig
17	29	Vrouw	18-20	MBO n.a.	Ontwijkende PS en dysthymie en PTSS
18	31	Vrouw	24-26	Bachelor WO	Persoonlijkheidsstoornis NAO en ADD
19	33	Vrouw	18-20	VWO n.a.	Persoonlijkheidsstoornis NAO

- n.a. betekent dat de respondent is begonnen met de opleiding maar deze niet heeft afgerond
- prop. betekent propedeuse behaald voor desbetreffende opleiding
- het tweede nummer verwijst naar de oorspronkelijke nummering bij $r = 37$, dit is het nummer dat gebruikt wordt in de dataverwerking omdat de respondenten volgens die nummering zijn opgeslagen en geanonimiseerd
- Diagnoses volgens SCID II (voor de persoonlijkheidsstoornis (PS) en DSM-IV TR
- De leeftijden zijn gegroepeerd om anonimiteit te waarborgen
- De leeftijd zoals genoteerd bij het schrijven van het eerste levensverhaal

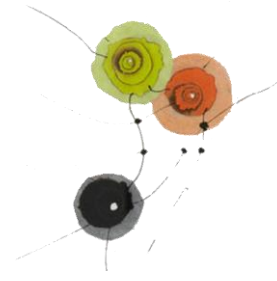

3.3 ANALYSEMETHODE

Het narratieve onderzoeksveld is complex en interdisciplinair (Andrews et al., 2013, p.12). Het bestaat uit een veelheid aan opvattingen en methodes, die zich op verschillende wijze bezighouden met verhalen. Daaruit vloeien een grote hoeveelheid methodes van analyseren voort. Twee stromingen zijn daarin te onderscheiden: degenen die zich bezighouden met het *wat* en degenen die zich bezighouden met het *hoe* (Sools, 2010). Bij *wat* gaat het er om wat er gezegd wordt in het verhaal, de inhoud. Bij *hoe* gaat het er om hoe dit wordt verteld, de vorm. Binnen dit onderzoek is gekozen voor de eerste, de inhoud. De inhoud is belangrijk omdat zingeving, visies op het 'goede' zich hier in zullen tonen. Overigens zal ook enige aandacht besteed worden aan *hoe* de verhalen zijn opgetekend maar dit is van secundair belang.

Een manier om de inhoud van een verhaal als geheel te analyseren is de holistische contentanalyse (Lieblich, 1998). Deze analysemethode richt zich op het *geheel* (holistische) en de *inhoud* (content) van een verhaal. Daarbij wordt gekeken hoe een deel van het verhaal zich verhoudt tot het verhaal in zijn geheel (Lieblich, e.a. 1998, p.13). Dat is passend binnen dit onderzoek omdat wordt beoogd het levensverhaal te analyseren op visies van het 'goede' in het verhaal als geheel. Er wordt gekeken hoe de respondent zich tot de visies van het 'goede' in zijn levensverhaal verhoudt - dit is te duiden als delen van het verhaal - in zijn levensverhaal als geheel.

De holistische contentanalyse biedt de mogelijkheid om te analyseren hoe delen verschijnen en verschuiven in het geheel. De analyse is niet gericht op het achterhalen van de werkelijkheid, maar op wat er volgens de verteller gebeurde, en dus op de betekenisgeving van de persoon (Lieblich e.a. 1998, p. 13). De holistische contentanalyse zal volgens vijf stappen worden toegepast op het eerste verhaal en het tweede verhaal. Deze stappen zijn in het kort aan te duiden als: (1) het meerdere malen lezen van een verhaal zonder er iets mee te doen, (2) het schrijven van een globale impressie, (3) het volgen van focuspunten (*sensitizing concepts*) in het verhaal, (4) deze markeren, en (5) het noteren van conclusies. Om twee verhalen te vergelijken zijn er twee stappen aan de methode toegevoegd. De stappen zijn hieronder verder uitgewerkt.

Stap 1.

Lezen. De tekst wordt drie tot vijf keer gelezen waarbij de lezer 'op zijn handen zit'. 'Believe in your ability to detect the meaning of the tekst and it will 'speak' to you.' (Lieblich, 1998, p.62). Het patroon wordt zichtbaar door het materiaal met een empathische, open houding te benaderen. Er wordt gelezen tot patronen en afwijkingen zichtbaar worden.

Stap 2.

Globale impressie. Er wordt een globale impressie van het verhaal geschreven. Afwijkingen van de impressie en ongewone kenmerken van het verhaal zoals contradicties en onafgemaakte beschrijvingen worden genoteerd.

Stap 3.

Focuspunten. Binnen de methode volgens Lieblich (1998) kiest men hier voor focuspunten voortkomend uit het verhaal. Deze zijn binnen dit onderzoek reeds bepaald. Zie hieronder de toelichting bij *sensitizing concepts*. Deze aandachtspunten worden hier geduid als codes. De codes worden onderzocht in de tekst en daarbij wordt met name gelet op drie aspecten, zoals onder de aandacht gebracht door Lieblich (1998, p.63):

- *The repetitive nature*. Is er sprake van herhaling? Komt een code vaak terug?
- *The space devoted*. Neemt een code veel ruimte in?
- *The number of details the teller provides*. Wordt een code gedetailleerd overgebracht?

Stap 4.

Markeren. De codes worden gemarkeerd in de tekst. Een code wordt de hele tekst door gevolgd. Wanneer verschijnt de code voor het eerst en wanneer voor het laatst? Bij zowel stap 3, 4 en 5 wordt gebruik gemaakt van Atlas ti (een kwalitatief analyseprogramma).

Stap 5.

Noteren conclusies. De resultaten komen tot stand door codes helemaal te volgen en conclusies te noteren. Er wordt gelet op wanneer een code voor het eerst en voor het laatst voorkomt, op transities tussen codes en hun relatieve belang voor de gehele tekst. Er wordt gelet op episodes die tegengesteld lijken aan de code in termen van inhoud, sfeer of evaluatie van de verteller. Op deze manier kunnen onderliggende of impliciete aannames van de verteller worden onderzocht.

Stap 6.

Het tweede levensverhaal. Dezelfde analyse wordt van stap 1 tot en met stap 5 uitgevoerd bij het tweede levensverhaal.

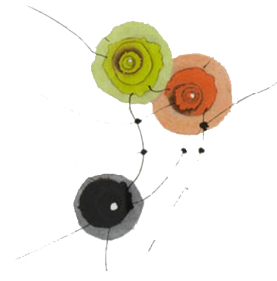
Stap 7.

De vergelijking tussen de twee verhalen. De twee verhalen worden vergeleken op basis van de twee gemaakte analyses. Er wordt kwalitatief en beschrijvend aangetoond hoe de respondent de codes op een *andere* manier beschrijft in het tweede verhaal. Bij de weergave van de bevindingen worden zo nodig citaten gebruikt om te laten zien hoe de verschuiving plaatsvindt. Er wordt van verandering gesproken bij twee soorten indicatoren:

1. Een code komt *meer* of *minder* voor in de tekst, de respondent gebruikt in het tweede verhaal een ander aantal woorden voor de code. Ter illustratie: voor een respondent is 'thuis blijven' in het eerste verhaal een belangrijk 'goede' (r20). Het woord komt tien keer voor in het verhaal, meestal in positieve connotatie. In het tweede verhaal komt het woord thuis nog maar één keer voor, in negatieve connotatie. Dan wordt het 'goede' van 'thuis blijven' geduid als *afgenomen*.
2. Anderzijds kan het dat iets krachtiger of zwakker wordt verwoord, een verandering in de taal. Ter illustratie: een respondent schrijft in het eerste verhaal dat het geloof '*belangrijk*' voor haar is maar dat het haar soms ook weinig kan schelen en het soms niet meer leeft. In het tweede verhaal is het enkel positief en is het geloof '*echt een rode draad in mijn leven*' (r14). Dan wordt het 'goede' geloof geduid als *toegenomen*.

De bevindingen baseren zich enkel op deze twee indicatoren en op basis van de levensverhalen. Daarmee tonen ze niet aan dat het 'goede' daadwerkelijk is veranderd.

Alvorens het empirisch onderdeel uitgevoerd werd, is er grondig gekeken naar relevante literatuur: hiervan is weerslag te vinden in het theoretisch kader. Relevante inzichten uit de literatuur en inzichten en ervaringen uit eerdere onderzoeken dienen als *sensitizing concepts* (Glaser & Strauss, 1967). Deze vormen een globale richting om de analyse een vertrekpunt te bieden. De *sensitizing concepts* zijn opgenomen in de onderstaande tabellen 3 en 4. In tabel 3 zijn de drie assen verder uitgewerkt aan de hand van de theorie van Hermans (1995) en de betekenis voor het 'goede'. In tabel 4 is uitgewerkt hoe er per respondent wordt geanalyseerd.

Per respondent worden twee levensverhalen geanalyseerd en binnen elk levensverhaal kan er per domein sprake zijn van zowel het benoemen van het 'goede' als het duiden van de verhouding ertoe. Enerzijds kan het 'goede' buiten bereik liggen en anderzijds kan het 'goede' binnen bereik liggen. Dat kan ook worden geduid als enerzijds oriëntatie en anderzijds desoriëntatie. De respondenten beschrijven gedurende hun levensverhaal hoe het 'goede' wel en dan weer niet lukt, een stukje dichterbij komt of weer verder weg komt te staan. Het wordt hier conceptueel geduid als een tweedeling van het 'goede' binnen én buiten bereik, dit toont zich in de verhalen eerder als een dynamisch geheel van verhoudingen tot het 'goede'.

Tabel 3:
Operationalisatie van de drie assen

	TAYLOR (1989)	HERMANS (1995)	HET 'GOEDE'
1.	Respect voor de ander: de ander als autonoom, respectabel	A-motief: verbondenheid, overgave, (verlangen naar) contact met anderen, zorg, liefde, nabijheid, waardering voor de ander.	De ander <i>toont</i> het 'goede' of is het 'goede' dat van belang is voor de respondent.
2.	Waardering en erkenning voor het zelf: eigenwaarde, waardigheid	Z-motief: zelfbevestiging, autonomie, zelfstandigheid, succes, zelfvertrouwen, kracht, trots, autonomie en bekwaamheid	Het zelf heeft het 'goede' geïntegreerd
3.	Perspectief op zinvol leven: volheid, de moeite waard, rijkheid		Visie op het 'goede' wat het leven de moeite waard maakt.
+	Oriëntatie, integratie van het 'goede'.	Plezier, geluk en innerlijke kalmte	Het 'goede' lukt
-	Desoriëntatie, verlies van het 'goede'.	Zorgen, ongeluk en teleurstelling	Het 'goede' lukt niet

Tabel 4:
Analyse van het 'goede' per respondent

Domein	Levensverhaal 1		Levensverhaal 2			
Respect voor de ander	Het 'goede'	Benoemd als binnen bereik	Benoemd als buiten bereik	Het 'goede'	Benoemd als binnen bereik	Benoemd als buiten bereik
Waardering en erkenning voor het zelf	Het 'goede'	Benoemd als binnen bereik	Benoemd als buiten bereik	Het 'goede'	Benoemd als binnen bereik	Benoemd als buiten bereik
Perspectief op zinvol leven	Het 'goede'	Benoemd als binnen bereik	Benoemd als buiten bereik	Het 'goede'	Benoemd als binnen bereik	Benoemd als buiten bereik

De onderzoeker analyseert zelfstandig, maar benut wel de gemeenschap waarbinnen het onderzoek wordt verricht bij het analyseren en interpreteren van de data. Om validiteit te verhogen worden door de begeleiders mee gekeken naar enkele data fragmenten waar de analyse zich op baseert. Daarmee wordt gewerkt vanuit het idee van een '*interpretative community*'.

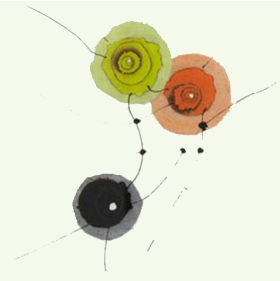
There is no such thing as an isolated individual, working alone, on her own, to interpret a text in some unique and idiosyncratic manner: We do not do these things because we can not do them, because the mental operations we can perform are limited by the institutions in which we are already embedded. In other words, the 'interpretive community' of which a particular interpreter is a member is ultimately responsible for the kinds of interpretations that she produces

(Tappan, 1990, p.331).

De *community* waarin de onderzoeker verkeert is daarmee medeverantwoordelijk voor het zoeken naar een juiste interpretatie van de levensverhalen. Hiermee wordt gepoogd de verhalen zoveel mogelijk recht te doen en concluderende uitspraken te doen over de data.

3.4 ETHISCHE OVERWEGINGEN

De onderzoeker is zich bewust van het belang om rekening te houden met de privacy, integriteit en de rechten van de respondenten. Aangezien het verzamelen van de data is gedaan door een andere partij, ligt het bewaken van de privacy buiten de verantwoordelijkheid van de onderzoeker. Waar de onderzoeker wel verantwoordelijk voor is, is het zorgvuldig beheren en anonimiseren van de verhalen: alle gegevens zijn in een beveiligde omgeving opgeslagen en niet online geplaatst. De verhalen worden niet verspreid onder derden en enkel voor het onderzoek ingezet. Respondenten hebben schriftelijk ingestemd met deelname en ze zijn voldoende geïnformeerd en in staat gesteld om vragen te stellen (Boeije, 2005). De respondenten krijgen de mogelijkheid om het afgeronde rapport opgestuurd te krijgen.

4.

BEVINDINGEN

In dit resultatenhoofdstuk komt aan bod hoe de drie thema's voorkomen in de levensverhalen: *respect voor de ander, waardering en erkenning voor het zelf* en *zinvol leven*. Er is eerst beschreven hoe elk thema verschijnt in het eerste verhaal en daarmee wordt getoond hoe het thema kán verschijnen in de verhalen. Dan volgt een beschrijving van hoe het thema in het tweede verhaal verschijnt. Vervolgens komt aan de orde of en hoe het thema verschuift tussen het eerste en het tweede verhaal. Het laatste deel beschrijft de structuur van de verhalen en in welke volgorde de thema's in de verhalen voorkomen.

4.1 RESULTATEN THEMA 1:

RESPECT VOOR DE ANDER

Dit eerste deel gaat over de manier waarop het thema *respect voor de ander* voorkomt in het verhaal van de respondenten. Daarmee wordt de eerste deelvraag beantwoord: *Verschijnen er visies op het 'goede' omtrent respect voor de ander in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal – en zo ja, hoe?* Daarbij is een tweedeling te maken ten aanzien van de ander en het 'goede': de ander kan een 'goede' zijn voor de respondent of de ander kan het 'goede' tonen voor de respondent.

Wanneer de ander zelf het 'goede' is, veelal bij ouders of een liefdesrelatie, evalueert de respondent het als waardevol diegene in zijn leven te hebben en te houden. Het kan ook dat de ander zelf het tegenovergestelde van het 'goede' is, waardoor iemand tracht diegene uit zijn leven te bannen.

Wanneer de ander het 'goede' toont kan het dat de ander een 'goede' in pacht heeft die de respondent bewondert en zelf ook wil integreren. Bijvoorbeeld: het hebben van een slimme zus kan maken dat iemand zelf ook slim wil zijn. Dan staat 'slim zijn' voor het 'goede' dat maakt dat de ander positief beschreven wordt. Dit 'goede' komt dan veelal terug in het verhaal als iets dat de respondent zelf ook probeert te bereiken. Het tegenovergestelde kan ook voorkomen, namelijk dat iemand juist een sterk gebrek aan het 'goede' toont, zoals een gebrek aan zorgzaamheid wordt beschreven bij ouders.

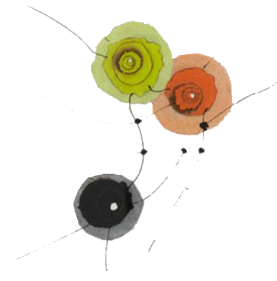
In het eerste deel van dit onderdeel wordt beschreven hoe het thema *respect voor de ander* naar voren komt in het eerste levensverhaal. Vervolgens wordt ingegaan op hoe het thema verschijnt in het tweede levensverhaal.

4.1.1 *Respect voor de ander in het eerste verhaal*

4.1.1.1 Familie

Mijn moeder is sinds ze kinderen kreeg altijd thuisgebleven om voor ons te zorgen. Ze is een lieve, zorgzame vrouw (...) Mijn vader werkte altijd heel veel. Hij heeft ons hard werken ook altijd meegegeven. (r14).

Het bovenstaande citaat is illustratief voor hoe de ouders in meerdere verhalen beschreven worden. In veel verhalen komt zorgzaamheid als 'goede' naar voren wat betreft de moeder, zoals bijvoorbeeld in het bovenstaande citaat (r5, r6, r8, r10, r14, r21). Het is opvallend dat zorgzaamheid dan een 'goede' is dat door de respondent zelf ook wordt nagestreefd in zijn of

haar eigen houding. Zo kenmerkt r5 zijn moeder als volgt: *'Ze deed ALLES om ons een goed leven te geven'*. Hierna beschrijft r5 hoe hij er op een soortgelijke manier wil zijn voor zijn zusje: *'Ik doe er alles aan om haar te ondersteunen'*.

Bij meerdere respondenten krijgt de vader respect vanwege zijn werk (r6, r9, r14). Een respondent beschrijft zijn vader als volgt: *'Mijn vader heb ik altijd gezien als de kostwinner. Hij was degene met de hoge opleiding en veel kennis.'* Dit 'goede' (werk en opleiding) is voor de respondent vervolgens een manier om te zoeken naar waardering, en vooral van zijn vader: *'ik streef ernaar om respect van hem te krijgen door middel van prestaties op school.'* (r6). Hier is een overlap te zien met het thema *waardering en erkenning voor het zelf*, dat via de ander verloopt.

Er zijn meerdere respondenten die hun ouders juist negatief evalueren (r25, r31, r20, r15). Ouders krijgen in dat geval vaker de schuld van problemen van de respondent. *'Mijn ouders hebben denk ik wel een grote rol gespeeld in het ontstaan van de problemen die ik heb.'* (r31). R25 zegt:

'Ik heb ook niet veel goede woorden voor mijn ouders, en dat zal altijd zo blijven. (...) Mijn ouders hebben me nooit verteld van jong je moet je schoenen eronder zetten en zorgen dat je havo haalt' (r25).

Hij vertelt over zijn moeder dat ze het 'HELE ZWARTE' van de kerk is en daarom altijd naar beneden kijkt, en dat zijn vader een losbol is, die 'met IEDEREEN bevriend is'. Dit is iets dat hij later herkent in zijn eigen gedrag: *'loop enorm naar iedereen z'n pijpen te dansen om iedereen tevreden te houden, net als mijn vader'*. Het laat zien hoe ouders een gebrek aan het 'goede' kunnen tonen.

Ouders kunnen dus het 'goede' symboliseren of er juist ver van af staan. Respondenten beschrijven hoe ze datgene wat hun ouders zijn zelf proberen te integreren in hun leven of juist proberen te vermijden.

Bij r3 representeert het gezin het 'goede': *'Ons gezin is heel open, warm en reflecterend'*. En bij r19 *'er was veel liefde en humor in ons gezin'*. Dan symboliseert het gezin een 'goede', zoals openheid of reflectiviteit.

Broers en zussen kunnen een 'goede' vertegenwoordigen (r15, r16, r3, r10, r31).

'Mijn zus was toen mijn tegenbeeld zij had alles goed voor elkaar, goede cijfers en ging naar het [naam school] gymnasium. Zij was vaak met haar huiswerk bezig als zij uit school kwam' (r15).

Haar zus vertegenwoordigt het 'goede', met name ten aanzien van presteren op school. Bij sommige respondenten representeert een broer of zus zozeer het 'goede' dat het hun eigen poging om 'goed' te zijn verbleekt. Een respondent vertelt dat ze het idee heeft dat haar zus alles beter doet. Als haar zus mee op vakantie gaat, voelt ze zich overbodig en hoeft ze zelf niet meer mee. Dit geeft haar suïcidale gedachtes (r33). Een andere respondent zegt:

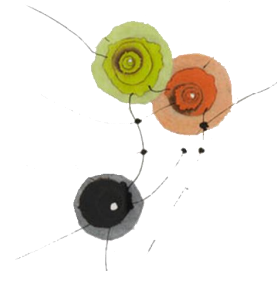
'Aangezien ik twee jaar jonger ben, moest ik vaak de conclusie trekken dat ik niet zo slim, goed, snel of handig was als zij. Ik heb tot ik ongeveer vijftien was geloofd dat mijn ouders niet trots op mij konden zijn aangezien ik slechter was in dingen dan [naam zus].' (r3).

Het 'goede' ligt in dat geval buiten de respondent en lijkt zo zeer van de ander te zijn dat ze het zelf niet kan integreren in haar leven.

Broers en zussen worden ook minder in termen van het 'goede' beschreven, en tonen juist het gebrek aan het 'goede'. Zo beschrijft r29 dat haar zus altijd te veel aandacht vroeg en haar broer is 'wereldvreemd'. R8 beschrijft hoe ze altijd bezig is haar zus aan te spreken op haar gedragspatronen. R10 beschrijft dat hij afkeer voelde van zijn broer en zelf probeerde het beter te doen: *'Ik merkte dat mijn ouders vaak gefrustreerd van hem raakten. Ik zei tegen mezelf dat ik precies het tegenovergestelde van mijn broer moest zijn.'* Later begint hij zijn broer te waarderen doordat ze samen blowden. Zijn broer werd iemand waar hij tegen op kon kijken.

Twee respondenten (r14 en r22) komen uit gelovige gezinnen met veel gezinsleden. Wanneer hun broers en zussen kinderen krijgen is dit belangrijk voor ze: *'Die kleintjes hebben me vaak door moeilijke momenten heen gesleept, ook al beseften ze dat zelf natuurlijk nog totaal niet (r14)'*. En de ander kiest voor het leven door neefjes of nichtjes: *'Gekozen voor leven, tot in ieder geval de geboorte van neefje of nichtje in januari.'* (r22). De gezinsleden zijn een belangrijke ander in de levensverhalen van deze respondenten.

Bij één respondent speelt haar opa een belangrijke rol in haar leven. Ze zegt over de boerderij van haar opa: *'Daar kwam ik heel graag, want hij had heel veel dieren. De liefde voor dieren maakte onze band sterk'* (r31). Hij heeft een boerderij met veel dieren en ze komt daar vaak. Het grootste doel in haar leven komt daaruit voort: dierenarts worden. Voor haar staan dieren voor het 'goede'. Dit 'goede' leert ze via haar opa kennen en wil ze integreren in haar leven. Een andere respondent heeft een soortgelijke situatie met haar oom en tante: *'ik vond dit altijd erg leuk, en ik voelde me ook erg thuis op de boerderij van mijn oom en tante, met alle dieren'* (r33).

4.1.1.2 Anderen

Bij een paar respondenten staat hun liefdesrelatie voor het 'goede' (r6, r8, r9). Zo zegt een respondent hoe haar vriendje het 'goede' is voor haar: *'Hij is intelligent, ambitieus, sportief, grappig, geduldig en hij kan als geen ander voor mij zorgen'* (r9). Het hebben van een relatie is voor een paar respondenten ook een 'goede' wat ze willen integreren of behouden in hun leven. Een respondent zegt over zijn vriendin *'Ik hou ontzettend veel van haar, en wil nooit van mijn leven een ander meisje'* (r6).

Voor meerdere respondenten is school, en in aanraking komen met hun klasgenoten een ontmoeting met het 'goede' of een confrontatie met het gebrek eraan (r10, r29, r6, r16, r22, r25). Zo beschrijft een respondent: *'Begon naar mijn klasgenoten [te] kijken, in mijn ogen waren ze perfect. Dat wilde ik ook'*. (r29) In dit voorbeeld is het niet duidelijk welk 'goede' haar klasgenoten perfect maakt, maar het maakt dat ze het ook wil in haar eigen leven. Bij een andere respondent is het duidelijker welk 'goede' haar klasgenoten symboliseren, maar blijft het lastig om dit zelf te integreren: *'Jarenlang heb ik me dom gevoeld tijdens de rekenlessen. Ik dacht dat ik minder waard was dan alle kinderen in mijn klas'* (r16). Het 'goede' is in dat geval presteren bij rekenlessen. Bij een andere respondent is het simpeler om het 'goede' te bereiken, hij ziet iets bij zijn klasgenoot en kan dit integreren in zijn leven:

Ik heb me in groep zeven onzeker gevoeld omdat een jongen mooie Puma schoenen had die ik nog niet had, wat ik ongeveer drie weken heb aangezien waarna ik mijn moeder ook zulke schoenen liet kopen (r25).

In dat geval maakt het 'goede' dat de ander symboliseert hem onzeker, maar is het binnen bereik.

Er wordt ook beschreven hoe klasgenoten het tegenovergestelde van het 'goede' belichamen, zelfs het 'kwaad': *'Het was kwaadaardig, en je moest op je hoede zijn. Ik vertrouwde niemand meer. Ik voelde mij eenzaam. Ook was ik soms bang voor medeleerlingen'* (r6). En: *'Klasgenoten die 'vandaag' normaal tegen mij deden, waren een dag later samen met de grootste pesters. Ik vond het steeds moeilijker om naar school te gaan'* (r22). De schooltijd is niet makkelijk voor de respondenten. De bewondering of juist afschuw naar de ander maakt dat ze eenzaam en onzeker worden. Het thema respect voor de ander hangt hier nauw samen met waardering voor het zelf. Klasgenoten representeren soms het 'goede'. Respondenten worstelen er mee in hoeverre ze er wel of niet in slagen om zelf ook dat 'goede' te integreren. In hoeverre dat lukt is bepalend voor de waardering voor zichzelf. In veel verhalen komt naar voren of de respondent wel of niet 'vrienden heeft overgehouden' aan zijn of haar schooltijd. Het hebben van vrienden lijkt een 'goede' te zijn hetgeen niet altijd makkelijk te bereiken is voor sommige respondenten, blijkt uit beschrijvingen over deze periode.

Docenten spelen soms een rol als belichaming van het 'goede'. R15 heeft bijvoorbeeld een problematische relatie met haar ouders en vind het 'goede' bij haar docenten.

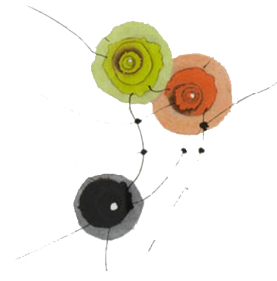
Er zijn ook respondenten waar het thema *respect voor de ander* heel weinig of niet voorkomt (r19, r22, r17). Het kan zijn dat de ander in hun leven geen prominente rol heeft gespeeld of geen 'goede' heeft vertegenwoordigd, of dat ze het niet hebben beschreven.

Een respondent lijkt het idee te hebben dat het 'goede' in zijn leven door anderen wordt bepaald. Zijn ouders bepalen wat hij gaat studeren: *'kreeg ik thuis te horen dat ik dokter moest worden en het geneesmiddel tegen kanker uit ging vinden'*. Dit blijft het 'goede' in zijn leven dat hij tracht te integreren, al lukt dat telkens niet. Dit leidt ertoe dat hij zijn leven steeds meer door anderen laat bepalen *'Ik vond alles best; ik was er intussen achter dat ik in mijn eentje machteloos stond om mijn problemen op te lossen'*. Het 'goede' is bepaald door anderen en niet door hemzelf.

In de onderstaande tabel is schematisch weergegeven welke ander bij welke respondent het 'goede' of het gebrek aan het 'goede' toont in het eerste levensverhaal.

Tabel 5:
Respect voor de ander in het eerste levensverhaal.

DE ANDER	RESPONDENTEN: RESPECT VOOR DE ANDER	RESPONDENTEN: ANDER TOONT GEBREK 'GOEDE'
Vader	r6, r9, r14	r25, r31, r20, r15
Moeder	r5, r6, r8, r10, r14, r21	
Broers, zussen	r15, r16, r3, r14, r10, r22, r31, r33	r29, r8, r10
Gezin	r3, r19	
Opa	r31	
Tante & Oom	r33	
Relatie	r6, r8, r9	r22, r8
Klas	r29, r16, r25	r6, r22
Docenten	r15	
Weinig/afwezig	r9, r22, r17	

4.1.2 Het tweede levensverhaal en de verschuiving van respect voor de ander

Er is hierboven een schets gemaakt van het thema *respect voor de ander* zoals verschenen in het eerste levensverhaal. Nu wordt ingegaan op de wijze waarop het thema in het tweede levensverhaal verschijnt. Daarmee wordt weergegeven hoe het thema transformeert tussen het eerste en het tweede verhaal.

4.1.2.1 Ouders

De verschuiving die het sterkst opvalt is de manier waarop er *minder* respect voor ouders te lezen is in de tweede verhalen dan in eerste verhalen (r6, r14, r15, r21, r31). Daarbij gaat het vooral om de reflectie op hoe ouders een invloed hebben gehad op de problemen die de respondent in zijn of haar leven heeft. Hier volgen een paar voorbeelden van deze verschuiving.

R6 vertelt in zijn eerste verhaal over zijn moeder als zorgzaam en zijn vader als kostwinner. Hij merkte dat presteren op het gebied van school en sport een manier is om waardering te krijgen van zijn ouders. In het tweede verhaal is het presteren op het gebied van sport en school minder een 'goede'. Zijn ouders hebben hem uit huis gezet terwijl hij lichamelijk en geestelijk ziek was. In het tweede verhaal komt daar een oordeel over en in het eerste verhaal niet:

Ze hadden een flink wanbeleid op hun financiën; ze hadden een huis gekocht in Italië die ze niet konden financieren. Ik was daar boos, verdrietig en wanhopig om, maar nog steeds kon ik niet voor mijzelf opkomen, want ik was te loyaal naar mijn ouders (r6).

De loyaliteit die in het eerste verhaal nog vanzelfsprekend lijkt, neemt hij zichzelf kwalijk in het tweede verhaal. In het tweede verhaal is hij kritischer op zijn ouders, er is minder *respect voor de ander* wat betreft dat thema.

Bij r21, speelt eenzelfde patroon. In het eerste verhaal is presteren op gebied van sport en school en zo waardering krijgen van zijn ouders een rode lijn, een belangrijk(ste) 'goede' in zijn verhaal. In het tweede verhaal is hij daar kritischer over:

Ik had heel veel ruzie met mijn ouders omdat zij vonden dat ik te weinig voor school deed terwijl ik zelf toch echt zeker wist dat ik meer dan vijftig uur per week met school bezig was (r21).

Bij r14 is het patroon terug te zien waarin haar ouders in het tweede verhaal minder 'respect' krijgen. In het tweede verhaal uit ze meer kritiek op haar ouders. Ze heeft thuis geleerd dat ze haar emoties niet mag delen of kwetsbaar mag zijn. Thuis kreeg ze commentaar op haar figuur. Over de manier waarop er thuis gepraat wordt schrijft ze:

Praten erover deden we thuis niet, want we praatten nergens over, dus waarom nu wel? (...). Dus ik kon niks met mijn emoties. ' (...) 'Zolang als ik mij kan herinneren heb ik thuis opmerkingen gekregen over mijn lichaam. Ik zou te dik worden, zou een dikke tante achterna gaan en moest vooral niet teveel snoepen. Terwijl ik een heel normaal figuur had (r14).

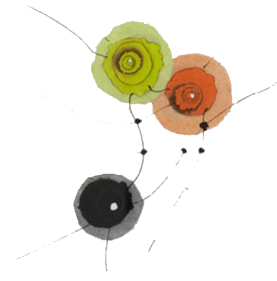
In de voorbeelden hangt lage waardering en erkenning voor het zelf samen met de negatieve manier waarop respondenten in hun ervaring zijn benaderd door hun ouders.

Bij r15 was het in het eerste verhaal nog onduidelijk waarom er een negatieve uitspraak werd gedaan over haar ouders. Ze beschreef enkel haar eigen houding van 'lik mijn reet'. In het tweede verhaal wordt dat meer duidelijk, het 'goede' dat ze van haar ouders verwacht, dat ze er voor haar kunnen zijn, ontbrak:

Ik haatte ze voor het feit dat ze mij op de wereld hebben gezet zonder dat ze er voor mij kunnen zijn, en dat ze mij niet gaven wat ik nodig had (r15).

Uit dit patroon blijkt dat het gebrek aan het 'goede' bij ouders in het tweede levensverhaal duidelijker wordt gearticuleerd.

Twee respondenten (r5 en r29) tonen meer respect voor hun vader in het tweede verhaal. R5 schetst in het eerste verhaal het beeld van zijn vader die niet op hem antwoordde toen hij als kind om hem riep. Dit transformeert in het tweede verhaal. De respondent schrijft over zijn vader: 'diep van binnen weet ik dat hij het zo ook niet gewild heeft, maar misschien niet geleerd had hoe het anders kon'.

4.1.2.2 Anderen

Het valt op dat in de tweede verhalen zowel een toename van *respect voor de ander* (r8, r10, r15, r19, r20, r22) als een afname van *respect voor de ander* (r9, r17, r15) te lezen is. Er zijn meer respondenten waarbij er sprake is van een toename.

De toename van *respect voor de ander* bij anderen is terug te lezen op verschillende manieren. Bij r8 waren er in het eerste verhaal veel negatieve oordelen over anderen te lezen. Dit uitte zich in haar neiging om anderen te domineren, waaruit leek dat zij zelf het 'goede' in pacht had en de ander daar aan onderwierp. In het tweede verhaal lijkt het 'goede' meer buiten haarzelf geplaatst en is ze zachter in haar oordeel naar anderen zoals naar haar zus en haar vader. R10 vertelde in het eerste verhaal al over het belang van zijn vrienden en geeft hier in het tweede verhaal krachtigere bewoording aan: '*mijn vrienden, op dat moment het enige lichtpuntje in mijn leven*'. R15 beschrijft in het tweede verhaal meer over haar zus, hoe intelligent en mooi die is. Bij r20 is er meer *respect voor de ander* en dat richt zich op de mensen die ze heeft leren kennen op de Enk, die ze '*nieuwe, dierbare vrienden*' noemt.

Bij r22 is een opvallende tendens zichtbaar. Zij beschrijft in haar eerste verhaal haar leven in de derde persoon. In het tweede verhaal vertelt ze wel vanuit de ik-persoon en hierdoor is het tweede verhaal veel rijker in beschrijving over het 'goede' en *respect voor de ander*. Zo beschrijft ze haar bewondering voor haar vader vanwege de bezigheden bij de kerk en de liefde voor haar neefjes en nichtjes uitgebreider. Ze beschrijft ook dat ze een relatie moet beëindigen omdat diegene niet gelooft in God. Daarmee is God een 'goede' voor haar die ze hoopt te delen met de ander. Als dit niet lukt, is er weinig *respect voor de ander*.

Concluderend kan gezegd worden dat *respect voor de ander* omtrent ouders afneemt en *respect voor de ander* omtrent anderen toeneemt in het tweede levensverhaal. Zie tabel 6.

Tabel 6:
Respect voor de ander in het tweede levensverhaal.

ANDER	TOENAME RESPECT	AFNAME RESPECT
Ouders	r5 en r29	r6, r14, r15, r21, r31
Anderen	r8, r10, r15, r19, r20, r22	r9, r17, r15

4.2 RESULTATEN THEMA 2:

WAARDERING EN ERKENNING VOOR HET ZELF

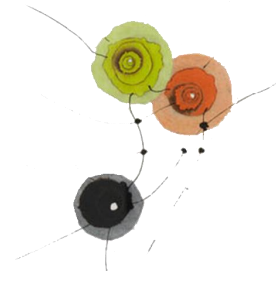
Dit tweede deel gaat over de manier waarop het thema *waardering en erkenning voor het zelf* voorkomt in de levensverhalen van de respondenten. Daarmee wordt de tweede deelvraag beantwoord: *verschijnen er visies op het 'goede' omtrent waardering en erkenning voor het zelf in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal - en zo ja, hoe?* Daarbij staat centraal welk 'goede' zorgt voor *waardering en erkenning voor het zelf* en in hoeverre het de respondent lukt om dit te integreren in het zelf. In het eerste deel van deze paragraaf wordt beschreven hoe het thema *waardering en erkenning voor het zelf* naar voren komt in het eerste levensverhaal en vervolgens wordt beschreven hoe het naar voren komt in het tweede levensverhaal.

4.2.1 Erkenning en waardering voor het zelf in het eerste levensverhaal

4.2.1.1 Bronnen van erkenning en waardering

Ouders vormen een belangrijke bron van erkenning en waardering voor de respondenten (r21, r10, r5, r6). Zo beschrijft deze respondent: *'Ik heb vroeger heel veel bevestiging gekregen van mijn ouders en wat ik deed was goed'* (r8). De erkenning krijgen ze bijvoorbeeld voor presteren op school en via sport. Bij twee mannelijke respondenten (r5 en r6) voert dit streven naar erkenning door hun ouders via presteren op school en via sport de boventoon in hun levensverhaal. R6 zegt hierover: *'ik streef ernaar om respect van hem [zijn vader] te krijgen d.m.v. prestaties op school'* en *'als ik een topprestatie had geleverd was ik de man, maar als ik minder goed had gepresteerd was er vaak een negatieve spanning'* (r6). En over school zegt hij later: *'ik heb mijn propedeuse gehaald met uitmuntende cijfers. Dat heb ik gedaan om mijzelf te bewijzen naar de buitenwereld'* (r6). Op deze manier spelen presteren op school en sport, met name in wisselwerking met zijn ouders, een grote rol in zijn verhaal.

Het 'goed' zijn op school en presteren komt vaker terug (r6, r17, r29, r21, r22). Zo beschrijft r21 zijn prestaties op school. *'ik had ook het hoogste cijfer van heel de HAVO gehaald op één onderdeel. Daar was ik destijds best trots op'* (r21). Voor een respondent hangt de trots samen met het feit dat het haar lukt om het goed te doen op school ondanks al haar problemen: *'Uiteindelijk al mijn examens in een keer gehaald. Ondanks het weinig eten, weinig slapen en weinig leren. Ik kon het wel'* (r29).

Bij meerdere respondenten is werk een bron van erkenning en waardering. Zo schrijft r5: *'Het werk was het enige wat ik onder controle had, waar ik me gewaardeerd voelde en waar ontwikkeling in zat.'* Een andere respondent beschrijft het 'goede' als werken, kinderen hebben en sporten. Dit lukt haar niet, en hierdoor ziet ze zichzelf als een slecht en dom mens: *'Ik heb niets bereikt, wat een slecht en dom mens ben ik. Elk ander wezen kan dit, kan werken, kinderen hebben en sporten en met hun is er niets aan de hand'* (r15).

Sport is een bron van erkenning voor meerdere respondenten (r8, r6, r21, r22). Ook dans en musical worden genoemd. Zo zegt een respondent: *'Als ik met mijn dansgroep op het podium sta, maak ik me eigenlijk geen zorgen over mezelf, heb ik meer zelfvertrouwen en voel ik me op mijn gemak'* (r33). Bij r3 is musical een belangrijke bron van erkenning:

Toen ik een jaar of negen was had ik een fascinatie voor musical ontwikkeld en hier hield ik mij enorm mee bezig [...] toen kreeg ik een hernia. [...] Ik zette alles op alles en stond tegen alle verwachtingen in, in februari auditie te doen. Alle rondes gingen prima, van de vierduizend mensen die auditie deden zat ik bij de laatste twintig (r3).

Uit het citaat blijkt dat de respondent erkenning haalt uit de manier waarop ze 'tegen alle verwachtingen in' (omdat ze kort van tevoren nog last had van een hernia) auditie gaat doen en bij de laatste twintig terecht komt.

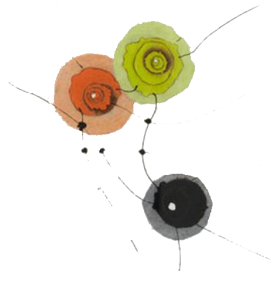
Twee respondenten vinden online erkenning: de één via chatten (r19) en de ander via gamen (r10). De respondent vertelt over het gamen dat het hem voldoening bood:

Ik begon steeds meer online op de computer te spelen. Ik was er heel goed in en speelde met mensen van over heel Europa. Ik kon er een bepaald gevoel van voldoening uithalen (r10).

De erkenning die hij haalt uit het online op de computer spelen vormt een spanningsveld met de erkenning en waardering die hij in zijn dagelijks leven krijgt voor wie hij is:

Ik was heel alleen maar als ik achter de computer zat, zat ik in een andere wereld. Ik trok me steeds verder terug en werd stiller. 's Nachts zat ik achter de computer en overdag leefde ik in een fantasiewereld die sterk overeenkwam met de virtuele wereld (r10).

Het opgaan in de virtuele wereld maakt zijn echte wereld steeds minder waard. Niets interesseert hem meer en hij verwaarloost zichzelf: hij heeft geen waardering voor zichzelf.

Meerdere respondenten halen erkenning en waardering uit zorgzaam of verantwoordelijk zijn voor anderen (r22, r20, r14, r19). Zoals bijvoorbeeld bij deze respondent:

Ik ben nu acht keer tante, wat ik echt heel leuk vind... Al jong had ik een groot verantwoordelijkheidsgevoel (...) Ik wilde het anderen altijd naar de zin maken en ik was er goed in (r14).

Drie respondenten beschrijven hoe de bron van erkenning en waardering bij hen zelf ligt en dat ze op een bepaalde manier niet afhankelijk van anderen zijn:

Ik kijk graag in de spiegel en praat veel met mezelf, ik heb één allerbeste vriend en dat is mezelf. Ik praat veel tegen mezelf hoe knap het allemaal is wat ik nog kan en vol kan houden (r25).

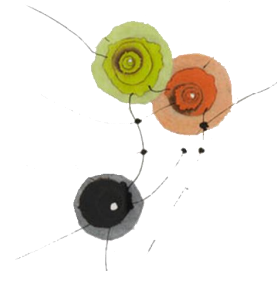
De respondent is in dit citaat in staat om zichzelf erkenning en waardering te geven via de spiegel.

Voor meerdere respondenten is hun gewicht een bron van waardering en erkenning voor het zelf (r14, r33, r19, r29). Zowel voor henzelf als via anderen. Een respondent is aan de stevige kant en wordt daarom uitgescholden. Voor meerdere vrouwelijke respondenten is afvallen een manier om erkenning te krijgen. Zo beschrijft r29:

Maar ik sloeg door in het afvallen. Dat was iets waar ik goed in was, waar ik ook aandacht voor kreeg. Negatieve, maar ik kreeg de aandacht waar ik naar verlangde. [...] Ik zou afvallen en net zo zijn als de rest. Dan zouden ze me vast leuk gaan vinden (r29).

De erkenning waar deze respondent naar op zoek is probeert ze te krijgen door het afvallen. Het is iets 'waar ze goed in was en aandacht voor kreeg' en daarmee een bron van erkenning.

Het 'goede' trachten te integreren in het zelf, in het eigen leven, brengt een worsteling teweeg bij de respondenten als dit niet lukt. Er is dan een gebrek aan waardering en erkenning voor het zelf.

4.2.1.2 Gebrek aan erkenning en waardering voor het zelf

Door het benoemen van het gebrek wordt duidelijk dat er een 'goede' is waar de respondenten naar streven maar dat ze niet (makkelijk) kunnen bereiken. Het thema gewicht kan een reden zijn voor gebrek aan waardering en erkenning: een respondent wordt gepest vanwege haar gewicht:

Ook was ik toen al aan de stevige kant, dus ik werd uitgescholden voor 'dikkerd, lelijk varken, rotkind en nog meer lelijke benamingen (r19).

Een respondent vertelt over zijn opvoeding in een gelovig dorp. Hij is zelf niet gelovig opgevoed en zegt dat dit dikwijls tegen hem werd gebruikt. Hij zegt hierover:

Ik voelde me hierdoor dikwijls ondergewaardeerd en minderwaardig. Hierdoor heb ik -denk ik- vaak veel behoefte gehad aan erkenning in mijn leven en streefde ik altijd naar perfectie in de dingen die ik deed (r5).

De behoefte en het gebrek aan erkenning komt hier naar voren. Een ander voorbeeld is een respondent die het jammer vindt dat ze een broertje krijgt, omdat ze daardoor de aandacht moet delen: *'zij noemden hem (naam broer), maar ik vond het wel jammer dat ik niet meer alle aandacht kreeg en de aandacht moest delen met iemand anders'* (r19). Bij veel respondenten komt het gebrek het meest duidelijk naar voren ten aanzien van hun klasgenoten, bijvoorbeeld bij r17:

Ik kan me nog heel goed een moment herinneren dat we een soort anti-pesttraining hadden en de klas van elkaar moest aangeven wat goede eigenschappen van diegene waren. Iedereen vond me slim, en vriendelijk, maar niemand vond me aardig. Dat deed veel pijn (r17).

Gebrek aan erkenning komt ten aanzien van klasgenoten naar voren via meerdere respondenten die vertellen over pesten (r33, r22, r19, r10, r3). Zo beschrijft r22 over de worsteling om 'goed' te willen zijn, maar hoe dit niet lukt (ze beschrijft zichzelf in de derde persoon):

Ze wilde goed doen, goed zijn. Niet opvallen, geen fouten walsen. [...] Helaas viel dit zwaar tegen. Ze werd gepest, had geen echte vriendinnetjes op school. Vertoonde ander gedrag, trok zich terug, was thuis opstandig, verdrietig, boos. Negatieve zelfbeeld werd erger en ze maakte suicideplannen (r22).

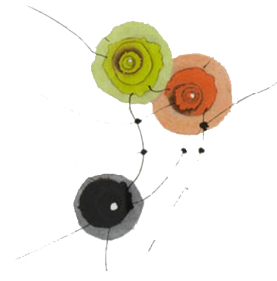
Gebrek aan het 'goede' bij iemand zelf lijkt binnen meerdere verhalen te resulteren in suïcidaliteit. Het valt op dat het 'goede' dan wel in beeld is maar niet bereikbaar blijkt, of door iemand anders wordt belichaamd. De suïcide lijkt dan haast te kunnen worden geduid als een nieuw 'goede' waar de respondent naar verlangt. Vanuit *erkenning en waardering voor het zelf* lijkt het een laatste manier om waardering voor het zelf te krijgen en het heft in eigen hand te nemen, als een vorm van autonomie. Dit wordt in paragraaf 4.3.1.4 verder uitgewerkt.

4.2.1.3 Schaamte, schuld en spijt

Er wordt veel gebrek aan erkenning en waardering voor het zelf ervaren, wanneer er sprake is van schaamte, schuld of spijt. Het lijkt dan te gaan over een sterk gebrek aan het 'goede' bij het zelf. Een voorbeeld van spijt is bij een respondent die verlegen is. Hij durfde meisjes daarom niet te benaderen. Het 'goede' is 'op het meisje durven af te stappen' en dit kan hij niet bereiken: *'ik heb er echter nooit iets mee durven te doen, daar heb ik later erg veel spijt van gehad'* (r21). Bij een ander is er sprake van schaamte en schuld ten aanzien van haar verkrachting: *'ik schaamde me kapot en wist dat ik mijn ouders hiermee zou kwetsen [...] na mijn verkrachting gaf ik mezelf de schuld'* (r15). Een andere respondent voelt ook schaamte over een keer seks met een oudere man: een gevoel dat haar zelfs lichamelijk de neiging geeft te willen 'decimeren':

Die avond heeft hij seks met mij gehad. Ik was 15, hij 42 of 43. Het horen van die leeftijd geeft me nog steeds het gevoel dat ik wil decimeren. [...] Ik merk de laatste tijd dat ik schaamte heel heftig kan ervaren, en dat ik het heel lang mee draag (r17).

Een andere respondent ervaart schuld als het gaat om het beroep dat ze deed op haar ouders ten aanzien van haar problemen: 'Zelf voelde ik altijd heel veel schuld als ik naar mijn ouders toe ging met mijn problemen, omdat mijn moeder dan vaak begon te huilen' (r19). Het 'goede' lijkt dan dat ze haar ouders niet wil verstoren met haar problemen en dat lukt niet, daardoor voelt ze schuld.

4.2.1.4 Kwetsbaarheid

Als het gaat om waardering en erkenning voor het zelf valt het op dat de respondenten een visie op het 'goede' hebben, die, als deze niet lukt, niet besproken of getoond mag worden aan anderen. Er is weinig erkenning voor de kwetsbare kant van het zelf in de verhalen. Een respondent zegt: *'Huilen mocht ik niet meer van mezelf, ik had meerdere keren in de klas gehuild. Dit mocht ik niet meer laten gebeuren, ik mocht niet zwak zijn'* (r29). Een andere respondent vertelt over zijn vrienden: *'Ik had toen echt het gevoel van goede vrienden waar je lekker jezelf kon zijn en je geaccepteerd werd'* (r6). Toch blijkt dat 'het lekker jezelf zijn' betekent dat hij geen problemen kan bespreken: *'ze zijn niet om over problemen te praten. Ik moet mij groot houden en laten zien dat ik alles aankan'* (r6). Problemen mogen niet besproken worden, hij mag niet kwetsbaar zijn naar zijn vrienden.

Bij een ander is de emotionele reactie van haar moeder een reden om niet te uiten welke problemen ze heeft:

Mijn moeder begon vaak te huilen en dat gaf mij ook een rotgevoel. Zodoende heb ik eigenlijk nooit wat geuit over de problemen die ik had (r19).

Wederom spelen ouders een belangrijke rol, in dit geval in de mate waarop er ook erkenning is voor de problemen of minder 'goede' kant van de respondenten. Moeilijke gevoelens zijn daarbij lastig te erkennen. Zo zegt een respondent: *'mijn gevoelens liggen ergens in een hoek gedrukt zonder dat ze eruit komen'* (r22). Een ander beschrijft dat het niet toestaan van gevoelens oorzaak is van zijn problemen: *'nu weet ik dat het komt omdat ik mezelf niet toestond iets te voelen'* (r33). Later zegt ze dat de problemen maken dat ze het moeilijk vindt om met anderen om te gaan: *'Ik weet dat ik niet de makkelijkste persoon ben om mee om te gaan vanwege mijn problematiek en ik wil dit eigenlijk niemand aan doen'* (r33). Het is lastig voor de respondenten, wanneer het gaat om het thema waardering en erkenning voor het zelf, om ook erkenning te vinden voor de kwetsbare kant: waar het 'goede' niet lukt.

4.2.1.5 Concluderend

Er vallen drie aspecten op in de eerste levensverhalen omtrent het thema waardering en erkenning voor het zelf. Ten eerste worden er verschillende bronnen genoemd waar de respondenten erkenning en waardering aan ontleen. Deze bronnen zijn schematisch weer gegeven in tabel 7. Ten tweede wordt er bij een sterk gebrek van waardering en erkenning voor het zelf gesproken van schaamte, schuld en spijt. Ten derde beschrijven de respondenten dat ze het niet mogen tonen als het 'goede' bij hen zelf ontbreekt: ze vinden dat ze zich niet kwetsbaar mogen opstellen.

Tabel 7:

Bronnen van erkenning en waardering in het eerste levensverhaal

BRONNEN VAN ERKENNING EN WAARDERING VOOR HET ZELF	RESPONDENTEN
Van ouders	r21, r10, r5, r6
Sport	r3, r5, r6, r21, r22, r33
School	r6, r17, r29, r21, r22
Werk	r5, r15
Online	r10, r19
Zorgzaam of verantwoordelijk zijn	r14, r19, r20, r22
Uit zichzelf	r25, r29
Gewicht/afvallen	r14, r19, r29, r33

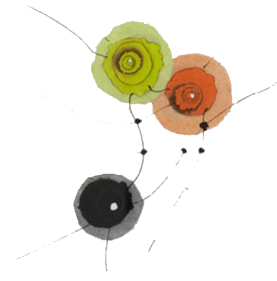
4.2.2 Het tweede levensverhaal en waardering en erkenning voor het zelf

Er is hierboven een schets gemaakt van het thema *waardering en erkenning voor het zelf* zoals verschenen in het eerste levensverhaal. Nu komt de wijze waarop het thema in het tweede levensverhaal verschijnt aan bod.

4.2.2.1 Bronnen van erkenning en waardering

Tot de bronnen van *waardering en erkenning voor het zelf* verhoudt de respondent zich soms anders in het tweede levensverhaal (r3, r10, r16, r17, r29). Dan kan het zijn dat de oriëntatie op het 'goede' waar de erkenning aan werd ontleend, is veranderd. Waar r10 in het eerste verhaal beschreef erkenning en waardering te halen uit het gamen, blijft dit in het tweede verhaal achterwege. R16 geeft in het tweede levensverhaal juist krachtiger aan hoe haar controle over eten haar '*macht en succes*' gaf. R17 geeft duidelijker aan dat dansen een belangrijke bron van erkenning is. Waar bij r3 in het eerste verhaal musical een belangrijke rol toebedeeld kreeg, is ze in het tweede verhaal kritischer over musical: 'het wereldje' zou toch al niks voor haar zijn.

Het valt op dat er bij sommigen een toename te ontdekken is van *waardering en erkenning voor het zelf* in het tweede levensverhaal (r8, r9, r16, r20, r31). Bij anderen is er echter een afname te zien (r3, r17, r20, r21, r29, r31). Er worden meer redenen gegeven waarom respondenten minder waardering en erkenning hebben gekregen, daarbij worden meer negatieve kenmerken aan zichzelf toegeschreven dan in het eerste levensverhaal. Een paar respondenten beschrijven over bepaalde onderwerpen meer en op andere onderwerpen juist minder waardering en erkenning. Bij de toename zijn er uitspraken als '*ik mag er zijn*' (r20) en '*ik voel me gezien en dit doe ik nu zelf*' (r8). De afname bestaat in een sterker negatief oordeel

over zichzelf in het tweede verhaal, bijvoorbeeld bij r31: *'Dat alles wat ik deed niet goed was en dit raar was.'* En *'zie je wel ik doe niks goed'* (r29).

4.2.2.2 Gebrek erkenning en waardering

De respondenten beschrijven op verschillende manieren meer inzicht over de redenen van het gebrek aan waardering en erkenning voor het zelf (r3, r10, r14, r15, r17, r20, r21, r31). Die reden bestaat soms buiten hen zelf. Dan beschrijft de respondent zichzelf als iemand die logischerwijs geen waardering en erkenning kreeg vanwege bijvoorbeeld slechte zelfzorg en een sociale achterstand (r10) of door het spelen van een clown (r31).

In het tweede verhaal beschrijft r15 dat het gemillimeterde haar en de weigering om zich aan te passen haar 'narigheid' opleverde. Ze toont meer inzicht in de redenen voor het gebrek aan erkenning en waardering:

Door het gemillimeterde haar dat ik toen had werd ik veelal tot jongetje nageroepen en nog meer. In plaats van mijzelf aan te passen heb ik mij nooit veranderd tot het gemiddelde. Ik was onzeker en het pesten en het onaardige gedrag van de kinderen hebben mij narigheid gebracht, maar ik paste me niet aan (r15).

Sommige respondenten leggen de oorzaak meer dan in het eerste verhaal bij hun ouders die hen te weinig erkenning en waardering gaven (r3, r6, r14, r20): *'Extra knuffelen, langer spelen, of andere leuke dingen die normaal zijn met een nieuwe aanwinst van het gezin zat er niet in'* (r20). De respondenten lijken meer inzicht te hebben in de reden voor het gebrek. Het gebrek aan het 'goede' ligt nu minder bij hen zelf en meer bij anderen.

4.2.2.3 Schaamte, schuld en spijt

In het tweede verhaal wordt er meer geschreven in termen van schuld, schaamte en spijt, verstaan als een gebrek van waardering en erkenning voor het zelf (r14, r16, r17, r22, r29). Zo beschrijft r22 dat ze zich schuldig voelt over de miskraam van haar zus. R14 beschrijft hetzelfde over de miskramen in haar familie: *'Ik voelde me heel schuldig en verantwoordelijk alsof ik als 14-jarige de miskramen had moeten voorkomen.'* R16 ervaart schuld over de dood van haar moeder, ze heeft het idee dat ze het van te voren wist en zo had moeten voorkomen. Dit heeft ze in het eerste verhaal niet genoemd. R29 geeft aan dat ze zich schaamt over intimidaties door haar neef, en r17 beschrijft meer schuld en schaamte over haar verkrachting. R22 geeft aan dat ze zich schaamt als ze boos is op haar broer. Er is sprake van een toename op het gebied van schuld, spijt en schaamte in het tweede levensverhaal bij de respondenten, dit is te verstaan als een sterker besef van het gebrek aan waardering en erkenning voor het zelf.

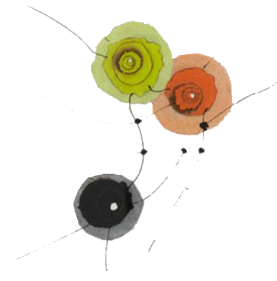
4.2.2.4 Kwetsbaarheid

In het tweede verhaal verschijnt er meer ruimte voor kwetsbaarheid (r5, r6, r9, r14, r25). In het eerste verhaal werd door verschillende respondenten genoemd dat ze niet kwetsbaar mogen zijn. In het tweede verhaal lijkt het belang van kwetsbaar zijn meer geïntegreerd. Er is dan meer *waardering en erkenning voor het zelf* wanneer iets niet lukt. R25 schrijft in zijn eerste verhaal over het belang van stoer zijn, in het tweede verhaal krijgen de verhalen van stoer zijn, presteren en pesten een kwetsbare keerzijde doordat hij er achter aan zegt *'dit kostte me veel energie'* en *'dit vind ik erg!'* en *'maar van binnen deed het me pijn'* (r25). Bij de mannelijke respondenten lijkt er meer kwetsbaarheid te mogen zijn in het tweede verhaal. R5 zegt geleerd te hebben *'zichzelf niet teveel druk op te leggen en rekening te houden met mijn kwetsbaarheden.'* Bij r6 speelt 'stoer en sterk' zijn in het eerste verhaal meer een rol dan in het tweede. Ook bij vrouwen speelt dit een rol: *'ik heb geleerd dat door me kwetsbaar op te stellen ik meer contact maakt met anderen'* (r8). Bij r8 is een traan het symbool van kwetsbaarheid en erkenning voor haar zelf:

Een jong volwassene, die niet eens door heeft wat zij heeft meegemaakt, en hier nooit boos of verdrietig om kon zijn. En in de weerspiegel van mijn laptop zie ik nu iets moois. Een heldere traan die over mijn wang rolt. Een traan die heel wat jaren verdwaald is geweest, en zijn weg weer terug heeft gevonden (r20).

4.2.3 Concluderend

In de tweede levensverhalen worden bronnen voor *waardering en erkenning voor het zelf* soms anders beschreven. In de tweede verhalen is meer inzicht in de redenen voor het gebrek van *waardering en erkenning voor het zelf* terug te lezen. Op de thema's schaamte, schuld en spijt is een toename te zien in de tweede levensverhalen (minder *waardering en erkenning voor het zelf*) en de respondenten beschrijven meer de mogelijkheid om kwetsbaar te kunnen zijn. In de tweede levensverhalen is er zowel een afname als een toename van *waardering en erkenning voor het zelf* te ontdekken.

4.3 RESULTATEN THEMA 3:

PERSPECTIEF OP ZINVOL LEVEN

Dit derde deel van de resultaten gaat over de manier waarop het thema *zinnol leven* voorkomt in het levensverhaal van de respondenten. Daarmee wordt de derde deelvraag beantwoord: *verschijnen er visies op het 'goede' omtrent zinnol leven in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal - zo ja, hoe?* Daarbij staat centraal welk 'goede' zorgt voor een *zinnol leven* en hoe de respondenten zich daartoe verhouden. In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt beschreven hoe het thema *perspectief op zinnol leven* naar voren komt en vervolgens komt het thema zoals het verschijnt in het tweede levensverhaal aan bod.

4.3.1 *Zinnol leven in het eerste levensverhaal*

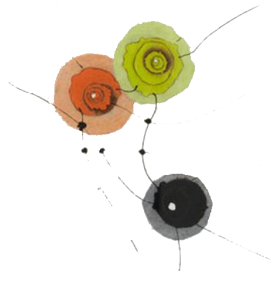
In het onderstaande wordt eerst beschreven welke bronnen van *zinnol leven* tevoorschijn komen in de levensverhalen. Vervolgens wordt beschreven hoe het 'goede' als *streven* wordt beschreven, vervolgens hoe de respondenten trachten het 'goede' te integreren en hoe dit wel of niet lukt. Er zit overlap in deze drie onderdelen omdat wanneer een respondent het 'goede' beschrijft er meestal ook wordt genoemd in hoeverre dit lukt of niet lukt, en andersom.

4.3.1.1 Bronnen van het 'goede'

Er worden verschillende visies op het 'goede' genoemd die in het leven van de respondent een belangrijke rol spelen. De manier waarop het 'goede' wordt beschreven verschilt per respondent. Hier worden een negental 'goedes' besproken die zijn te onderscheiden ten aanzien van *zinnol leven* voor de respondenten.

Het eerste 'goede' is het hebben van een liefdesrelatie (r6, r25, r10, r14). Het hebben van een (liefdes)relatie is voor meerdere respondenten van groot belang: *'ik kreeg op mijn 15e jaar verkering met een meisje uit onze kerk, dat was vanaf dat moment echt mijn alles'* (r25). Het is voor een andere respondent een zwaar moment wanneer hij zijn relatie verliest: *'mijn relatie blies uiteindelijk op in m'n gezicht en ik viel weer in een gat'* (r10). Het verlies van het 'goede', namelijk de relatie, maakt dat de respondent weer in een gat terecht komt in zijn leven. Een andere respondent beschrijft dat het moment dat ze een relatie had weer het 'goede' van het leven bracht terwijl ze het leven eerst spuugzat was: *'waar ik in het begin van het jaar het leven spuugzat was, liet hij mij weer een goede kant van het leven zien.'* (r14).

Het tweede 'goede' is het hebben van sociale contacten (r14, r20, r21, r17). Respondenten benoemen dat een deel van het 'goede' bestaat uit het hebben en onderhouden van sociale contacten.

Het derde 'goede' is het geloof (r14, r22, r25). Een respondent beschrijft hoe het geloof zowel haar steun en hoop biedt:

Aan het begin van mijn depressie kon het geloof me nog maar weinig schelen, maar nu juist door mijn problemen is het belangrijker geworden. Ik haal er veel steun en hoop uit, al moet ik eerlijk zeggen dat het sommige periodes niet echt meer leeft, als het weer erg slecht gaat en het hele leven me nog maar weinig kan schelen. Maar toch komt het elke keer weer terug en geeft het me kracht om door te gaan en niet op te geven (r14).

Ze beschrijft hoe het geloof haar steun hoop en kracht geeft. Tegelijkertijd uit ze zich ambigue ten aanzien van momenten waarop het leven haar nog maar weinig kan schelen.

Het vierde 'goede' is de geboorte van neefjes en nichtjes (r14, r22): *'op kruispunt gestaan van letterlijk keuze tussen 'leven' of 'dood'. Gekozen voor leven, tot in ieder geval de geboorte van neefje of nichtje in januari'* (r22). Het neefje of nichtje maakt dat ze kiest voor het leven.

Het vijfde 'goede' is het hebben van een thuis (r5, r16, r19, r20). Het gaat om het behouden van een eigen thuis, het verlangen van thuis zijn en het behouden van een gezellig thuis.

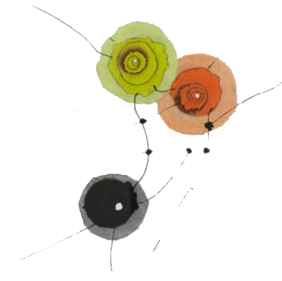
Het zesde 'goede' is het kunnen beoefenen van sport en presteren op het gebied van school (r5, r6, r21). De respondenten die dit als streven beschrijven zijn mannen.

Het zevende 'goede' is het streven naar rust (r3, r16, r21, r29, r31). Rust is een 'goede' dat vaak via iets anders wordt bereikt. Zo beschrijft r3 dat ze via de gedachte dat ze kon stoppen met het leven rust kreeg.

Het achtste 'goede' voor de respondenten zijn specifieke activiteiten, hier geduid als 'het hebben van hobby's'. Er wordt gesproken van schilderen, gitaar spelen (r29), het eerder genoemde 'goede' gamen en filosofie (r10), waterpolo (r31), ball- folk dansen (r33) en musical (r3). Een respondent beschrijft een reeks aan hobby's:

Mijn hobby's zijn koken of iets lekkers bakken, puzzelen (legpuzzels en woordzoekers), naar de bioscoop gaan, zingen, hoorn, bugel spelen en lekker gek doen (r19).

Hobby's zijn hier een manier om het 'goede' te duiden, daar kan bij deze respondent ook 'lekker gek doen' onder vallen.

Het negende 'goede' dat wordt genoemd is het contact met dieren (r8, r10, r19, r31, r33). De dieren zijn huisdieren waarmee contact wordt beschreven als waardevol en belangrijk, er wordt bijvoorbeeld gesproken van 'liefde voor dieren' (r31). Bij meerdere respondenten is hun hond vooral een belangrijk dier, zoals bij r19: 'Wel is [naam hondje] altijd mijn houvast geweest en nu nog steeds ben ik echt gek op het hondje.'

In tabel 8 worden de bronnen schematisch weergegeven met daarbij de respondenten die deze bronnen als het 'goede' beschrijven.

Tabel 8:
Bronnen van het 'goede' ten aanzien van zinvol leven in het eerste levensverhaal:

	BRON VAN 'ZINVOL LEVEN'	RESPONDENT
1	Een liefdesrelatie	r6, r25, r10, r14
2	Sociale contacten	r14, r20, r21, r17
3	Geloof	r14, r22, r25
4	Neefjes of nichtjes	r14, r22
5	Een thuis	r5, r16, r19, r20, r29
6	Beoefenen sport en presteren op school	r5, r6, r21
7	Rust	r3, r16, r21, r29, r31
8	Hebben van hobby's	r29, r10, r19, r31, r33, r3
9	(Contact met) dieren	r8, r10, r19, r31, r33

4.3.1.2 Streven naar het 'goede'

Er wordt hier een onderscheid gemaakt tussen de bron van het 'goede' voor zinvol leven en een nastrevenswaardig 'goede'. Dat is het 'goede' dat de respondenten nastreven en niet geïntegreerd is in hun leven: het ligt achter de horizon. Daarbij speelt de rol van therapie en beter worden een belangrijke rol (r15, r29, r25, r3, r5). Zo schrijft r25:

Ik ben honderd procent gemotiveerd en elke dag wachttijd is me al te lang omdat ik er mee aan de gang wil, en snel een beetje. [...] Ik kan niet meer alleen zijn, niet genieten van mijn leven, niet genieten van mijn hobby, zie nergens meer wat in alleen maar in BETER WORDEN. [...] Ik wil snel beginnen, mijn motivatie is zeer en zeer hoog omdat ik erin geloof..! (r25).

De hoop op het slagen van de therapie is groot. R3 beschrijft tevens de hoop op het resultaat van de therapie:

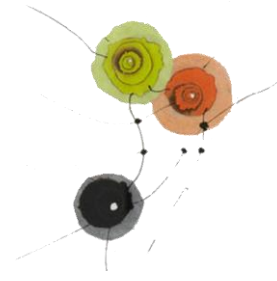
En hier ben ik dan nu. Hopende dat deze ervaring mij gaat veranderen en dat ik als een ander mens hier wegga. Dat ik hier mijn leven lang profijt van kan hebben (r3).

Deze respondent spreekt van de hoop dat ze 'als een ander mens weg gaat'. Dat is in haar geval het perspectief op het 'goede'. Meerdere respondenten beschrijven het 'goede' dat ze hopen te bereiken door therapie: zichzelf worden (r31), aan zichzelf werken (r10, r15) of antwoorden in zichzelf te vinden (r5). Zo wordt beschreven: 'Ik zoek nog naar veel antwoorden in mijzelf en hoop –nu ik hier fulltime de tijd voor heb- deze te kunnen vinden' (r5). Door de tijd te nemen voor therapie wordt gehoopt het 'goede' dichterbij brengen.

Respondenten beschrijven tevens het 'goede' dat ze willen bereiken met de therapie: 'niet overleven maar leven' (r5, r8). Zo beschrijft r8: 'ik kom erachter dat ik meer overleef en dat wij dit thuis ook doen in plaats van leven. Dit wil ik niet meer.' Een ander 'goede' dat regelmatig wordt genoemd is geluk (r3, r5, r9, r15). Er wordt enerzijds over geluk gesproken als een doel om naar te streven en anderzijds als iets dat is behaald. Een respondent beschrijft hoe geluk iets is dat altijd buiten bereik blijft:

Eén van mijn grootste problemen is dat ik niet goed weet hoe geluk voelt. Ik heb mijn leven lang hard gewerkt om daarna gelukkig te kunnen zijn. En nog steeds. Er moet van alles gebeuren en dan daarna kan ik gelukkig zijn. Eerst was het mijn vmbo, toen mijn mbo, toen mijn hbo, toen een baan, en toen nog een baan, en toen een betere baan, en toen een leukere baan. Nu is het mijn gevecht met de borderline en depressie. Daarna is het de perfecte baan, daarna een huwelijk, daarna een kindje... En dan misschien ben ik dan gelukkig, maar waarschijnlijk niet, waarschijnlijk is er daarna wel weer iets wat behaald moet worden voordat ik mij gelukkig kan voelen [...] Helaas is er geen schakelaar aan de muur waarmee ik 'geluk' aan kan zetten in mijn hoofd en hart. Helaas (r9).

Het geluk is een streven dat gefrustreerd blijft en ze vermoedt dat het ook in de toekomst niet zal lukken. Er staat haar altijd iets in de weg tot het 'goede'. Een andere respondent geeft geluk aan als voorwaarde om te leven, anders zou suïcide de enige andere optie zijn: 'ik had het helemaal uitgedacht, heb mezelf een halfjaar gegeven om mezelf gelukkig te maken en mijn tijd begon te dringen' (r15). Hierbij moet het 'goede' binnen een half jaar lukken. De frustratie over het nooit lukken benoemt een andere respondent ook:

'Verder leg ik zelf de lat erg hoog in alles wat ik doe. Eigenlijk niks is ooit goed genoeg, het moet altijd beter. Raak ik mijn eigen lat aan, dan leggen we die wat hoger voor de volgende keer' (r31).

Daarmee blijft het 'goede' altijd buiten bereik voor de respondent. Bij deze respondenten wordt er helder een 'goede' beschreven, er is een beeld van de 'kaart' en de positie van henzelf blijft altijd te ver weg van het 'goede' dat ze willen bereiken.

Een paar respondenten spreken van een levensmotto of levensfilosofie om na te streven (r15, r22, r29). Zo beschrijft r8 dat ze heeft geleerd het 'goede' leven na te streven dat als volgt klinkt: *'samen sta je sterk en: huishouden, financiën, verf je huis en wees creatief, maar ook doorzetten'* (r8). R3 kan door een hernia niet doorgaan met musical. Ze beschrijft hoe ze een nieuwe filosofie aanneemt om hier mee om te gaan:

Niet alleen mijn droom viel op dat moment in duigen maar ook mijn toekomst. Ik heb drie dagen non stop gehuild en nam mijn volgende levensfilosofie aan: vooruit kijken, doen alsof het nooit gebeurd is en heel hard wegrennen (r3).

Een andere respondent vertelt zijn levensdoel voor de toekomst als streven: *'Ik wil erg graag een eigen appartement, een baan en mijn eerste hond kopen. Dit is dan ook mijn streven'* (r10). Dit toekomstbeeld is een nastrevenswaardig 'goede' voor de toekomst.

In tabel 9 is schematisch weergegeven welk 'goede' de respondenten beschrijven in het eerste verhaal.

Tabel 9:
Streven naar het 'goede' in het eerste levensverhaal

NASTREVENSWAARDIG 'GOEDE' TEN AANZIEN VAN ZINVOL LEVEN	RESPONDENT
Beter worden	r15, r29, r25, r3, r5
Ander mens worden	r3
Zichzelf worden	r31
Aan zichzelf werken	r10, r15
Antwoorden in zichzelf vinden	r5
Niet overleven maar leven	r5, r8
Geluk	r3, r5, r9, r15
Levensmotto/filosofie	r15, r22, r29

4.3.1.3 Ontvallen van het 'goede'

Bij de meeste respondenten wordt beschreven hoe ze het 'goede' verliezen en proberen te behouden. Zo beschrijft een respondent hoe hij altijd zorgde dat mensen tegen hem opkeken door wat hij bereikte via geld en spullen. Nu is hij dat 'goede' geld en spullen kwijt:

Alle jongens hebben altijd tegen me opgekeken, mooi bedrijf, ik had geld als water, dikke auto voor mijn bedrijf, veel werk, een mooie vriendin, een groot huis thuis, veel vrienden en veel dure spullen. Ik zag er altijd perfect uit. Dus ik heb mijn hele leven ervoor gezorgd dat iedereen tegen me opkeek, en als je daar maar hard genoeg je best voor doet dan red je dat ook nog. Helaas ben ik nu veel kwijt, en ik ben er ook achter dat je aan al die dingen NIETS hebt (r25).

Bij deze respondent zijn er veel visies op het 'goede' waar hij zich mee bezig hield. Nu hij veel kwijt is, komt hij er achter dat hij aan die dingen weinig had. Wat hij eerst zag als het 'goede' blijkt dit niet meer te zijn.

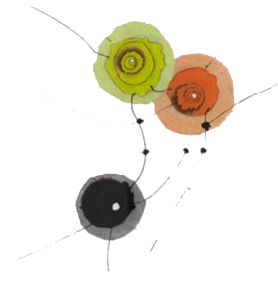
Het verlies van het 'goede' maakt dat respondenten het leven niet meer zien zitten (r3, r5, r15, r17, r19, r22). Zo is een respondent voor wie school en sport belangrijk voor zijn op een gegeven moment lichamelijk niet meer fit. Dit maakt dat hij niet meer wil leven:

Mijn hele lijf deed zeer. Mentaal was ik compleet uitgeput. Ik had geen geld, en at & dronk heel slecht. Ik voelde mij verlaten, en hoopte elke dag dat ik de morgen niet meer zou zien (r6).

De andere respondent die ook het 'goede' verliest, dat bij hem presteren op het gebied van sport en school is, beschrijft: *'Ik bereikte rock bottom. Met een fles whiskey en een mes heb ik geprobeerd mijzelf van het leven te beroven'* (r5). Bij het verlies van het 'goede' lijkt het leven niet meer de moeite waard. Dit gebeurt ook bij een respondent die erg houdt van reizen. Wanneer ze terug komt van een reis, is ze het 'goede' reizen kwijt, en beschrijft ze: *'het was ontzettend fijn, maar ik voelde me des te zwaarder toen ik thuiskwam. Ik begon me enigszins suïcidaal te voelen'* (r17).

4.3.1.4 Suïcidaliteit

Het thema suïcidaliteit roept de vraag op hoe dit geduid kan worden in termen van het 'goede'. Bij sommige respondenten lijkt de optie tot zelfdoding een laatste 'goede' te zijn wanneer andere visies op het 'goede' hen ontvallen. Zo kan de suïcide plegen geduid worden als een 'goede' of juist als een gebrek eraan. Het thema komt voor in het gebied van *respect voor de ander* en *waardering en erkenning voor het zelf*, en heeft te maken met *zinvol leven*. Omtrent het thema *respect voor de ander* beschrijven respondenten hoe de ander soms zozeer

het 'goede' lijkt te zijn dat de respondent zichzelf overbodig voelt. Omtrent waardering en erkenning voor het zelf is er soms sprake van suïcide in verband met pesten of andere vormen van gebrek aan waardering waardoor de respondent niet meer wilt leven. R22 beschrijft de situatie waarin ze gepest wordt en ze van school wil gaan maar geen mogelijkheden voor een andere school ziet waar het beter zou zijn. Dan wil ze 'ze stoppen met de situatie' waarin 'de dood de beste oplossing lijkt'. Ze wil aan haar pesters laten zien dat ze dat durft te doen. De optie tot zelfdoding lijkt een 'goede' te zijn omdat het haar de mogelijkheid geeft de ondraaglijke situatie te stoppen en te laten zien dat ze het durft. De suïcide kan ook in verband worden gebracht met positieve waardering en erkenning voor het zelf, wanneer de suïcide wordt geïnterpreteerd als een vorm zelfbeschikking. Bij een andere respondent is 'rust' een terugkerend 'goede' en geeft het idee van stoppen met het leven haar een gevoel van rust (r3). Dan lijkt de optie tot suïcide een manier om het 'goede' te bereiken. De duiding van suïcide in termen van het 'goede' ligt complex.

4.3.1.5 Gedetailleerde ervaringen

Door bepaalde ervaringen die concreet worden beschreven, vertellen respondenten hoe het 'goede' hun ontvalt. Voor r14 is het belangrijk om te kunnen zorgen voor haar broertjes, zusjes, neefjes en nichtjes. Op een gegeven moment heeft haar moeder een miskraam:

De verloskundige zag mij aankomen, pakte het doosje waar het kindje in lag en zei: 'kom, dan weet je waar het allemaal om draait.' Ze duwde, zonder toestemming te vragen van mijn ouders of te vragen of ik het überhaupt wel wilde, het kindje al onder mijn neus (r14).

Dat deze ervaring erg heftig voor haar is blijkt uit dat ze jaren later nog steeds met het beeld rond loopt: 'alles wat maar met baby's of zwangerschap te maken had, zorgde ervoor dat ik eraan moest denken'. Een andere respondent vertelt dat het meest ingrijpende in haar leven is dat ze ziek wordt:

Een van de meest ingrijpende dingen, is dat ik CP heb gekregen. Hierdoor heb ik elke dag de hele dag pijn, en bij veel beweging kan dit zo erg worden dat de krampen naar mijn ribben uitstralen en ik zelfs moeite heb met ademen. Dit belemmert mijn leven flink, aangezien ik alleen thuis zit, niet kan werken, en weinig sociale contacten heb (r20).

Door de ziekte merkt ze wat het 'goede' voor haar is: werken, sociale contacten. Door de ziekte verliest ze deze. Een andere respondent beschrijft 'thuis' als iets dat belangrijk voor haar is. Wanneer haar neef haar misbruikt in haar eigen slaapkamer verliest ze de veiligheid van haar thuis (r29). Voor een andere respondent is het afbranden van de boerderij van haar opa waar veel dieren leven een breuk met het 'goede'. Ze verliest dieren en ze is bang dat ze haar opa ook kwijt is:

Ik kan nog zo voor me halen hoe alles is ingestort en ik zat vanuit een ander huis te kijken en dacht alleen maar mijn opa is dood. Daarna weet ik niet zoveel meer (r31).

Haar streven om het 'goede' te integreren in haar leven krijgt daarna vorm door haar wens om dierenarts te worden.

4.3.1.6 Concluderend

Er vallen drie aspecten op in de eerste levensverhalen ten aanzien van *zinvol leven*. Ten eerste verschijnt een negental van bronnen van *zinvol leven*. Ten tweede beschrijven de respondenten verschillende aspecten van het streven naar *zinvol leven*. Ten derde beschrijven de respondenten verschillende ervaringen en momenten waarop het 'goede' en daarmee *zinvol leven* hun ontviel.

4.3.2 De verschuiving van *zinvol leven* in het tweede levensverhaal

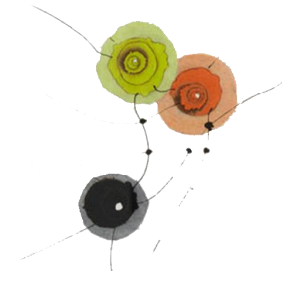
Er is hierboven een schets gemaakt van het thema *zinvol leven* zoals verschenen in het eerste levensverhaal. Nu wordt ingegaan op de wijze waarop het thema in het tweede levensverhaal verschijnt, en daarmee hoe het verschuift tussen het eerste en het tweede levensverhaal.

4.3.2.1 Bronnen van *zinvol leven*

De bronnen van *zinvol leven* worden door sommige respondenten anders beschreven in het tweede verhaal. Van zes bronnen neemt het belang af, van twee bronnen neemt het belang toe en van een bron blijft het belang hetzelfde. Daarbij wordt gesproken van toename als het meer of krachtiger wordt beschreven, afname als het minder of zwakker wordt beschreven in het tweede levensverhaal. In de tabel 10 zijn de verschuivingen weergegeven.

Het belang van de eerste bron, 'een liefdesrelatie', neemt in het tweede levensverhaal af voor de volgende respondenten: r6, r10, r14, r25.

Het belang van de tweede bron, 'sociale contacten', neemt in het tweede levensverhaal toe voor de volgende respondenten: r14, r17, r20, r21.

Het belang van de derde bron, 'geloof', neemt in het tweede levensverhaal toe voor de volgende respondenten: r14, r22, r25. Een voorbeeld hiervan is te lezen bij r14, die in het eerste verhaal nog wat ambigue was over de rol van haar geloof. Zij beschrijft in het tweede verhaal: *'Het geloof is een rode draad in mijn leven en opvoeding geweest. (...) Het geloof speelt nog altijd een belangrijke rol.'*

Het belang van de vierde bron, 'neefjes, nichtjes, broertjes zusjes', blijft in het tweede levensverhaal hetzelfde bij de volgende respondenten: r14, r22.

Het belang van de vijfde bron, 'een thuis', neemt in het tweede levensverhaal af bij de volgende respondenten: r5, r16, r19, r20, r29.

Het belang van de zesde bron, 'beoefenen sport en presteren op school', neemt in het tweede levensverhaal af bij de volgende respondenten: r5, r6, r21.

Het belang van de zevende bron, 'rust', neemt in het tweede levensverhaal af bij de volgende respondenten: r3, r16, r21, r29, r31.

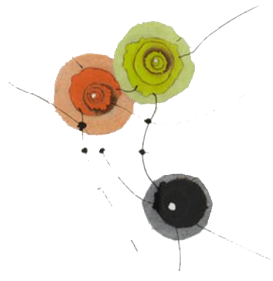
Het belang van de achtste bron, 'het hebben van hobby's', neemt in het tweede levensverhaal af bij de volgende respondenten: r29, r10, r19, r31, r33, r3. In het eerste verhaal werden de hobby's beschreven en in het tweede verhaal minder of niet meer: bij r3 musical, bij r10 filosofie en gamen, r31 waterpolo en gamen, bij r33 paarden en vakanties.

Het belang van de negende bron, 'contact met dieren', neemt in het tweede levensverhaal af bij de volgende respondenten: r8, r10, r19, r31, r33.

Tabel 10:

Schematische weergave van bronnen van zinvol leven in het tweede levensverhaal

	BRON VAN ZINVOL LEVEN	RESPONDENT	VERSCHUIVING
1	Een liefdesrelatie	r6, r10, r14, r25	Afname
2	Sociale contacten	r14, r17, r20, r21	Toename
3	Geloof	r14, r22, r25	Toename
4	Neefjes, nichtjes, broertjes zusjes	r14, r22	Zelfde
5	Een thuis	r5, r16, r19, r20, r29	Afname
6	Beoefenen sport en presteren op school	r5, r6, r21	Afname
7	Rust	r3, r16, r21, r29, r31	Afname
8	Hebben van hobby's	r29, r10, r19, r31, r33, r3	Afname
9	Contact met dieren	r8, r10, r19, r31, r33	Afname

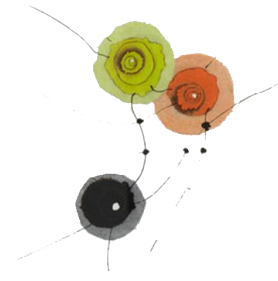
4.3.2.2. Streven naar het 'goede'

Omtrent het streven naar het 'goede' is er in het tweede verhaal een verandering te zien. Bijvoorbeeld het 'goede' 'mezelf worden' (r31) is gelukt volgens de respondent. R3 beschrijft hoe het 'goede' is behaald: *'ik kan mij herinneren dat ik schreef in mijn levensverhaal begin dit jaar als een ander mens weg te willen lopen van de Enk. Dit heb ik behaald en rond mijn behandeling trots om mijzelf af'* (r3). Bij meerdere respondenten worden hoge verwachtingen van de therapeutische behandeling benoemd (r3, r5, r25, r29). In het tweede verhaal komen sommige respondenten daar niet meer op terug. Bij meerdere respondenten is therapie het 'goede' of heeft het 'goede' binnen bereik gebracht (r3, r5, r6, r9, r19, r20).

Een paar respondenten beschrijven in termen van dankbaarheid voor het 'goede' in het tweede verhaal *'dankbaar dat het zo gelopen is'* (r3), *'wat een geschenk'* (r5), *'ik ben dankbaar'* (r20), *'dankbaar'* (r25). In tabel 11 is weergegeven op welke manier het nastrevenswaardige 'goede' terugkomt in het tweede levensverhaal.

Tabel 11:
Streven naar het 'goede' ten aanzien van *zinvol leven* in het tweede levensverhaal

NASTREVENSWAARDIG 'GOEDE'	RESPONDENT EERSTE LV.	TWEEDE LEVENSVERHAAL
Therapie	r3, r5, r25	positief beschreven: r3, r5, r6, r9, r19, r20
Beter worden	r3, r5, r15, r25, r29,	niet meer genoemd
Ander mens worden	r3	'behaald' (r3)
Zichzelf worden	r31	'gelukt' (r31)
Aan zichzelf werken	r10, r15	niet meer genoemd
Antwoorden in zichzelf vinden	r5	'gelukt' (r5)
Niet overleven maar leven	r5, r8	'niet meer overleven' (r5)
Geluk	r3, r5, r9, r15	'ik ben op weg naar geluk' (r5) 'gelukt' r9
Levensmotto/filosofie	r15, r22, r29	minder genoemd

4.3.2.3 Ontvallen van het 'goede'

In meerdere verhalen wordt meer verlies en breuk met het 'goede' beschreven dan in het eerste verhaal (r9, r14, r16, r17, r22, r33). Er worden dan meer woorden gegeven aan het verlies van het 'goede'. Zo beschrijft r16 meer gebrek aan het 'goede' dan in het eerste verhaal. Ze geeft meer woorden aan hoe zwaar het voor haar was:

Ik kon niet meer na al die jaren vechten, doorgaan, vallen, opstaan en nog meer vechten. Ik had alle pijn en verdriet zo ver weg gestopt en nu kwam het er allemaal uit (r16).

R22 beschrijft meer over hoe heftig de miskramen van haar moeder waren. Zo lijkt in sommige verhalen het gebrek aan het 'goede' sterker, in woorden als 'wanhoop, eenzaamheid en ongeluk' (r33) en 'zwart gat' (r17).

4.3.2.4 Concluderend

In de tweede levensverhalen nemen beschrijvingen van sommige bronnen van het 'goede' af. Het streven naar het 'goede' is in sommige verhalen ingelost of 'gelukt'. Bij anderen wordt het niet meer genoemd. De beschrijvingen van het gebrek aan het 'goede' zijn krachtiger verwoord.

4.4. RESULTATEN:

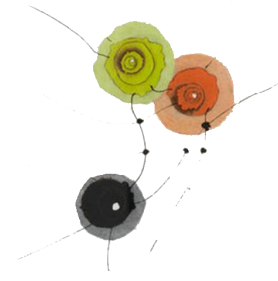
HET VERHAAL ALS GEHEEL

In het theoretisch kader zijn twee verschillende narratieve benaderingen benoemd: de ene benadering vertrekt vanuit de vraag 'wat?' en de andere benadering vertrekt vanuit de vraag 'hoe?'. Bij *wat* gaat het over de inhoud van het verhaal, bij *hoe* gaat het om de vorm, de manier waarop verhalen geschreven zijn. In het voorgaande is beschreven hoe de codes inhoudelijk verschijnen in de twee levensverhalen. Dit past binnen de inhoudelijke benadering. De huidige paragraaf besteedt aandacht aan het *hoe* van de levensverhalen. De verhalen hebben een bepaalde structuur en een verloop. Er wordt beschreven waar de codes in verhalen voorkomen en hoe ze ten opzichte van elkaar voorkomen. Dit past bij de holistische contentanalyse die is verricht en waarbij telkens werd gekeken hoe delen zich verhouden tot het geheel.

Er is een lijn te zien in de opbouw van het eerste verhaal. Het verhaal begint met een vermelding van waar en wanneer de respondent geboren is. Daarbij komt aan de orde welke andere familieleden er zijn, en worden deze 'voorgesteld' aan de lezer. Op deze plek in het verhaal komt het thema van *respect voor de ander* het meeste voor. Daarna lopen de verhalen uiteen. In de meeste verhalen wordt de basisschooltijd en de middelbare schooltijd beschreven en daarna soms een vervolgopleiding of werk. Gedurende en na de middelbare schooltijd worden in toenemende mate problemen beschreven, moeilijke ervaringen en worstelingen met het zelf en de ander. Op deze plek komt het thema *waardering en erkenning voor het zelf* het meeste voor. De respondenten komen in aanraking met verschillende hulpverlenende mensen en instanties. Het verhaal wordt bij meerdere respondenten afgesloten met het uitspreken van een sterke verwachting van de therapie (r5, r15, r16, r17, r25):

'En hier ben ik dan nu. Hopende dat deze ervaring mij gaat veranderen en dat ik als een ander mens hier wegga. Dat ik hiervan mijn leven lang profijt van kan hebben' (r3).

Bij de anderen lijkt het verhaal minder rond: ze ronden af bij een beschrijving van instorten (r8), dat geluk niet lukt (r9), de vraag hoe lang hij het nog kan volhouden (r10) of beschrijven welke behandeling ze nu ondergaan (r22, r29). Aan het einde van het verhaal komt het thema *zinvol leven* het meeste voor.

Bij de tweede levensverhalen is een lijn te zien die vergelijkbaar is met het eerste levensverhaal. De tweede levensverhalen zijn iets korter dan de eerste. De beschrijving verloopt wederom van geboorte naar familie, naar schooltijd en eventuele vervolgopleiding of werk. De thema's komen daar op dezelfde manier voor als in het eerste levensverhaal, omtrent familie met name *respect voor de ander*, omtrent schooltijd met name *waardering en erkenning voor het zelf* en aan het einde van het verhaal kom het thema *zinvol leven* het meeste voor. Er is één terugkerend verschil tussen de eerste en tweede levensverhalen. Meerdere tweede levensverhalen sluiten af met een alinea waarin alle drie de thema's veel voorkomen (r3, r5, r8, r9, r19, r20, r31, r32). De respondenten maken opsommingen van wat ze hebben meegemaakt en hebben geleerd tijdens hun opname en beschrijven hoe ze de toekomst zien. Daarin wordt poëtische taal gebruikt en spreken de respondenten zich positief uit over de drie thema's. De taal is poëtisch omdat er meer symbolen, opsommingen en beeldspraak in voorkomt dan in de rest van het verhaal. Een voorbeeld:

Als je mij had gevraagd hoe ik mijn leven had omschreven voordat ik in groepstherapie zat, dan had ik het omschreven als: gemiste kansen, boosheid, eigen schuld, ongelukkig, moet perfect, leven weggegooid, overleven. Als ik dit nu zou beantwoorden dan zou het zijn: niemand heeft het zo gewild, het hoeft niet perfect, ups and downs, op weg naar geluk, willen leven, samen met anderen (r9).

Een paar andere voorbeelden van een slotstuk waar alle drie de thema's in voorkomen en er poëtische taal wordt gebruikt:

Het volgende hoofdstuk komt eraan, eentje waarbij ik minder moet en meer wil, zonder mijzelf al te veel druk op te leggen en rekening te houden met mijn kwetsbaarheden. Ik leef nu bewust, en vraag hulp wanneer ik merk dat het nodig is. Want niemand is perfect, en niemand wordt groot in zijn eentje (r5).

En in de weerspiegel van mijn laptop zie ik nu iets moois. Een heldere traan die over mijn wang rolt. Een traan die heel wat jaren verdwaald is geweest, en zijn weg weer terug heeft gevonden (r20).

Met de hakken in het zand ben ik hier begonnen, met weinig hoop op een goede afloop. Nu kan ik zeggen dat deze afloop beter is dan ik ooit had durven dromen. Ik ben geen ander mens geworden, maar meer mezelf. Ik kijk uit naar de toekomst, soms is dat spannend maar ook vol mogelijkheden. Ik zie mezelf alleen nog maar meer uitgroeien tot wie ik hoor te zijn (r31).

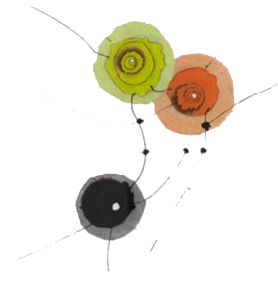

Ik ben nog steeds alleen, in het zijn wie ik ben. Maar ik ben niet meer eenzaam. Ik ben dankbaar voor alles, ik ben God dankbaar voor alles (r32).

Bij de overige respondenten is geen poëtisch taalgebruik terug te lezen in de eindalinea van het tweede levensverhaal. Een deel van deze respondenten eindigt het verhaal met de vermelding van de start van hun opname bij Zwaluw & Enk (r7, r10, r15, r16, r17, r19, r22, r29). Twee respondenten eindigen hun verhaal midden in het verhaal, ze schrijven geen slotalinea (r14, r33).

Er zijn meer patronen te ontdekken in hoe de thema's voorkomen in de verhalen. De samenhang tussen het thema *waardering en erkenning voor het zelf* en *respect voor de ander* is sterk. Dit is vooral bij klasgenoten en broers en zussen. Wanneer de ander wordt beschreven als het 'goede' (*respect voor de ander*) valt dit regelmatig samen met het benoemen van het eigen gebrek eraan (*waardering en erkenning voor het zelf*). Dit gebeurt ook andersom: wanneer een ander wordt beschreven in termen van gebrek van het 'goede' valt dit regelmatig samen met het benoemen van een hogere *waardering en erkenning voor het zelf*.

De drie thema's komen ook een enkele keer gelijktijdig voor. Bijvoorbeeld bij r31, wanneer ze spreekt van haar opa met veel dieren op de boerderij. Ze bewondert haar opa en daar is het thema *respect voor de ander*. Het 'goede' is het contact met de dieren en haar perspectief op *zinvol leven* bestaat er uit om te streven naar het worden van dierenarts. In hoeverre dit wel of niet lukt, bepaalt haar *waardering en erkenning voor het zelf*.

Figuur 2:
Grafische weergave van het verschijnen van de codes

	MEEST VOORKOMENDE THEMA	MEEST VOORKOMENDE THEMA
VERLOOP VERHAAL	EERSTE LEVENSVERHAAL	TWEEDE LEVENSVERHAAL
VOOR SCHOOL	Respect voor de ander	Respect voor de ander
SCHOOL	Waardering en erkenning voor het zelf	Waardering en erkenning voor het zelf
NA SCHOOL/OPLEIDING	Zinvol leven	
SLOTSTUK	Zinvol leven	Respect voor de ander Waardering en erkenning voor het zelf Zinvol leven
	Therapieverwachtingen	Poëtische taal

5

CONCLUSIE & DISCUSSIE

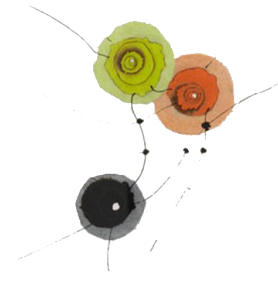
Op basis van de resultaten worden hier antwoorden geformuleerd op de huidige onderzoeksvragen. Deze worden in verband gebracht met de theoretische concepten van het onderzoek. Tot slot worden de beperkingen van het onderzoek en suggesties voor vervolgonderzoek besproken.

5.1 BEANTWOORDING ONDERZOEKSVRAGEN

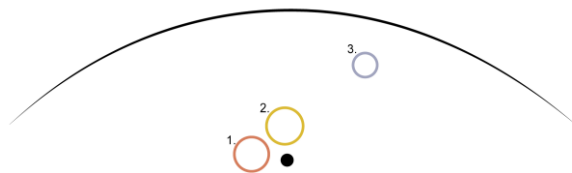
DEELVRAAG 1:

Verschijnen er visies op het 'goede' omtrent *respect voor de ander* in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal - en zo ja, hoe?

Hoe respondenten betekenis geven aan 'de ander' in hun levensverhaal verschilt per respondent en per verhaal. In hoeverre de ander een 'goede' belichaamt en daarom respect toekomt, verschilt tevens binnen de verhalen. Voor de respondenten representeren andere personen verschillende visies op het 'goede'. Daarbij is een tweedeling te maken ten aanzien van de ander en het 'goede': de ander kan een 'goede' *zijn* voor de respondent of de ander kan het 'goede' *tonen* voor de respondent. Wanneer de ander *zelf* het 'goede' is, veelal bij ouders of een liefdesrelatie, beschrijft de respondent het als waardevol diegene in zijn leven te hebben en te houden. Het kan ook dat de ander zelf het tegenovergestelde van het 'goede' is, waardoor iemand tracht diegene uit zijn leven te bannen. Wanneer de ander het 'goede' *toont* kan het dat de ander een 'goede' in pacht heeft die de respondent bewondert en zelf ook wil integreren. Dit 'goede' komt dan veelal terug in het verhaal als iets dat de respondent zelf ook probeert te bereiken. Het tegenovergestelde kan ook voorkomen, namelijk dat iemand juist een sterk gebrek aan het 'goede' toont, zoals wanneer een gebrek aan zorgzaamheid wordt beschreven bij ouders. Uit de vergelijking tussen het eerste en tweede verhaal blijkt dat

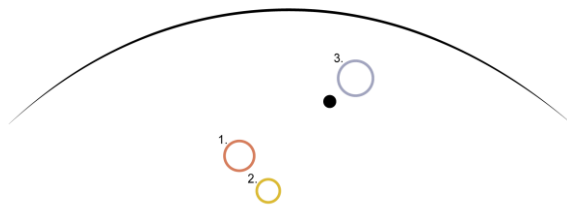

er in brede zin meer *respect voor de ander* terug te lezen is in het tweede verhaal. Er is overigens minder *respect voor de ander* ten aanzien van ouders in het tweede verhaal (zie 3 en 4). In de figuren is een weergave gemaakt van de verschuiving tussen het eerste en het tweede levensverhaal. Respondenten uiten zich kritischer over hun ouders in het tweede levensverhaal. Daarbij gaat het vooral om de reflectie op hoe ouders invloed hebben gehad op de problemen die de respondent in zijn of haar leven heeft. Er is meer *respect voor de ander* als het gaat om betekenisvolle anderen die voorkomen in het levensverhaal.

Figuur 3. Een voorbeeld van respect voor de ander in het eerste levensverhaal.

In de figuur is de zwarte punt de respondent. De ouders staan vrij dichtbij (nummer 1 & 2) en anderen (nummer 3) staat vrij ver weg. De ouders zijn het 'goede' en zijn bereikbaar.

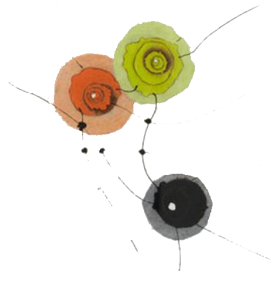
Figuur 4. Een voorbeeld van respect voor de ander in het tweede levensverhaal.

De ouders zijn minder het 'goede': de bollen zijn kleiner en staan verder weg. De ander is meer het 'goede', dat is weer gegeven door de bol groter te maken. De ander is meer binnen bereik, dat is weer gegeven door de zwarte punt dichterbij te plaatsen.

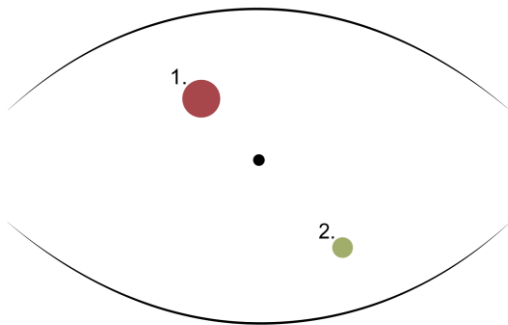
DEELVRAAG 2:

verschijnen er visies op het 'goede' omtrent *waardering en erkenning voor het zelf* in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal - zo ja, hoe?

Het valt op dat in veel verhalen een gebrek van het 'goede' wordt benoemd, de meeste respondenten ervaren een problematische oriëntatie op het 'goede' binnen zichzelf. Ouders spelen een prominente rol bij het wel of niet kunnen ervaren van erkenning en waardering. Dit gebeurt in meerdere verhalen op het gebied van presteren op school of op het gebied van sport. De thema's schaamte, spijt en schuld (gebrek aan het 'goede' bij zichzelf) komen hier naar voren, en er worden diverse bronnen van *waardering en erkenning voor het zelf*

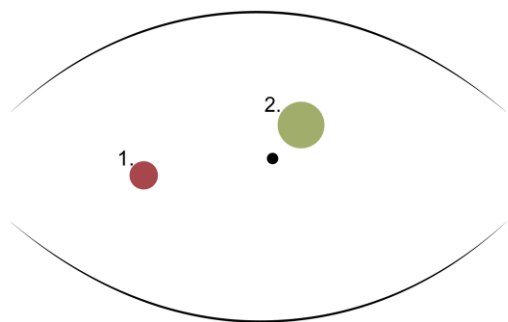

beschreven: werk, gamen, sport, school, zorgzaamheid, afvallen. Het valt op dat het thema *waardering en erkenning voor het zelf* transformeert tussen het eerste en het tweede verhaal. Er is in de verhalen bij sommige respondenten een afname en bij sommige respondenten een toename te lezen van *waardering en erkenning voor het zelf*. De afname bestaat er vooral in dat de respondenten meer inzicht tonen in de *redenen* voor gebrek aan erkenning en waardering, of dit nu is vanwege het eigen gedrag van de respondent of te wijten is aan een externe bron. Ook bestaat de afname van *waardering en erkenning voor het zelf* in het meer beschrijven van schaamte, schuld en spijt. De respondenten beschrijven in het tweede verhaal soms ook een andere verhouding tot een bron van erkenning. Ook is er in de tweede levensverhalen meer ruimte voor kwetsbaarheid, er is dan meer *waardering en erkenning voor het zelf* op het gebied waar het 'goede' niet lukt, deze verschuiving is weer gegeven in de onderstaande figuren 5 en 6.

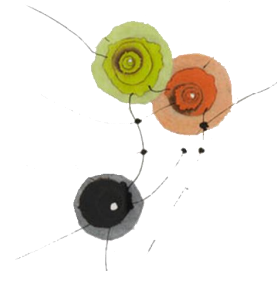
Figuur 5. Een voorbeeld van waardering en erkenning voor het zelf in het eerste levensverhaal.

In de figuur is de zwarte punt de respondent. Er is een onderste horizon vorm gegeven als mogelijkheid om een gebrek aan het 'goede' te duiden. Daar staat hier kwetsbaarheid (nr.2). Het 'goede' presteren op het gebied van sport en school is weer gegeven met de bol nr.1. De bol staat enigszins binnen bereik en is vrij groot, het is een 'goede' voor de respondent.

Figuur 6. Een voorbeeld van waardering en erkenning voor het zelf in het tweede levensverhaal.

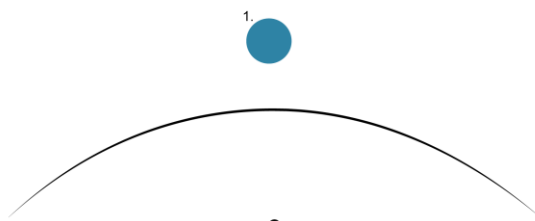
Kwetsbaarheid (nr.1) is groter geworden en omhoog geschoven, het is meer het 'goede' geworden voor de respondent. De respondent staat dichterbij, kwetsbaar zijn is bereikbaar geworden. Presteren (nr.2) is naar onder gezakt en is niet meer het 'goede'.

DEELVRAAG 3:

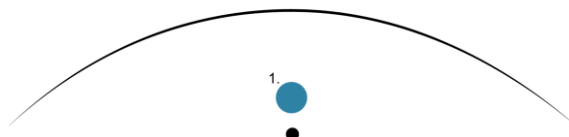
verschijnen er visies op het 'goede' omtrent *zinvol leven* in de levensverhalen van personen met een persoonlijkheidsstoornis in het eerste en in het tweede levensverhaal – en zo ja, hoe?

De respondenten beschrijven in hun eerste levensverhalen verschillende bronnen van het 'goede' die in hun leven van belang zijn. Ze beschrijven ook visies op het 'goede' die nastrevenswaardig zijn, die nog aan de horizon liggen. De respondenten beschrijven ervaringen van het gebrek aan het 'goede' waarbij wordt gesproken van suïcidaliteit. In de tweede verhalen nemen beschrijvingen van bronnen van het 'goede' af. Het streven naar het 'goede' is in sommige verhalen ingelost of 'gelukt' en bij anderen wordt het niet meer genoemd. De beschrijvingen van het gebrek aan het 'goede' zijn krachtiger beschreven. In de laatste alinea van meerdere tweede levensverhalen wordt beschreven hoe het 'goede' is bereikt. Een voorbeeld hiervan is weergegeven in figuur 7 en 8.

Figuur 7 Een voorbeeld van zinvol leven in het eerste levensverhaal.

R9 beschrijft in het eerste verhaal hoe geluk (hier weer gegeven als bol nr.1) voor haar altijd buiten bereik blijft terwijl ze het zo graag wilt. Het is een ultiem 'goede' wat boven de horizon is weergegeven.

Figuur 8 Een voorbeeld van zinvol leven in het tweede levensverhaal.

R9 beschrijft in het tweede verhaal hoe geluk (hier weer gegeven als bol nr.1) is 'gelukt'. Het is binnen bereik komen liggen.

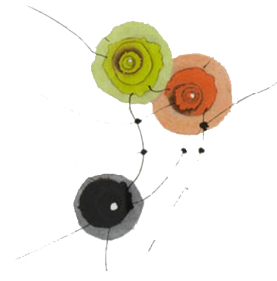

HOOFDVRAAG:

Zijn er verschuivingen in oriëntaties op het 'goede' (visions of the good) tussen het eerste en het tweede levensverhaal, zoals opgetekend door personen met een persoonlijkheidsstoornis, voor en na een intensieve, psychotherapeutische behandeling - en zo ja, welke?

Uit de vergelijking tussen het eerste en het tweede levensverhaal blijkt dat er een verschuiving te zien is in sommige oriëntaties op het 'goede'. Daarbij vinden verschuivingen plaats tussen wat in het eerste verhaal als 'goede' werd gezien en in het tweede verhaal anders. Het meest duidelijk tekenen zich de volgende patronen af:

- In het tweede verhaal staan ouders minder voor het 'goede'
- In het tweede verhaal is er meer erkenning en waardering voor de kwetsbare kant van de respondenten, waar het 'goede' niet lukt
- In het tweede verhaal is er meer schaamte, schuld en spijt te lezen, gebrek aan het 'goede' bij de respondent zelf
- In het tweede verhaal worden meerdere visies op het 'goede', die in het eerste verhaal gezien kunnen worden als bronnen van *zinnol leven*, niet meer genoemd
- In het tweede verhaal sluiten meerdere respondenten af met poëtische uitspraken waarin ze aangeven het 'goede' te hebben bereikt door therapie

5.2 CONCEPT ORIËNTATIE OP HET 'GOEDE' ALS BRUIKBAAR VOOR EMPIRISCH ONDERZOEK

Dit is het eerste onderzoek waar vanuit het filosofische concept van 'oriëntatie op het goede' empirisch onderzoek wordt gedaan naar zingeving. Het onderzoek is een poging om in een nieuwe taal te spreken. Taylor beschrijft hoe *'the sense of the good has to be woven into my understanding of my life as an unfolding story'* (1989). Uit het onderzoek is gebleken dat zonder expliciet te vragen naar wat het 'goede' voor respondenten is, zich dit tot op zekere hoogte laat aflezen uit de verhalen. Er zijn verschillen tussen het eerste en het tweede levensverhaal waar een andere betekenis wordt gegeven aan het 'goede' en het onderzoek levert kwalitatieve beschrijvende resultaten op.

Taylor spreekt van het ultiem goede, van *hypergoods*. Het is niet eenduidig te evalueren of deze tevoorschijn zijn gekomen in het onderzoek. Het 'goede' is wel verschenen, het is lastiger te duiden of het 'ultiem' goede tevoorschijn komt. Aan de verschillende bronnen van *zinvol leven* bij de respondenten is eerder een veelheid aan verscheidene visies op het 'goede' af te lezen. Er is sprake van *'myriad traditions of the good'* (Gergen, 2009, p.358). Bij sommige respondenten zou voorzichtig geduid kunnen worden dat er een 'goede' verschijnt die 'ultiem' lijkt te zijn. Bijvoorbeeld bij r33, voor haar speelt het contact met dieren in het gehele levensverhaal een belangrijke ('ultieme') rol.

De conceptualisering die is gehanteerd, is bruikbaar gebleken. Door te kijken hoe enerzijds het 'goede' *binnen bereik* kan liggen, en anderzijds het 'goede' *buiten bereik* kan liggen wordt een geheel aan dynamiek zichtbaar van de worstelingen en strevingen binnen het levensverhaal van een respondent. Door te onderzoeken vanuit de operationalisatie bereikbaarheid en onbereikbaarheid wordt inzichtelijk gemaakt hoe iemand een visie vormt van het 'goede' en zich daarop blijft (her)oriënteren.

Taylor spreekt van het belang van *'webs of interlocution'*, netwerken van gesprek waarin zingeving tot articulatie kan komen (Taylor, 1989, p.36). Door de intensieve psychotherapeutische behandeling te ondergaan ervaren de respondenten 'webs of interlocution'. Taylor spreekt van zingeving als een kwestie van articulatie, via articulatie komt zingeving tot uiting en tot wording. Binnen de therapeutische setting zijn er mogelijkheden om te articuleren, zo ook via de twee opgeschreven levensverhalen. Daarmee zou gesteld kunnen worden dat het schrijven en uitspreken van dit verhaal en het deelnemen aan de therapie op zichzelf zingevend is. Het zou kunnen dat er daarom in het tweede levensverhaal minder bronnen van zingeving worden genoemd. Deze kleine bronnen van zingeving zijn wellicht van minder belang in licht van de therapie. Het kan dat zingevingsbronnen uit het eerste levensverhaal niet meer nodig zijn nu de respondenten 'webs of interlocution' hebben

gevonden in de therapeutische setting. Het is ook mogelijk dat de zingevingsbronnen zijn afgenomen omdat ze niet worden erkend of gewaardeerd binnen de therapeutische setting. De complexiteit van het concept toont zich in het geheel aan dynamiek rond het 'goede'. Een dynamiek die plaats vindt tussen:

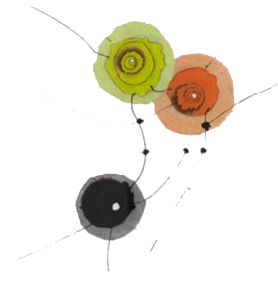
- De kaart én de plaats op de kaart.
- De oriëntatie én de desoriëntatie.
- De bereikbaarheid én de onbereikbaarheid van het 'goede'.

Daarin is het een *ruimtelijk* concept waarmee getracht wordt om beweging en steeds nieuwe plaatsbepalingen ten opzichte van het 'goede' te onderzoeken. *Respect voor de ander, waardering en erkenning voor het zelf* en *streven naar zinvol leven* zijn gehanteerd als drie assen om deze oriëntatie te onderzoeken. Daaruit blijkt dat het 'goede' zich zowel bij het zelf, bij de ander, en in het ideale kan bevinden. Daarbij past een meting op twee momenten in de tijd om te onderzoeken hoe een verhouding ten opzichte van het 'goede' kan veranderen.

5.3 DE RESULTATEN IN HET LICHT VAN DE OVERIGE THEORIE

Gilligan (1987) bespreekt hoe het moreel conflict kan bestaan door onrechtvaardigheid en gebrek aan zorgzaamheid. Persoonlijkheidsstoornissen hebben vaak als oorzaak dat er moeilijke ervaringen hebben plaatsgevonden op jonge leeftijd. De conflictueuze ervaringen van gebrek aan zorg of rechtvaardigheid zoals Gilligan deze beschrijft zijn terug te lezen op meerdere momenten in de levensverhalen, in de vorm van ouders of klasgenoten die niet het 'goede' voor de respondenten zijn en of zelfs kwaad doen. De respondenten worden zich hier in het tweede levensverhaal bewuster van en worden kritischer op deze 'anderen'. Ze lijken een meer eigen oriëntatie te hebben op wat het 'goede' is.

Ricœur (1992) beschrijft het verschil tussen twee soorten identiteit, 'idem' en 'ipse'. Er is sprake van een vaststaande ik (wie ben ik) en een meer beweeglijke ik (wie wil ik zijn). In de levensverhalen is een dynamiek te lezen in de (her)oriëntatie op het 'goede' die te duiden is als een dynamiek tussen 'idem' en 'ipse'. Het levensverhaal kan gezien worden als een explicitering van een antwoord op de vraag 'wie ben ik (geweest)?'. Hierdoor komt de dynamiek naar voren van de manier waarop respondenten bepaalde visies op het 'goede' nastrevenswaardig vinden en dat ze dit vooral in de eerste verhalen benoemen te hopen bereiken door therapie. Daarin zijn ervaringen te lezen van 'out of joint' zijn, het verlies van het 'goede' waar respondenten spreken van suïcide en hopeloosheid. Telkens volgen weer beschrijvingen van hoe het zou zijn om 'back on the track' te zijn en er blijft een oriëntatie op het 'goede' een bewustzijn van de verhouding tot het 'goede'. Dat is te duiden als de beweging tussen 'idem' en 'ipse'.

5.4 DE RESULTATEN ALS BEVESTIGEND VOOR DE THERAPEUTISCHE DOELEINDEN

Tussen de twee levensverhalen vond de psychotherapeutische behandeling plaats. De behandeling biedt de respondenten hulp op veel niveaus. Uit het onderzoek blijkt dat de respondenten hun levensverhaal anders opschrijven: de respondenten zijn op een andere manier naar hun leven(sverhaal) gaan kijken. In de tweede levensverhalen wordt meer waarde gehecht aan het belang van kwetsbaar kunnen zijn. Er is meer *waardering en erkenning voor het zelf* op momenten dat het 'goede' niet lukt. Kwetsbaar zijn lijkt een nieuw 'goede' voor de respondenten. Een van de genoemde doelstellingen van de behandeling bij Zwaluw & Enk is het leren omgaan met kwetsbaarheden. De Rogeriaanse houding van onvoorwaardelijke acceptatie van de behandelaars kan hieraan bijdragen: de respondenten leren daardoor wellicht kwetsbaarheid te accepteren en te delen.

De respondenten beschrijven in de tweede levensverhalen meer inzicht in de redenen waarom er een tekort is ervaren aan *waardering en erkenning voor het zelf*. Er lijkt daardoor meer inzicht te zijn ontstaan in de redenen waarom de omgeving niet altijd waardering bood. Ze leggen de oorzaak van het tekort nu meer bij henzelf dan bij de omgeving. Een van de doelstellingen van de behandeling bij Zwaluw & Enk is het ontwikkelen van zelfinzicht en zelfreflectie. De resultaten lijken te bevestigen dat dit respondenten beter lukt.

Uit de analyse van de tweede levensverhalen blijkt dat aantal 'nastrevenswaardige visies op het 'goede' zijn behaald omtrent *zinvol leven*. Er wordt geschreven over het nastrevenswaardig 'goede' 'meer zichzelf worden' en dat lijkt in de tweede verhalen voor een deel van de respondenten behaald. De doelstelling van Zwaluw & Enk om de kwaliteit van leven voor deze doelgroep te verbeteren lijkt gelukt.

Een doelstelling van de behandeling bij Zwaluw & Enk is het bevorderen van sociaal-emotioneel en intermenselijk functioneren. Bij *respect voor de ander* is een afname in het 'goede' bij de ouders, maar een toename richting andere betekenisvolle anderen te herkennen. Wanneer er wordt gekeken naar de verandering van de verhouding tot bronnen van *zinvol leven* valt het op dat de meeste afnemen in het tweede levensverhaal. Behalve de bronnen die met de ander te maken hebben: die nemen toe. Uit deze twee observaties kan blijken dat anderen in het levensverhaal meer voor het 'goede' zijn komen te staan. Er lijkt meer belang te worden toegeschreven aan het intermenselijke. Daarmee bestaat het vermoeden dat ook dit therapeutisch doel op een positieve manier zichtbaar is in de resultaten.

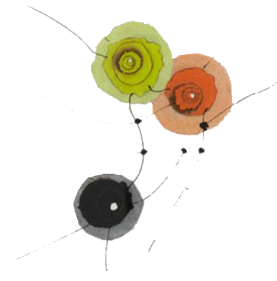
5.5 MOGELIJKHEDEN VOOR VERVOLGONDERZOEK

Het huidige onderzoek laat verschillende mogelijkheden open voor vervolgonderzoek. Het is complex en uitdagend gebleken om zingeving als proces in de morele ruimte, zoals verondersteld door Taylor, te verstaan en te onderzoeken. De respondenten hebben binnen dit onderzoek twee levensverhalen opgeschreven op basis van een vooraf opgestelde vragenlijst die niet was gericht op de concepten van het onderzoek. Het roept de vraag op of het onderzoek andere resultaten had opgeleverd wanneer er vragen op basis van de theoretische concepten waren gesteld. Mondelinge interviews met eventueel een ondersteunende techniek die ruimte biedt voor beeldvorming van de morele ruimte zouden hierbij wellicht nieuwe inzichten op leveren. Dit zou een tekenvorm kunnen zijn waarbij de 'kaart' wordt geschetst op een vel papier. Het kan ook werken met andere materialen zijn – zie bijvoorbeeld de Yucel methode (een methode waarbij de respondent zelf blokken kan neerzetten die hem steunen of belasten, die zouden het 'goede' kunnen vertegenwoordigen).

De resultaten roepen ook vragen op hoe gesprekken over het 'goede' gevoerd kunnen worden. Het zou kunnen gaan om gesprekken tussen hulpverleners en patiënten over zingeving, begrepen als oriëntatie op het 'goede'. Door te experimenteren en te onderzoeken op welke manieren dit mogelijk is, zou een gespreksmethodiek ontwikkeld kunnen worden. De geestelijke verzorger is gespecialiseerd in het onderzoeken en ondersteunen bij zingeving en zou daarmee de aangewezen professional zijn om dit te onderzoeken en eventueel in de praktijk te brengen.

Binnen het onderzoek is geen rekening gehouden met de diversiteit van de respondentenpopulatie. Individuele eigenschappen zoals culturele achtergrond zijn niet meegenomen in de analyse. Een cultuurpsychologische bril zou van toegevoegde waarde zijn. Er kan worden onderzocht hoe de specifieke visies op het 'goede' eventueel voortkomen uit de culturele achtergrond en hoe de respondent zich daartoe verhoudt. Het onderzoek roept de vraag op welke visies op het 'goede' aan de (dominante) cultuur worden ontleend en welke cultuur dit is. Het is de vraag welke archetypische narratieven van de cultuur doorklinken in de levensverhalen en in de visies op het 'goede'.

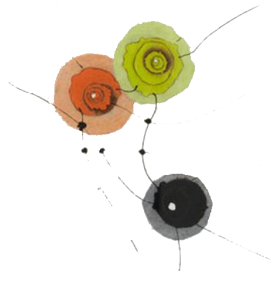
Er is ook geen rekening gehouden met de drie verschillende clusters die bestaan binnen de diagnose persoonlijkheidsstoornis (A, B en C). Wanneer de respondentenpopulatie zou bestaan uit personen met een diagnose uit één van deze clusters, of één van de soorten stoornissen daarbinnen (bijvoorbeeld borderline persoonlijkheidsstoornis) dan zou de populatie homogener zijn. Dat zou voor andere resultaten kunnen zorgen, waarin verschuivingen tussen de levensverhalen zich eventueel scherper zouden aftekenen.

Er is een selectie gemaakt op basis van volledige respons. De respondenten die niet zijn toegekomen aan het tweede levensverhaal zijn buiten beschouwing gelaten. Dat betekent dat de resultaten wellicht een vertekend beeld geven, omdat enkel de verhalen van respondenten met een voltooide behandeling en respons in acht zijn genomen. Zingeving zou wellicht problematischer in beeld kunnen komen wanneer respondenten die niet aan het tweede levensverhaal zijn toegekomen worden meegenomen in de analyse. Het zou nieuwe inzichten kunnen opleveren om juist te kijken naar de oriëntatie op het 'goede' bij respondenten die enkel het eerste verhaal hebben geschreven.

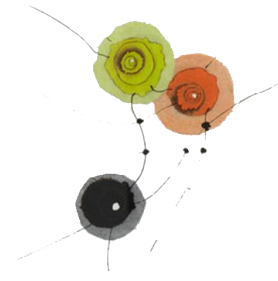
5.6 DE RESULTATEN ALS ONDERBOUWING VOOR GEESTELIJK RAADSWERK

In het theoretisch kader is besproken hoe dominante discourses 'kleine' verhaallijnen kunnen overheersen of wegdrücken. Christopher (2006) beschrijft hoe psychotherapie door deze werking minderheden tekort kan doen. Uit de resultaten blijken dat bepaalde bronnen van het 'goede' ten aanzien van *zinvol leven* verdwijnen of minder worden genoemd in het tweede levensverhaal. Dit is opmerkelijk. Het roept de vraag op hoe deze bronnen eventueel juist een sterkere rol zouden kunnen krijgen binnen de behandeling, waardoor ze zouden kunnen bijdragen aan de geestelijke weerbaarheid van de doelgroep. Er zou meer aandacht besteed kunnen worden aan 'kleine', 'compenserende', 'afwijkende' bronnen van het 'goede'. Er is ook sprake van toename op het gebied van *waardering en erkenning voor het zelf* omtrent schuld, schaamte en spijt. Dit is thematiek die speelt op het morele en existentiële vlak. Hiervoor zou existentiële begeleiding vanuit visies op het 'goede' mogelijk een goed instrument zijn. De geestelijke verzorger is daarvoor geschikt als de professional die bekwaam is in het begeleiden bij zingevingsvragen.

LITERATUUR

- American Psychiatric Association. (2014). *Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen DSM-5*. Nederlandse vertaling van Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th ed. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Andrews, M., Squire, C., Tamboukou, M. (2013). *Doing narrative research*. London: Sage
- Baart, I. *Ziekte en zingeving. Een onderzoek naar chronische ziekte en subjectiviteit*. 2002, proefschrift Universiteit voor Humanistiek
- Bamberg, M. (2006). *Stories: Big or Small – why do we care?* *Narrative Inquiry*, 16 (1), 139-147.
- Baumeister, R. (1991). *Meanings in life*. New York, NY: Guilford Press.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: Denken en doen*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Bohlmeijer, Ernst, Mies, Lausanne en Westerhof, Gerben (2007). *De betekenis van levensverhalen – Theoretische beschouwingen en toepassingen in onderzoek en praktijk*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum
- Costa Jr, P. T., & McCrae, R. R. (1992a). The five-factor model of personality and its relevance to personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 6(4), 343-359.
- Creswell, J. (2007). *Qualitative inquiry & research design, choosing among five approaches*. Nebraska: Sage
- Christopher, J.C. (2006). Hermeneutics and the moral dimension of psychotherapy. In: *Culture, Psychotherapy and counselling*, Ed. Lisa Hoshmand, 2006. Lesley: Sage Publications
- Cuypers, S. & Lemmens, W. (1997). *Charles Taylor. Monografieën*. Kalmthout: Pelckmans uitgeverij
- Currie, M. (1998). *Postmodern narrative theory*. New York: St. Martin's Press
- Debats, D. L. H. M. (1996). *Meaning in life: psychometric, clinical and phenomenological aspects*. Groningen: s.n.
- Derckx, P., (2011). *Humanisme, zinvol leven en nooit meer 'ouder worden': een levensbeschouwelijke visie op ingrijpende biomedisch-technologische levensverlenging*. Brussel: VUBPress
- Dilthey, W. (1976). The development of hermeneutics. In H. Rickman (Ed. & Trans.),
- Dilthey: *Selected writings*. Cambridge: Cambridge University Press. [Original work published 1900]
- Evers, J. (2015). *Kwalitatief interviewen: Kunst én kunde*. Amsterdam: Boom Lemma.
- Frankl, V. (1978). *De zin van het bestaan*. Rotterdam: Ad Donker
- Frank, J. D., & Frank, J. B. (1993). *Persuasion and healing: A comparative study of psychotherapy*. JHU Press.
- Gadamer, H-G. (1989). *Truth and Method*. New-York: The crossroad Publishing Corporation.
- Gergen K.J. (2009) *Relational being: beyond self and community*. Oxford: oxford university press
- Gilligan, C. (1987). Moral orientation and moral development. In E. Kittay & D. Meyers (Eds.), *Women and moral theory*. New York: Rowman & Littlefield.
- Glas, G. (red.) (2002). *Angst. Beleving, structuur, macht*. Amsterdam: Boom.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967). *The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Herman, D., Jahn, M., Ryan, M-L. (2005). *Encyclopedia of Narrative Theorie*. London and NewYork: Routledge.
- Hermans, H.J.M. & Hermans-Jansen, E. (1995). *Self-Narratives*. New York: The Guilford Press.
- Holquist, M. (1990). *Dialogism: Bakhtin and his world*. London: Routledge.
- Ingenhoven, T.J.M. (2017). *De DSM-5 welbeschouwd. Nederlandse experts aan het woord*. Utrecht: De Tijdstroom
- Kunneman, H. & H. Van Ewijk (2015). *Praktijken van normatieve professionalisering*. Amsterdam: Uitgeverij SWP
- Laitinen, A. (2002) Charles Taylor and Paul Ricoeur on Self-Interpretations and Narrative Identity. In: Rauno Huttunen, Hannu Heikkinen & Leena Syrjälä (eds.), *Narrative Research. Voices of Teachers and Philosophers*. SoPhi. pp. 57-71 (2002)

- Lieblich, A. (1998). *Narrative research. Reading, analysis and interpretation*. Thousand Oaks: Sage.
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis, and interpretation*. Newbury Park, Engeland: Sage
- Livesley, W. J. (2003). *Practical management of personality disorder*. Guilford Press.
- Livesley, W.J. (2006) *General Assessment of Personality Disorder (GAPD)*. Department of Psychiatry, University of British Columbia.
- Maso, I., & Smaling, A. (1998). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.
- McAdams, D.P. (2012). *Meaning and personality*. In: P.T. Wong (Ed.), *The Human Quest for Meaning* (2nd Edition). New York: Routledge.
- Mooren, J.H.M. (2011). *Verbeelding en bestaansoriëntatie*. Utrecht: Uitgeverij de Graaff.
- Mooren, J.H.M. (2008). *Geestelijke verzorging en psychotherapie*. Utrecht: Uitgeverij de Graaff
- Murdoch, I. (1970). *The sovereignty of good*. London: Routledge.
- Petry, D. (2011). *Uitbehandeld, maar niet opgegeven. Het persoonlijk verhaal van een psychiater over zijn patiënten*. Baarn: Uitgeverij Ambo.
- Praag, J. P. van (1997). Raadswerk. In: Peter Derkx en Bert Gasenbeek (red.), *J.P. van Praag. Vader van het moderne Nederlandse humanisme* (pp. 168- 181). Utrecht: De Tijdstroom
- Ricoeur, P. (1992). *Oneself as Another*. Chicago: The University of Chicago Press
- Ricoeur, P. (1986). *Life: a story in search of a narrator*. In: Doerer, M.C. en Kraay, J.N. *Facts and Values: philosophical reflections from western and non-western perspectives*. Dordrecht: Matinus Nijhof, pag. 121-131.
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative methods for the human sciences*. Newbury park, Engeland: Sage.
- Riessman, C.K. (1993). *Narrative Analysis*. Sage Publications Inc. Newbury Park, CA
- Rogers, C. (1961). *On becoming a person. A therapist's view of psychotherapy* London: Constabel
- Schuhmann, C., & van der Geugten, W. (2017). *Believable visions of the good: An exploration of the role of pastoral counselors in promoting resilience*. Pastoral Psychology.
- Schuhmann, C., & Damen, A. (in press). *Representing the Good: Pastoral care in a secular age*. Pastoral Psychology.
- Sermijn, J. (2008). *Ik in Veelvoud. Een zoektocht naar de relatie tussen mens en psychiatrische diagnose*. Leuven: Acco.
- Sools, A. (2010). *De ontwikkeling van narratieve competentie. Bijdrage aan een onderzoeksmethodologie voor de bestudering van gezond leven*. Den Haag: Albani.
- Steger M.F. (2012). Experiencing meaning in life: Optimal functioning at the nexus of well- being, psychopathology, and spirituality. In: P.T. Wong (Ed.), *The Human Quest for Meaning* (2nd Edition). New York: Routledge.
- Stewart-Sticking, J. A. (2008). *Virtues and the good life: Alasdair MacIntyre's virtue ethics and its implications for counseling*. Counseling and values, volume 52.
- Taylor, C. (1988). The moral topography of the self. In S. B. Messer, L. A. Sass, & R. L. Woolfolk. (Eds.), *Hermeneutics and psychological theory: Interpretive perspectives on personality, psychotherapy, and psychopathology* (pp. 298-320). New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Cambridge: Harvard.
- Visse, M. (2014). *Hermeneutisch narratief analyseren: creëren van mogelijkheden*. Kwalon, pp. 18- 26.
- Wal, G.A. van der., Jacobs, F.C.L.M. (red.). (1992). *Vragen naar zin. Beschouwingen over zingevingsproblematiek*. Baarn: Uitgeverij Ambo.
- Yalom, I.D., Leszcz, M. (2005). *The Theory and Practice of Group Psychotherapy, 5th edition*. New York: Basic Books

WEBSITE

Informatie persoonlijkheidsstoornissen inleiding

- <https://www.volksgezondheidszorg.info> - geraadpleegd juli 2018

Informatie GGZ behandelingen

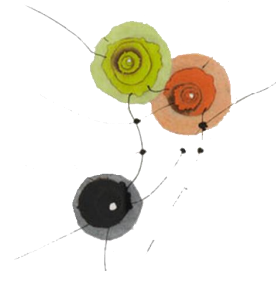
- www.GGZstandaarden.nl - geraadpleegd april 2019

Informatie over Yucel Methode

<https://www.yucelmethode.nl/>

Kunstwerk op voorblad:

- Min Jung Kim (2014), *Predestination*. Gekleurd rijstpapier.

BIJLAGE 1

Opdracht voor levensverhaal zoals uitgereikt aan de respondenten

De opdracht:

Schrijf je levensverhaal op.

“Bij voorkeur begin je bij je geboorte en beschrijft in chronologische volgorde gebeurtenissen die sterk in je leven hebben ingegrepen”. “Wil je in de beschrijving ook de volgende vragen aan de orde laten komen:

- Welke rol hebben de leden van het gezin waarin je bent opgegroeid, in je leven gespeeld?
- Met welke gezinsleden heb je contact en hoe is dit contact?
- Welke rol hebben vriendjes en vriendinnetjes in je jeugd gespeeld?
- Welke rol spelen vrienden, vriendinnen en intieme relaties in je leven?
- Hoe heb je je schooltijd, verdere opleiding en/of werk beleefd?
- Met welke mensen heb je momenteel het meeste contact?
- Welke ingrijpende gebeurtenissen heb je meegemaakt en hoe reageerde je daarop?”

Ten behoeve van het levensverhalenonderzoek wordt in overleg met de coördinatoren van de Zwaluw & Enk de volgende zin aan het begin toegevoegd: “Schrijf je levensverhaal zodat een ander een indruk krijgt van wie jij bent”.

Aan het eind van de behandeling wordt, los van het aan het begin geschreven verhaal, gevraagd een nieuwe levensbeschrijving te geven. De vraag die dan gesteld wordt is: “Hoe ziet je levensbeschrijving er nu uit?”.

